

TRNAVSKÁ UNIVERZITA V TRNAVE

Recenzenti:

prof. PhDr. Jozef Mlacek, CSc.
prof. PaedDr. Eva Vitézová, PhD.

GABRIELA MAGALOVÁ

FRAZEOLÓGIA
pre pedagogickú prax

TRNAVA 2016

© doc. PhDr. Gabriela Magalová, PhD., 2016

ISBN 978-80-8082-985-8

OBSAH

Namiesto úvodu krátka motivácia	7
---------------------------------------	---

TEORETICKÁ ČASŤ

1. Frazeológia a jej miesto v systéme jazyka	12
2. Základné frazeologické pojmy	18
3. Frazéma a jej vlastnosti	24
3.1 Štylistická hodnota frazém	31
3.2 Združené pomenovania a frazeologizmy	36
4. Delenie frazém	38
4.1 Sémantická klasifikácia frazém	38
4.2 Konštrukčná klasifikácia frazém	40
4.3 Klasifikácia frazém podľa ich funkcie	45
4.4 Klasifikácia frazém podľa pôvodu	47
4.5 Slovnodruhovú klasifikácia frazém	50
4.6 Klasifikácia frazém podľa vzťahu k spisovnému jazyku	52
4.7 Klasifikácia frazém podľa bázy vzniku	59
4.8 Klasifikácia frazém podľa vzťahu medzi ustálenosťou a variantnosťou	60
4.9 Štylistická klasifikácia frazém	63
4.10 Kombinované alebo komplexné klasifikácie frazém	65
5. Osobitné druhy frazém	67

PRAKTICKÁ ČASŤ

6. Možnosti vyučovania frazeológie na základných školách	73
---	----

7. Ukážky textov s návrhom úloh vhodných pre 2. stupeň ZŠ	79
8. Pomôcka pre učiteľa	108
Odborná literatúra	115
Knižné pramene	118

NAMIESTO ÚVODU KRÁTKA MOTIVÁCIA

Frazeológia má medzi jazykovými disciplínami špecifické postavenie, a to hneď z niekoľkých dôvodov. Netvorí samostatnú jazykovú rovinu, počas formovania nášho jazyka ju jazykovedci zaraďovali raz do roviny syntaktickej, raz do roviny lexikálnej, alebo ju dokonca chápali ako štylistickú záležitosť. Nejasnosti boli i v tom, ako široko interpretovať predmet výskumu frazeológie: patrí sem výskum prísloví a porekadiel, pranostík a povrávok spolu s inými frazémami? Kde sú hranice frazeológie? Ktorú z mnohých frazeologických terminológií treba chápať ako terminologický úzus? A čo to vlastne frazeológia je?

Jozef Mlacek nazval frazeológiu „*complexio oppositorum*“, teda súhrnom či prienikom protikladov, píše: „(Frazeológia) je súčasťou jazyka, ale bezo zvyšku nepatrí, nezapadá do nijakej jeho čiastkovej sústavy či roviny... obsahuje zastarané, dávne prvky jazyka, ale je aj celkom organickou zložkou živého súčasného jazyka, je ustálená..., ale prebieha v nej oveľa viac zmien či premien ako vo väčšine iných sfér jazyka, k jej podstatným znakom sa počíta anomálnosť, ale... v reči ju využíva aj ten najmenej rozhladený nositeľ jazyka, všeobecne sa zaraďuje medzi expresívne prostriedky jazyka, ale čoraz častejšie sa uplatňuje aj v reči vedy, vecného spravodajstva či dokonca administratívy...“.¹ Jana Skladaná frazeológiu charakterizuje ako zhustené dejiny jazyka a spoločnosti, pretože zachytáva v jazykovom stvárnení s istým expresívnym postojom život človeka v spoločnosti v tých najrozmanitejších oblastiach na všetkých časových úsekoch vývinu jazyka a vývinu spoločnosti. V súvislosti s objasnením predmetu výskumu frazeológie obrazne hovorí, že tu „ide o také slovné spoje-

¹ Mlacek, J. – Baláková, D. – Kováčová, V.: *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia*. Ružomberok: KU, 2009, s. 196.

nia, ktorých pôvod sa nedá vysvetliť bez toho, aby sme si neurobili aspoň malý exkurz do histórie, mytológie, povestí či iných prameňov“.²

František Miko stručne konštatuje, že frazeológia „predstavuje svojím spôsobom to, čo by sme mohli nazvať životnou skúsenosťou a múdrosťou“. Jeho voľná definícia ozrejmuje fakt, prečo sa frazeológia môže stať zaujímavým výskumným artefaktom nielen pre odborníkov, ale aj pre bežných používateľov jazyka, prečo sa ňou zaoberajú aj nejazykové disciplíny ako kulturológia, folkloristika, etnografia a mnohé iné. Možno dokonca konštatovať, že sa ňou v širšom zmysle slova „zaoberajú“ aj tí, ktorí o nej ani netušia: stačí, že sú bežnými používateľmi jazyka a isté frazeologizmy nasávali takpovediac s materským mliekom.

Na základných školách sa frazeológia zväčša zužuje na poznanie či vysvetľovanie istých prísloví, porekadiel či pranostík, no jej používanie je v reálnom živote omnoho širšie. Pozorovanie použitia frazeológie v reči žiaka má aj istú výpovednú hodnotu. Neprináša učiteľovi iba vedomosť o jeho aktívnej slovnej zásobe či schopnosti správne konštruovať vety, vypovedá aj o sociálnom prostredí, ktoré ho formuje, o istých mimojazykových a mimoškolských skutočnostiach a vplyvoch.

V súčasnosti pozorujeme, že v prehovoroch mladšej generácie sú frazeologické jednotky skôr na ústupe.³ Žiaci prestávajú rozumieť viacerým obrazným spojeniam, ktoré boli (a stále sú) staršej generácii jasné. Tento stav sa dá pragmaticky zdôvodniť: mladá generácia málo číta, kniha, v ktorej sa môže žiak s frazémami stretať v celej škále jej bohatstva, sa často viaže len na povinné školské aktivity. Dnešné dieťa sa spolieha skôr na počítačovú komunikáciu, ktorá ale na rozdiel od beletrie hľadá skratkovitosť vyjadrenia, nie košatosť obrazu. Príslovia, porekadlá či pranostiky – niekedy nosné žánre frazeologického výskumu – sú vo veľkej miere nadviazané na reálie, ktoré sú súčasníkovi veľmi vzdialené. Ten už nevie rozpoznať súvislosti medzi počasím,

² Skladaná, J.: *Slová z hlbín dávnych vekov*. Bratislava: GRAND MULTITRADE, 1999, s. 3.

³ O výskumoch príčin ústupu istých frazém v komunikátoch viac v publikácii: Mlacek, J. – Baláková, D. – Kováčová, V.: *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia*. Ružomberok: KU, 2009.

dňami nazvanými podľa svätcov a prácami na poli, nemá ich zažité. Ak sa v rodinách nepreferuje medzigeneračná komunikácia, ak dieťa nie je aktívny čitateľ, ak vyrastá v komunite, kde nie je dostatok kultúrnych impulzov, má veľmi málo možností stretnúť sa s takouto lexikou. Našťastie, frazeológia nie sú iba „múdroslovia“ našich predkov, ale sumár živých jazykových dôkazov tvorivosti ľudského génia v každom čase. Aj dnes. Frazeológia ako veda je totiž v neustálom pohybe. To, čo tvorí jej historický rezervoár, nezaniká, no pritom sa v každom čase obohacuje o nové jednotky, pretože tak, ako boli vo vyjadreniach tvoriví naši predkovia, je tvorivý aj človek súčasnosti. Ani archetypálna frazeológia (teda frazeológia obsahujúca najstaršie frazeologizmy) vznikom nových frazém nezaniká.

Analogicky by sa práca frazeológov dala prirovnať s prácou archeológov, ktorí skladajú z vykopávok v istých lokalitách čriepky našej minulosti „čítaním“ z materiálnych dôkazov. V nemateriálnej sfére nám o živote predkov zasa vedia veľa prezradiť práve frazeologické útvary. Prečo sa u nás vravievalo o niekom, kto zomrel, že *zatrepal krpcami*? Prečo nie sandálmi? Naši predkovia nosili krpce, teda obuv vyrobenú z hovädzej kože alebo z látky, ktorá bola previazaná nad členkami remienkami. Bola to vhodná obuv pre hornaté oblasti, kde by chôdza naboso spôsobovala bolesť. Ani počasie nebolo vždy vhodné na chôdzu naboso, čo z toho teda možno usúdiť? Naši predkovia žili v oblasti, kde sa počasie menilo, často to boli hornaté kraje. Chovali zvieratá, rožný statok (vytvárali si z kože zvierat obuv) a museli sa chrániť pred chladom (porovnajme to s indiánmi, ktorí žili v teplých oblastiach a nosili otvorené sandále). Dnes sa už u nás krpce nenesia, sú len súčasťou ľudového kroja, no vo frazeologizme máme na ne nemateriálny odkaz. Mnohé reálie, zvyky, spôsoby myslenia či pomenovania predmetov žijú naďalej len vďaka tomu, že sa stali súčasťou frazeologizmov, plnia teda akumulatívnu funkciu, lebo sú schopné v takýchto kódoch prenášať skúsenosti predchádzajúcich generácií. „Zastaranie istého slova alebo tvaru neznačí automaticky jeho ústup, zastaranosť príslušnej frazémy“, hovorí J. Mlacek.⁴ Za-

⁴ Mlacek, J. – Baláková, D. – Kováčová, V.: *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia*. Ružomberok: KU, 2009, s. 40.

starané slová žijú vo frazéme „svoj druhý život“ (J. Mlacek ilustruje tento fakt na frazémach *po niečom nezostalo ani zbla*; súčasník frazému rozumie, hoci sémantika slova *zbla* je pre neho neznáma).

Na hodinách literárnej výchovy sa zväčša pracuje s textami umeleckej literatúry, kde je prirodzený priestor pre výskyt frazeologizmov; práve tu majú svoje nezastupiteľné miesto. Kontext dejovej línie konkrétneho textu však môže pochopenie neznámeho frazeologizmu uľahčiť, ale takisto aj znejasniť. Oblasť frazém sa tak často žiakom javí ako znôška „záhadnej lexiky“, čosi ako metafora, ktorá od nich vyžaduje nadstavbu myslenia, obrazotvornosti i istých vedomostí navyše.

Tieto učebné texty chcú ponúknuť materiál primárne určený študentom pedagogických fakúlt, ktorí budú vzdelávať žiakov základnej školy sekundárneho vzdelávania (2. stupeň ZŠ a osemročných gymnázií). Ich ambíciou je osloviť aj praktických učiteľov slovenského jazyka na základných školách a gymnáziách a ponúknuť im nielen stručný prehľad o frazeológii ako vede, ale zároveň poskytnúť pomôcku a návod, ako pracovať s frazeologizmami na hodinách literárnej výchovy. Jednou cieľenou činnosťou môžeme tak plniť niekoľko zámerov: oboznamovať žiakov s rôznorodosťou frazém; učiť ich poznať miesto a funkciu frazeológie vo svojom národnom jazyku; plynulo zabezpečovať prechod tejto lexiky z pasívnej slovnej zásoby do aktívnej; spoznávať nové texty literatúry pre deti a mládež a podnieť ponúknutými úryvkami túžbu po čítaní aktuálnej tvorby pre deti (obohatiť mimo čítankový korpus textov); poznať širokospektrálne pôsobenie frazeologizmov vo všetkých štýloch jazyka vrátane oblasti vecnej literatúry; chápať súvislosti medzi jazykom a historickými etapami vývoja národa; ponúknuť priestor na porovnávanie života súčasníka so životom našich predkov; spoznávať morálny status skrytý vo frazeologizmoch; oceniť obraznosť i vtipnosť frazeologických spojení; porovnať frazeologické jednotky iných jazykov a pod.

Aby sa publikácia dala použiť ako učebný text a zároveň aj ako metodický (mini)manuál, rozčlenili sme ju do niekoľkých okruhov. Prvý okruh tvorí teoretická časť a obsahuje päť kapitol. Praktická časť sa skladá z troch častí, v nich sa konkretizuje naša idea nesmerovať frazeologickú problematiku iba na oblasť jazykovedy, ponúknuť ju ako súčasť aktivít pri práci s literárnymi textami a naznačiť aj možné

presahy do iných oblastí poznania. Po krátkom teoretickom vstupe ponúkame dvadsaťpäť textov s vypracovanými úlohami, kde sme medzi úlohy literárneho charakteru pridali otázky frazeologickej povahy s presahmi aj do nejazykových oblastí vzdelávania. Otázky majú charakter otvoreného typu. Posledným okruhom je skrútený manuál pre učiteľov, jeho úlohou je zväčša iba nasmerovanie na riešenie niektorých úloh. Odpovede na štandardné otázky sme do tejto pomôcky nezakomponovali, pre slovenčinára by ich vypracovanie nemalo byť komplikované.

Ukazuje sa, že model školského vzdelávania, v ktorom sa v symbióze kumulujú teoretické vedomosti s ich praktickým využitím, je u nás ťažko dosiahnuteľnou metou. Utvrdzujú nás v tom výsledky testovania PISA v oblasti čitateľskej gramotnosti, ktorá úzko súvisí aj s poznatkovým aparátom žiakov v oblasti jazyka. Frazeológia je jednou z oblastí, ktorá poskytuje želatelnú arénu stretu jazyka, literatúry, histórie a myslenia národa; toto všetko ponúka v jedinečných farebných obrázkoch.

1. FRAZEOLÓGIA A JEJ MIESTO V SYSTÉME JAZYKA

Systém jazyka sa skladá z niekoľkých rovín. Poznáme gramatickú rovinu jazyka (tú tvorí morfológická a syntaktická rovina), fonickú rovinu (zvukovú) a lexikálnu rovinu (skúmajúcu slovnú zásobu, tvorbu slov, ich význam a pod.). Štylistická rovina je nadradená rovina nad všetky ostatné roviny, pretože čerpá poznatky zo všetkých ostatných rovín. Frazeologickú rovinu ako samostatnú jazykovú rovinu nepoznáme, hoci jazykovedná disciplína nazvaná frazeológia je legitímnou súčasťou systému prirodzených jazykov.

Na pomenovanie jedinej veci, predstavy, deja alebo stavu sa zvyčajne používa jednoslovná lexéma, no niekedy aj viac slov spojených do jedného celku. Takéto spojenia často pomenúvajú nepriamo, no viacslovné pomenovania jednotky sa využívajú aj na priame pomenovanie s úmyslom ozvláštniť výpoveď alebo preto, že v jazyku jednoducho chýba náležitý výraz. Takéto **viacslovné pomenovania jednotky sa nazývajú frazeologickými jednotkami alebo frazeologizmami či frazémami**. Ide o synonymné názvy, v súčasnosti sa preferuje pojem frazéma alebo frazeologizmus. V našej práci budeme striedavo pracovať so všetkými názvami, predovšetkým však s pojmom frazeologizmus (najmä v druhej časti skrípt), pretože tento pojem je použitý aj v dokumentoch ISCED 2. **Pojem frazeológia možno chápať dvojako: ako náuku o ustálených slovných spojeniach (frazeologizmoch), no označujeme ním aj súhrn všetkých frazeologických jednotiek v jazyku.**

Donedávna sme sa aj v odborných kruhoch stretali s nejednoznačným určením, kam vlastne frazeológia ako veda patrí. Frazeologizmy fungujú ako pomenovania v jazyku, sú teda špecifickým druhom lexikálnych jednotiek, figurujú v slovníkoch, takže zaradenie frazeológie pod lexikológiu má svoje logické opodstatnenie. Zároveň sa však nedá obísť fakt, že frazeologické jednotky majú aj syntaktickú formu usúvzťažnenia (sú to zmeravené spojenia slov s istými syntak-

tickými vzťahmi), a preto ju iní jazykovedci chápu ako súčasť syntaxe. Evidujeme tiež pokus z minulosti radiť frazeológiu do štylistiky, no tento prístup sa zamietol, pretože si všimal skôr sprievodné znaky frazeologizmov ako ich podstatu. F. Miko⁵ hovorí v súvislosti s frazeologickou jednotkou o jej hybridnosti, keďže jedni ju zaraďujú do náuky o slove, iní do náuky o vete. Zjednodušene by sa dalo povedať, že z **hľadiska funkcie je frazeologizmus pomenovaním, no jeho štruktúra je syntaktická**.⁶ J. Mlacek⁷ vidí frazeológiu ako druhotnú, odvodenú **oblasť jazyka, ktorá v prvom rade nadväzuje na lexiku, v druhom rade na syntax**. Ako jazykovedná disciplína je frazeológia relatívne samostatnou zložkou lexikológie. Lexikológia však pracuje už s hotovými jednotkami – so slovami, ktoré tvoria inventár slovnej zásoby. Slovné významy však majú len potenciálnu hodnotu: keď ich vyslovujeme, uvedomujeme si ich významy, ale ešte sme nič nevyjadrili. Syntaktické jednotky sú však schopné konštruovať nové jednotky (vety), ktoré sú už vyjadrením faktov skutočnosti. Protiklad slov ako ustálených jednotiek a viet ako novovznikajúcich jednotiek považuje F. Miko⁸ za kritérium, ktoré pomáha jednoznačnejšie určiť frazeológiu ako súčasť lexikálnej roviny. Na rozdiel od lexém sú **frazémy aj výpovedne angažované a majú aj syntaktickú formu usúvzťažnenia**. Ich syntaktická štruktúra sa však na rozdiel od voľných syntagiem nemôže redukovať bez toho, aby sa nenarušila sémantická nosnosť spojenia. Pri viacslovných nefrazeologických pomenovaniach totiž takéto redukcia môže nastať bez toho, aby sa akokoľvek narušila ich sémantika, napríklad pri univerbizácii: *panelový dom – panelák; zlepšovací návrh – zlepšovák, zasadacia sieň – zasadačka*. Frazeologizmy však túto schopnosť nemajú (*labutia pieseň, Damoklov meč, danajský dar*).

Frazeologizmus má celostný, jednotný význam, treba ho chápať ako celistvé pomenovanie, kde **konkrétne slová, ktoré ho tvoria, strácajú svoju prvotnú sémantiku. Frazeologizmus nie je len čírou lexémou**. Jej jednotlivé časti totiž vo väčšine prípadov nemožno na-

⁵ Miko, F.: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989.

⁶ Miko, F.: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989, s. 14.

⁷ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Druhé vydanie. Bratislava: SPN 1984.

⁸ Miko, F.: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989, s. 24.

hradiť synonymami, aby pritom frazeologizmus fungoval v pôvodnej sémantike. Pokúsime sa ilustratívne demonštrovať toto tvrdenie na rozklade frazeologizmu *streliť capa*:

streliť capa = (frazeologicky) *pomýliť sa, povedať nepremyslenú vec*

Rozklad frazémy na jednotlivé segmenty s pôvodnou sémantikou:

streliť = *usmrtiť strelnou zbraňou*

cap = *samec kozy*

streliť capa = (nefrazeologicky) *usmrtiť strelnou zbraňou samca kozy*

Synonymné ekvivalenty jednotlivých slov nám významovosť predchádzajúceho slovného spojenia rušia (*usmrtiť strelnou zbraňou samca kozy*). O niekom, kto sa pomýlil, možno teda povedať, že *strelil capa*, no nemožno frazeologizmus nahradiť pôvodnou sémantikou slov a povedať, že *usmrtil strelnou zbraňou samca kozy*.

Iný príklad: výraz *pyšný človek* možno synonymne nahradiť slovným spojením *namyslený človek*. Pýchu však možno vyjadriť aj frazeologicky a o dotyčnom možno konštatovať, že mu *prší do nosa*. Ak by však hovoriaci zmenil čo i len jeden slovný komponent vo frazeologizme *prší mu do nosa*, alebo by ho chcel nahradiť synonymom, frazeologizmus by prestal fungovať vo svojej ustálenej sémantike, stal by sa nezrozumiteľným alebo komickým (*leje mu do nosa, prší mu do čuchového orgánu*). **Jednotlivé slovné komponenty frazeologizmov nemožno chápať len ako slová, sú nositeľmi akejsi „pridanej hodnoty“.** Frazeológia **predstavuje príznakovú časť lexikálnej slovnej zásoby** (Mlacek). Tá jej charakteristika logicky súvisí nielen s expresívnosťou, ale aj inými vlastnosťami, o ktorých budeme hovoriť v nasledujúcich kapitolách. Pri vstupe slova do frazémy ide teda o jeho **desémantizáciu, t. j. stratu pôvodnej sémantiky**. Tieto úvahy sa týkajú aj motivácie frazém. **Frazeologická motivácia sa vydeľuje ako osobitný typ lexikálnej motivácie**. M. Ološtiak rozlišuje vo svojich prácach niekoľko druhov motivácie,⁹ no táto problematika vyžaduje

⁹ Ološtiak, M.: O relačnosti frazeologickej motivácie. In: *Sociolinguistica Slovacica 3. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1997, s. 221 – 226.

samostatný priestor a predstavuje už oblasť odbornej nadstavby v oblasti skúmania frazeológie.

Iné teórie v snahe definovať frazému nekladú primárny dôraz na jej sémantiku. **Frazéma je podľa Františka Čermáka¹⁰ špecifický, pevný a nedekomponovateľný útvar, ktorý má byť vnímaný ako celok.** Ide tu teda v prvom rade o jeho funkciu syntaktickú. Definícia M. Ološtiaka sa snaží o komplexnú definíciu frazémy z lexikologického hľadiska: „**Frazéma je ustálené, dispozičné, obrazné, viacсловné, expresívno-pragmatické a gnómické pomenovanie, ktoré popri pomenovacej funkcii plní aj funkciu hodnotiacu.**“¹¹

Frazeologizmus približuje to, čo je ináč ťažko uchopiteľné. Nie je teda len vyjadrením, pomenovaním, ide tu zároveň aj o poznanie označeného javu. **Je to poznanie a hodnotenie overené empiriou pokolení, čím sa frazeológia stáva fondom životných poučiek a systémom kultúrnych hodnôt.** Frazeologizmy majú špecifické vlastnosti: okrem spomínanej ustálenosti sú charakteristické aj svojou obraznosťou. Samozrejme, nie každé obrazné vyjadrenie je automaticky frazeologizmom. Tu ho treba opakovane používať, prijať členmi komunity, a to sa stáva iba vtedy, keď je spojenie výstižné, rukolapné, ak životnú situáciu vystihuje (komentuje, opisuje, približuje) tak, že sa stáva súčasťou slovnej zásoby.¹²

Frazeológia tvorí systém, ktorý je súčasťou slovnej zásoby a ktorý sa neustále obohacuje. Má aj historický charakter a isté dobové a národné znaky frazeologizmu sú schopné odrážať aj ideologické postoje národa. Napríklad o mŕtvom človeku možno konštatovať, že mu už *navliekli drevenú košeľu*. Drevená košeľa tu nie je len metaforickým pomenovaním truhly, je to zároveň poznanie javu a súvislostí (spôsob pochovávanía, úcta k mŕtvym...). Takýto frazeologizmus má pre nás aj kultúrohistorický význam, pretože vypovedá o istých národných a spoločenských praktikách našich predkov, nesie pečať kultúry, ich myslenia a života. Vo frazeologizme *mať na rováši* – v zmysle previniť

¹⁰ Čermák, F.: Povaha univerzálného ve frazeologii a idiomatice. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1993. s. 45 – 52.

¹¹ Ološtiak, M.: Súčasný slovenský jazyk – praktická lexikológia I. Dostupné na: <http://olostiak.webz.cz/2sij/P11-12-FM.pdf>

¹² Miko, F.: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989, s. 19

sa voči niekomu – sa podáva svedectvo o dobách minulých, keď sa ešte dlžoba zaznačovala vrúbkom (zárezom) na štvorhrannú drevenú latku alebo palicu (rováš) a slúžila ako evidenčná pomôcka pri vyrovnávaní účtov.¹³ Z vysokej frekvencie výskytu biblických frazeologizmov je zrejmä naša národná viazanosť na kresťanstvo (*stáť ako Lótova žena, judášsky bozk, spievať Pánu Bohu pod oknami, niesť svoj kríž...*), z iných frazeologických jednotiek sa zasa dajú vyčítať povahové črty národa (pozitívne, ale aj negatívne). Frazeologizmy ľudovej proveniencie sú bohatým materiálom poznania spoločenského poriadku a historických súvislostí. Sú hojne obsiahnuté v umeleckej literatúre, no oblasť umeleckého slova zďaleka nie je jedinou oblasťou ich výskytu.

Tvorivosť frazeológie sa ale nevyčerpáva poznaním ľudovej frazeológie, ľudová frazeológia je len jednou súčasťou istej množiny frazém. Inonárodné frazeologizmy sa k nám dostávajú rôznymi spôsobmi, najmä však užšími kontaktmi s blízкими i vzdialenejšími krajinami. Ani v tomto prípade však nemožno hovoriť len o obohacovaní lexiky v oblasti umeleckého štýlu, v oblasti beletristickej spisby. V súčasnosti sa frazémam nevyhýba ani odborná sféra, hemžia sa nimi politické vystúpenia na všetkých úrovniach, badať ich dokonca i v administratívnom štýle. Pre takéto jednotky používa J. Mlacek (ale i J. Skladaná¹⁴ a mnohí iní) termín **internacionálne frazeologizmy**.

V súvislosti so školskou praxou, ktorá vidí frazeológiu veľmi redukovanú, sa možno treba pristaviť sa pri téze J. Dolníka, ktorý v prirodzených jazykoch rozlišuje pojmy jazykové vedomie a jazykové povedomie: **jazykové povedomie** tvoria „*neuveďované jazykové znalosti, ktoré zabezpečujú ovládanie jazyka bez toho, aby sa nositeľ jazyka opieral o verbalizované (explicitné) pravidlá*“; **jazykové vedomie**, naopak, „*zahŕňa sústavu uvedňovaných jazykových znalostí, ktoré zabezpečujú ovládanie jazyka s oporou o verbalizované pravidlá*“.¹⁵ V tejto súvislosti Jozef Mlacek konštatuje, že frazeológia patrí aj do jednej, aj do druhej zlož-

¹³ Skladaná, J.: *Slová z hlbín dávnych vekov*. Bratislava: GRAND MULTITRADE, a. s., 1999, s. 105 – 106.

¹⁴ Skladaná, J.: Frazeologické internacionalizmy. In: *Studia Academica Slovaca*. 31. Prednášky XXXVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2002, s. 220 – 228.

¹⁵ Dolník, J.: *Súčasná slovenčina a jej používatelia*. Bratislava: Stimul, 2000, s. 82.

ky: „Ak sa pri osvojovaní materinského jazyka rozvíja ‚jazykové povedomie‘ a v školách na hodinách slovenského jazyka ‚jazykové vedomie‘, frazeológia je súčasťou aj jedného, aj druhého...“¹⁶ Žiada sa dodať, že oblasť školského vzdelávania neotvára možnosť spoznávať (prakticky či teoreticky) problematiku frazeológie len na hodinách slovenského jazyka (dotácia teoretických znalostí z frazeológie je na ZŠ minimálna). Oveľa väčší priestor sa otvára na hodinách literárnej výchovy; tu môže učiteľ tvorivo využiť umeleckú (ale nielen umeleckú) literatúru na to, aby „neteoreticky“ dokladoval spomínanú prirodzenosť frazém v akejkoľvek oblasti života. Tento prechod z jazykovej zložky do literárnej najvýstižnejšie dokumentuje spätosť frazeológie s praktickým, živým jazykom (aktívnou slovnou zásobou jednotlivcov). Frazeologizmus ako nositeľ obraznosti má navyše „pridanú (sémantickú) hodnotu“, s ktorou sa dá tvorivo a zaujímavo pracovať.

Frazeológia otvára mnohé otázky, ktoré špecifickým spôsobom oblasť lexikálnej roviny jazyka presahujú. Odborné fungovanie frazeológie ako vedy však možno reflektovať iba cez poznanie základného pojmoslovia i okruhu problematiky, ktorý neustále narastá.

V nasledujúcich kapitolách sa sústreďíme len na najpodstatnejšie terminologizmy, pretože predkladané učebné texty kladú dôraz aj na prepojenie učiva o frazémach na 2. stupni základnej školy a ponúkajú tiež konkrétne beletristické texty s manuálom, ako s nimi na hodinách jazyka a literatúry pracovať, aby sa učivo o frazeologizmoch nestalo iba mŕtvou nepoužiteľnou poučkou. Pre širšie poznanie frazeologickej problematiky uvádzame vhodné odborné publikácie v poznámkach pod čiarou i v záverečnom zozname literatúry.

¹⁶ Mlacek, J. – Baláková, D. – Kováčová, V.: *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia*. Ružomberok: KU, 2009, s. 82.

2. ZÁKLADNÉ FRAZEOLOGICKÉ POJMY

Frazeologická terminológia zahŕňa všetky termíny z oblasti frazeológie, je to jedna zo súčastí jazykovedných terminológií. V slovenskej jazykovede sa systematickejšie spracúva od polovice 70. rokov. Základnou terminologickou príručkou, ktorej sa pridávajú aj tieto učebné texty, je práca kolektívu autorov, ktorú viedol J. Mlacek a P. Ďurčo.¹⁷ Treba však pripomenúť, že jednotlivé definície neprijímajú všetci jazykovedci rovnako. Frazeológia totiž otvára mnohé špecifické otázky a každý nový uhol pohľadu na spomínanú problematiku rozširuje, obmedzuje alebo celkom inovuje doteraz platné teórie. **Frazeológia** je v prvom rade (1) **lingvistická disciplína skúmajúca všetky stránky frazém**. Podľa prístupu k jednotlivým stránkam frazeologických jednotiek sa v nej vydeľujú viaceré čiastkové disciplíny. Pojem frazeológia však označuje i (2) **súhrn všetkých frazém** a v neterminologickom vyjadrení sa ním označuje (3) **spôsob vyjadrovania nejakého jednotlivca alebo spôsob vyjadrovania, ktorý je typický pre istý odbor** (môžeme hovoriť napr. o Štúrovej frazeológii, žurnalistickej frazeológii a pod.). **Základnou jednotkou frazeológie je frazéma (frazeologická jednotka, frazeologizmus)**. **Frazéma** vznikla významovým prehodnotením a formálnym alebo významovým ustálením pôvodne voľného slovného spojenia; vyznačuje sa expresívnosťou alebo obraznosťou svojho významu (o nej viac v nasledujúcich kapitolách). Frazémy sa na rozdiel od viet nevytvárajú v procese komunikácie, ale používajú sa ako hotové lexémy.¹⁸ **Jednotlivé slová, teda časti frazémy, sa nazývajú komponenty alebo zložky frazémy.**

¹⁷ Mlacek, J. – Ďurčo, P.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava: SAV, 1995. Dostupné aj na http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/

¹⁸ Ološtiak, M.: *Súčasný slovenský jazyk – praktická lexikológia I*. Dostupné na: <http://olostiak.webz.cz/2sjj/P11-12-FM.pdf>

Súhrn všetkých frazeologických jednotiek sa však v iných jazykovedných školách pomenúva termínom **idiomatika** alebo **idiomológia** (tento termín sa v našej frazeológii nepoužíva). Jednotkou idiomatickej je **idióm**. Je charakterizovaný ako druh frazém typický pre určitý jazyk a je doslova nepreložiteľný. V našej jazykovede slúži termín idióm na označenie frazém s najvyšším stupňom straty motivácie komponentov, ide o tzv. frazeologické zrasty (o nich na s. 29). V minulosti sa frazeologický výskum zaoberal iba prísloviami a porekadlami, takáto frazeológia sa nazývala **paremiológia**. Pojem paremiológia sa v jazykovede stále používa, teraz sa však ním označuje iba tá časť frazeológie, ktorá skúma malé folklórne žánre. Jej jednotkou je **parémia** alebo **paremiologický útvar**. Je to malý folklórny útvar, ktorý z jazykového hľadiska patrí do frazeológie (má teda vlastnosti frazém). Základnými útvarmi sú tu príslovia a porekadla, ale patria sem aj početné ďalšie útvary (o nich na s. 67). Súhrn všetkých týchto jednotiek sa z frazeologického hľadiska nazýva **paremiologická frazeológia**. Sú to jednotky s osobitnými nielen jazykovými, ale aj folkloristickými, aj kultúrnymi hodnotami. Ďalším dôležitým pojmom je **frazeologizácia**. **Frazeologizácia** je proces, v ktorom z voľného spojenia, z ustáleného spojenia nefrazeologickej povahy alebo aj z jednotlivého slova vzniká frazéma. Je založený na zložitých vnútorných syntagmatických, paradigmatických nepravidelnostiach slov ako komponentov frazémy. Tento proces neprebíha pri všetkých frazémach rovnakými spôsobmi ani v rovnakej miere.

Slová – jednotlivé komponenty frazeologizmu – napriek mnohým výhradám majú výrazné lexikálne vlastnosti. Vo frazeologizme však tieto slovné komponenty nemajú rovnocenné postavenie. Niektoré slová sú pre pochopenie alebo pre výstavbu frazeologizmu podstatné, iné je možné vypúšťať. Slová, ktoré sú pre frazeologizmus podstatné, oporné, nazývame **klúčové slová frazeologizmu**. Klúčové slová frazeologizmu majú dominantné postavenie, či už zo sémantického alebo konštrukčného hľadiska. Sémanticky klúčové slovo sa označuje aj názvom **jadro frazémy**. **Fakultatívny člen frazémy** je zasa taký komponent, ktorý sa v jednej podobe frazémy vyskytuje, v druhej podobe frazémy sa nevyskytuje, no jeho prítomnosť, resp. neprítomnosť nenaruša významovú ustálenosť a identitu frazémy. Na porovnanie:

frazeologizmus *jesť kašu príliš horúcu* možno použiť aj bez slova *príliš*, teda *jesť horúcu kašu*; význam frazémy zostáva ten istý, ani prítomnosť a ani neprítomnosť tohto člena frazémy nenarúša jej významovú ustálenosť. Slovo *príliš* je len fakultatívnym slovom frazémy.

Slovo možno označiť za kľúčové z hľadiska sémantiky alebo z hľadiska konštrukcie. Preto rozlišujeme medzi významovými a konštrukčnými kľúčovými slovami. **Významové kľúčové slová** sú také slovné segmenty frazeologizmu, ktoré sú dominantné z hľadiska sémantického. Vo frazeologizme *povedať (niečo niekomu) po lopate* jasne cítime, že kľúčovým slovom je slovo *lopata*, oň sa významovo opiera celý frazeologizmus (*po lopate* = bez okolokov, priamo, jednoznačne). Naopak, slovo *povedať* nemôže byť kľúčovým slovom, pretože ho poznáme v mnohých príbuzných jednotkách (*podať, vysvetliť, dať niekomu niečo po lopate*). Početné sú aj jednotky, v ktorých nemožno určiť kľúčové slovo (sú to najmä mnohé vetné frazémy, ako aj jednotky so stavbou priraďovacej syntagmy: *pečený varený, kosť a koža, krv a mlieko*). **Kľúčové slovo sa nazýva aj oporným slovom (členom) frazémy.** Samozrejme, kľúčové slovo nemožno nájsť v každom frazeologizme, pretože všetky slovné komponenty frazeologizmu sú pre pochopenie jeho významu rovnako dôležité a nezameniteľné. Sú to frazémy so stavbou priraďovacej syntagmy, vetné a súvetné frazeologické konštrukcie a aj paremiologická útvary: *jeden čihi, druhý hota; ani hore, ani dolu; najprv fara, potom Mara; horko-ľazko...* a pod. Treba však pripomenúť, že **ani fakultatívny člen frazeologizmu nemôže byť ľubovoľné slovo**, frazeologizmus musí byť pevne ustálený v obidvoch podobách: *skočiť na nohy – skočiť na rovné nohy; vystaviť na obdiv – vystaviť na obdiv sveta; hriať (chovať) hada na prsiach – hriať (chovať si) hada na svojich prsiach...*

V istých frazémach je to isté slovo kľúčovým z obidvoch hľadísk (napr. *prevracať kabát*), inokedy je jedno kľúčovým z hľadiska sémantiky a druhé z hľadiska **konštrukčného** (napr. *dvojdomy pes* – konštrukčným kľúčovým slovom je tu substantívna zložka *pes*, ale sémanticky rozhodujúcim je adjektívum *dvojdomy*, lebo ono najviac napovedá o význame celej jednotky).

Frazeológia je v neustálom pohybe a problematike premien súvisiacich so vznikom nových frazém sa v súčasnosti venuje v odbornej

literatúre zvýšená pozornosť.¹⁹ **Novovznikajúce frazeologizmy** po-
menávajú dostupné teoretické práce všakovako, v našej práci budeme
používať termín J. Mlacek **frazeologický neologizmus**. V súvislosti
s týmito pohybmi evidujeme v súčasnosti nielen nové frazeologické
jednotky, ale aj ich **varianty** či **aktualizácie**. **Aktualizácie sú realizá-
cie aktualizáčnych zásahov, pri ktorých sa rozlične obmieňa, modi-
fikuje, aktuálne posúva ustálená významová platnosť frazémy a zá-
roveň sa mení ustálené zloženie komponentov, resp. ich rozloženie
vo frazéme.**²⁰ Jozef Pavlovič tento proces detailnejšie rozpisuje ako
„úpravu ustálenej frazémy v súlade so zámerom hovoriaceho tak, že
pôvodná štandardizovaná frazéma sa síce realizuje, ale hovoriaci ju
modifikuje buď v jej lexikálnom zložení, alebo v syntaktickej stavbe,
prípadne upravuje jej morfológické stvárnenie“.²¹ Aktualizačné zme-
ny môžu prebiehať mnohorakým spôsobom,²² napríklad nedokonče-
ním frazémy (miesto celej frazémy *kupovať mačku vo vreci* sa frazéma
iba naznačí jej prvými komponentmi, teda *kupovať mačku*). Iný aktuali-
začný postup sa môže realizovať zmenou istého komponentu vo fra-
zéme, napríklad miesto porekadla *svetská sláva – poľná tráva* sa v tlači
objavila jeho aktualizácia v podobe *hokejové sláva – poľná tráva*.²³ Súčas-
né výskumy výskytu frazém v publicistike dokazujú, že tento trend
má vzostupnú tendenciu,²⁴ a to nielen u nás, ale aj v Českej republike²⁵
a inde. P. Ďurčo sa vo svojich štúdiách zaoberá výskumom parémií,
dotazníkovou metódou spracúva poznatky o tom, ktoré z týchto útva-
rov sú v súčasnosti známe a živé.²⁶ Aktualizáciám v tlači sa takisto

¹⁹ Mlacek, J. – Baláková, D. – Kováčová, V.: *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia*. Ružomberok: KU, 2009, s. 43 – 49.

²⁰ Mlacek, J.: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul, 2001, s.135.

²¹ Pavlovič, J.: *Lexikológia slovenského jazyka. Kompendium náuky o slovnej zásobe*. Trnava: PdF TU, 2012, s. 6.

²² http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/

²³ Magalová, G.: *Frazeológia (nielen) pre žurnalistov*. Nitra: UKF, 2008, s. 79 – 84.

²⁴ Baláková, D.: K výskumu súčasnej živej slovenskej frazeológie. In: *Slovenská reč*, roč. 69, č. 4, 2004, s. 193 – 201.

²⁵ Minářová, E.: Frazeologizmy ve stylu publicistickém, jeho proměny a funkce. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 275 – 281.

²⁶ Ďurčo, P.: K výskumu súčasnej živej slovenskej parémiológie. In: *Studia Academica Slovaca*. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 2002, s. 51 – 60.

venuje Jana Skladaná, ktorá opisuje skracovanie parémii ako jednu z možných aktualizácií frazém. Často býva skrátaná frazéma ukončená trom bodkami, takže pisateľ nepokladá za dôležité uviesť celé znenie (počíta s kultúrnym čitateľom, ktorý si celé znenie príslovia či parémie vie dokončiť): *Dvakrát meraj... (a raz rež)*; *Ešte vlka nechytili...* (už na jeho kožu pili).²⁷

V odbornej literatúre nájdeme množstvo delení frazém z rôznych hľadísk. V súvislosti s nadslovnosťou frazém a s jeho ďalšou vlastnosťou – ekvivalentnosťou so slovom – (tejto problematike sa budeme venovať v nasledujúcej kapitole) sa treba zmieniť o delení frazém podľa ich schopnosti zastupovať alebo slovo, alebo vetu. **Ak je frazéma schopná zastúpiť jednoslovné pomenovanie, teda je ekvivalentná so slovom, hovoríme o frazeolexéme.** Tieto vlastnosti majú zväčša frazémy so stavbou syntagmy, napríklad: *byť trňom v oku* = prekážať; *biela vrana* = výnimka; *lahké futro* = ľahčík; *cigáni mu v bruchu vyhrávajú* = (je) hladný a pod. **Frazeologické útvary, ktoré nemožno nahradiť jednoslovnou lexémou, pretože ich opis vyžaduje skôr vetu (výpoveď), nazývame frazeotextémy.** Sú to poväčšine útvary rozsiahlejšieho charakteru: príslovia, porekadlá, povrávky..., teda **paremiologické útvary.**

Do oblasti frazeológie treba zahrnúť aj **slangové frazémy**, ktoré používajú príslušníci rôznych sociálnych skupín. Môže ísť o vekovo, pracovne alebo záujmovy odlišné skupiny. Za najdynamickejší sa považuje študentský, mládežnícky slang, aktuálny a dynamický je aj športový slang. V posledných desaťročiach sme svedkami vzťahujúceho sa IT slangu, teda slangu používateľov internetovej komunikácie (*lajknúť niečo, čekovať...*). Zjednodušene by sa dalo povedať, že každá profesijná alebo spoločenská skupina má svoje výrazové špecifiká (viac o slangových frazémach na s. 57). V tých prípadoch, keď slangová frazéma preniká za hranice svojho prvotného fungovania, keď sa dostáva do širšej komunikácie, stáva sa súčasťou tzv. subštandardnej frazeológie a po istých (potrebných) premenách môže prejsť až

²⁷ Skladaná, J: Princípy ustálenosti a variantnosti v novších frazémach. In: *Frazeológia a językowe obrazy świata przelomu wieków*. Red. W. Chlebda. Opole: Uniwersytet Opolski, 2007, s. 447 – 450.

do frazeológie spisovného jazyka. **Slangový variant frazémy** je druh nespisovného variantu frazémy, pri ktorom sa najmä uplatnením slangových prvkov zvyšuje nápadnosť, expresivita danej frazémy,²⁸ napr. *vyval'ovať okáľe* (čudovať sa) má slangový variant *vyval'ovať blváky* a pod.

V súvislosti so spisovnosťou či nespisovnosťou, štandardnosťou či neštandardnosťou pojmu treba povedať, že rozdelenie frazeologizmov z hľadiska spisovnosti má len ohraničenú platnosť. Použitie frazeologizmov je totiž podriadené komunikačnej situácii či kontextu a v tomto aspekte sa mení aj faktor vhodnosti/nevhodnosti použitia istého frazeologizmu v závislosti od kontextu.

Trend hovorovosti a slangovosti zákonite sprevádza napríklad tvorbu školských a študentských časopisov, kde sa takéto tendencie v istej miere považujú za bezpríznačné, teda pre typ periodika charakteristické. Inak je to však v periodikách so širšou pôsobnosťou.

²⁸ http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/

3. FRAZÉMA A JEJ VLASTNOSTI

Základnú jednotku frazeológie označujeme pojmom frazeologická jednotka, frazeologizmus alebo frazéma (súčasná frazeológia preferuje pojem frazéma a pojem frazeologizmus, ktorý je prevzatý z ruskej jazykovedy; v tejto publikácii synonymne používame aj pojem frazéma, aj pojem frazeologizmus). Pojem frazéma (frazeologizmus) nahradil starší pojem idióm, ktorým sa označovalo každé ustálené slovné spojenie. V niektorých lingvistických školách je toto pomenovanie dodnes funkčné. Pojmom idióm však švajčiarsky jazykovedec Ferdinand de Saussure (1857 – 1913) pomenovával všetko, čo bolo pre daný jazyk príznačné, teda nie je to len pojem pre frazeologizmy ako „špecifiká“ lexiky, ale aj špecifiká morfológické, syntaktické či slovo- tvorné. Chápanie idiómu prekračovalo hranice frazeológie. Dodnes sa však v našej jazykovede tento pojem používa ako označenie na pomenovanie najtesnejších ustálených spojení, ktoré nazývame aj frazeologické zrasty (viac o nich na s. 39).

Frazéma je jazykovou jednotkou osobitného druhu. Jej funkcia sa však nevyčerpáva iba pomenovaním. J. Mlacek upozorňuje na zjednodušenosť a jednostrannosť definície, ktorá o frazeologickej jednotke hovorí ako o slovnom spojení (najčastejšie syntagme) s funkciou slova.²⁹ Ak budeme v súvislosti s frazeologizmom skúmať jeho širšie súvislosti, odhalíme, že k pomenovacej (sémantickej) funkcii frazeologizmu sa družia ešte iné funkcie, pretože nielen pomenúva, ale aj prehodnocuje už existujúce voľné slovné spojenia, čím nadobúda nové kvality, nový význam, ktorý sa vývojom ustáľuje. Či už použijeme výstižnú formuláciu F. Mika (1989), ktorý o frazeologizmoch hovorí, že „pomenúvajú vyjadrujú“, alebo ich budeme spolu s J. Horeckým (1997) vnímať ako „druhotné pomenovanie“, vždy zdôrazňujeme

²⁹ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1977, s. 19.

fakt, že frazeologizmy nie sú len čírym pomenovaním, že majú akúsi „pridanú hodnotu“, ktorá je vyjadrená ich schopnosťou pomenovaním hodnotiť (alebo uvádzať do istých komunikačných vzťahov).

Hoci sa rozličné frazeologické teórie rozchádzajú pri určení podstatných vlastností frazeologizmu, predsa sa dajú vyčleniť znaky, ktoré sú preň charakteristické (a odlišujú ho od lexikálnej jednotky). Vyčleniť identifikáciu, ktorá by bola charakteristická pre všetky typy frazeologizmov (a jednoznačne prijatá všetkými frazeológmi), sa nepodarilo, pretože frazeologizmy sú veľmi rozmanité a rôzne pohľady otvárajú stále nové možnosti klasifikácie. Moderná frazeológia, najmä frazeológia 20. storočia (jej hlavnými predstaviteľmi sú Ch. Bally, V. V. Vinogradov, L. I. Rojzenzon), vyčlenila niekoľko príznakov frazeologizmov, ktoré sa ukazovali ako **relatívne platné**. Treba však podotknúť, že ani jeden z nich sa nedá uplatniť v rovnakej miere u všetkých. J. Mlacek opisuje tieto **vlastnosti frazém: 1. ekvivalentnosť so slovom, 2. významová celosť či nerozložiteľnosť, 3. idiomatickosť, 4. syntaktická zmeravenosť, 5. reprodukovanosť, 6. ustálenosť.**

V prvom rade to bol príznak **ekvivalentnosti frazeologickej jednotky so slovom**. Túto teóriu však nebolo možné aplikovať na všetky frazeologizmy, pretože by muselo platiť tvrdenie, že frazeologizmom je len tá jednotka, ktorá má jednoslovný ekvivalent. Podľa tohto delenia by atribút frazeologizmu splňali napríklad slovné spojenia *lízať päty niekomu – ponižovať sa; byť trňom v oku – prekážať; vo dne v noci – neustále* a pod. Spojenia, ktoré tento príznak nevykazovali, sa však za frazeologizmy nepokladali, napríklad: *dva kohúty na jednom smetisku, padla kosa na kameň, vrana k vrane sadá* a mnohé iné (dajú sa opísať viacerými slovami, ale jednoslovný ekvivalent nemajú). Hoci nemožno poprieť, že medzi frazémou a slovom isté súvislosti sú, nemožno ich stotožňovať. Pojem ekvivalentnosť sa neskoršie nahradil pojmom **súvzťažnosť frazémy a slova**, ktorý lepšie vystihuje fakt, že slová a frazeologizmy majú aj paralelné (nie však totožné), ale aj odlišné gramatické a sémantické vlastnosti.³⁰ Do úvahy pripadali ďalšie príznaky.

Významová celosť či nerozložiteľnosť (nerozčlenenosť) významu frazémy vypovedá o tom, že slovné spojenie ustálenej povahy

³⁰ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1977, s. 35.

plní funkciu pomenovania. No ani toto špecifikum nemožno chápať bez obmedzenia, pretože ide o len obsahovú vlastnosť frazém, nie o formovú (tú treba spájať s inými vlastnosťami, ako je štruktúrovanosť či variantnosť).

Idiomatickosť sa chápe ako doslovná nepreložiteľnosť zvratu do iného jazyka. J. Mlacek vysvetľuje, prečo sa ani táto vlastnosť nemôže stať rozhodujúcim znakom celej frazeológie: „V každej národnej frazeológii sa popri veľmi osobitných frazeologizmoch (ktoré sú niekedy naozaj doslova nepreložiteľné) vyskytujú mnohé frazeologizmy, ktoré sa dajú ľahko prekladať, ako aj frazeologizmy paralelné s frazeologickými jednotkami iných jazykov (napr. spoločný európsky frazeologický fond zdedený z antiky). Nevýhodou takto chápanej idiomatickosti bolo aj to, že sa pri nej frazeológia posudzuje nie z hľadiska vlastného jazykového systému, ale iba podľa vzťahov k iným jazykom. Preto takto chápaná idiomatickosť nemôže byť rozhodujúcim znakom celej frazeológie.“³¹

Syntaktická zmeravenosť (petrifikovanosť) ako ďalší príznak vypovedá o tom, že frazeologizmy majú nemennú syntax, a preto tento príznak môže slúžiť ako ich základná vlastnosť. Ani táto téza sa však nepotvrdila ako všeobecne platná. Frazeologizmus môže totiž svoje syntaktické vzťahy preukazovať vo vnútorných alebo vonkajších vzťahoch. Vnútorne syntaktické vzťahy tvoria vzťahy medzi slovami vo frazeologizme, ktoré sú dané (napríklad poradie slov v spojení *zlatá stredná cesta*, nie *stredná zlatá cesta*). Vonkajšie syntaktické vzťahy frazeologizmus má vo vzťahu ku kontextu (ako súčasť väčšieho celku). Aj tu sa však dá nájsť protiargument: poradie slov v mnohých frazeologizmoch sa dá meniť, takže téza o syntaktickej zmeravenosti nadobúda iba relatívnu platnosť. Syntaktická zmeravenosť súvisí aj s lexikálnou nezameniteľnosťou (frazeologický výraz *trepe dve na tri* nemožno svojvoľne zameniť za iné lexémy, napríklad *trepe päť na osem*; ani v spojení *vziať nohy na plecía* nemožno lexému nohy vymeniť za päty a podobne).

³¹ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1977, s. 38.

Niektorí autori tieto vlastnosti lexikálnej a syntaktickej petrifikovanosti označili príznakom **ustálenosť**.³² Ustálenosť sa skutočne javí ako dominantná vlastnosť frazém, jednoducho povedané – ide o nezaameniteľnosť lexikálnych komponentov vo frazéme. Tu však treba vyčleniť istú „škálu“ ustálenosti, pretože nie všetky frazeologizmy túto vlastnosť odrážajú rovnako. A. V. Kunin zaviedol pojem **komplexná ustálenosť** a aj pojem **základná ustálenosť** (sem patrí napríklad morfológickú ustálenosť, syntaktická ustálenosť a pod.).³³ Ustálenosť však „nie je princípom, podľa ktorého vznikajú frazémy, ale je skôr ... výrazom nejakých hlbších zákonitostí alebo princípov“.³⁴ Aj pojem **reprodukovanosť** s ustálenosťou súvisí, možno ju chápať ako ustálenosť používania frazémy.

K základným vlastnostiam frazeologizmu, ktoré sme vymenovali, sa postupne začali pridávať i ďalšie. Súčasná frazeológia, vyzdvihujúca syntaktický charakter frazeologickej jednotky, používa pojmy **viacslovnosť alebo nadslovnosť**. Upozorňujeme, že tieto termíny nepomenúvajú tú istú vlastnosť. Termín viacslovnosť vypovedá o forme frazeologizmu a zvyrazňuje fakt, že frazeologizmy sú zväčša zložené z dvoch a viacerých slov. Termín nadslovnosť nemieri len na formu frazeologizmu, ale všima si aj jeho systémové zaradenie, takže tento termín nemožno hodnotiť ako základný a najdôležitejší atribút frazeologizmov. A aj o ďalšej vlastnosti možno hovoriť len s istým obmedzením, ide o **idiomatickosť**. Terminológia túto vlastnosť chápe ako doslovnú nepreložiteľnosť významu frazémy, a to a) alebo do iného jazyka – tzv. **idiomatickosť medzijazyková**, b) alebo inými (napr. lexikálnymi) prostriedkami toho istého jazyka – tzv. **idiomatickosť vnútrojazyková**.³⁵ F. Čermák – český frazeológ – túto črtu chápe ako všeobecnú črtu frazeológie, zasahujúcu do rozličných čiastkových príznakov, ako sú podľa neho nepravidelnosť, nemodelovosť, význa-

³² Podobne túto problematiku vysvetľuje aj online materiál M. Ološtiaka. Ološtiak, M.: *Súčasný slovenský jazyk – praktická lexikológia I*. Dostupné na: <http://olostiak.webz.cz/2sjj/P11-12-FM.pdf>

³³ Mlacek, J.: *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok: KU, 2007, s. 25.

³⁴ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1977, s. 26.

³⁵ http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/

mová nerozložiteľnosť, nesúčtovosť, zmeravenosť atď.³⁶ Iní autori, ktorí sa pridávajú teórie významného ruského jazykovedca V. M. Mokijenkina, vidia znaky frazémy vo vzájomných opozíciách (napríklad modelovosť – nemodelovosť...).

Z predchádzajúceho výpočtu je teda zrejmé, že **frazémy** sa nedajú spoľahlivo určiť na základe jedinej vlastnosti, ale **sa vymedzujú istou sústavou viacerých vlastností s relatívnou platnosťou**. Napriek tomu je však nutné charakterizovať frazeologizmy vlastnosťami, ktoré majú všeobecnejšiu vlastnosť. **Ide najmä o ustálenosť, obraznosť a expresívnosť frazém**. Ustálenosťou a expresívnosťou sa frazeologizmus odlišuje od iných slovných spojení, ktoré vznikajú v akte reči. Frazeologizmy sú v akte reči už pripravené, slúžia ako prostriedky na stavbu vety (čím sa zvýrazňuje ich lexikálna povaha). Ak teda tvoríme vetu či výpoveď, aktívne sa podieľame na vzniku istej konštrukcie; frazeologizmus však netvoríme v čase prehovoru, preberáme ho už ako hotový jazykový komponent. „Kým je bežná veta dielom jediného človeka, za frazeologickým zvratom sa skrýva dlhý čas jeho trvania, je to dielo generácií a vekov.“³⁷ J. Mlacek konštatuje, že „**obraznosť frazém** nemá vždy podobu výrazných či dokonca umeleckých metafor alebo metonymií. To je dôvod, prečo sa v niektorých novších koncepciách navrhuje hovoriť nie o obraznosti (prenesenosti, metaforickosti, figuratívnosti) významu, ale iba o sémantickej transponovanosti“.

Obraznosť vzniká ako dôsledok desémantizácie slov, ktoré sa stávajú komponentmi frazémy. Keďže desémantizácia komponentov býva úplná aj čiastočná (a v dôsledku toho aj frazeologizácia spojenia môže byť úplná alebo čiastočná), treba aj pri obraznosti vydeľovať celú skupinu prípadov: od výrazov s úplnou obraznosťou (frazeologické zrasty a celky, s. 38) až po spojenia s minimálnymi významovými zmenami. Obraznosť sa v niektorých koncepciách frazeologickej teórie pokladá za základnú vlastnosť frazémy, iní odborníci ju však vnímajú len ako fakultatívnu (druhotnú) vlastnosť frazémy, pretože sa dá priznať aj niektorým neobrazným ustáleným spojeniam. Atri-

³⁶ Čermák, J.: Frazeologie a idiomatika. In: J. Filipec – F. Čermák: *Česká lexikologie*. Praha: Akademie, 1985.

³⁷ Miko, F.: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989, s. 29.

bút obraznosti je schopný odlišiť frazeologizmy od nefrazeologických slovných spojení, najmä od takých združených pomenovaní, ktoré majú terminologickú alebo lexikálnu povahu (porovnajme napríklad frazeologické spojenie *Achillova päta* od združeného pomenovania *žiacka knižka*). Prostredníctvom obrazu sa vo frazeologizme realizuje viacero aspektov. Nie je to len aspekt pomenovací (nominálny), ale aj aspekt hodnotiaci, ktorým zároveň vyjadrujeme stupeň svojej angažovanosti vo výpovedi. O lenivom človeku možno povedať, že *mu robota nevoní* alebo že *robote neublíži*, no možno o ňom takisto povedať, že *je lenivý ako voš*; že *vie iba pupok váľať* alebo *ani krížom slamky nepreloží*. Každý z týchto frazeologizmov možno zahrnúť pod spoločný významový odtienok – **archisému**³⁸ (podrobnejšie na s. 32), no každý z nich sa svojou obraznosťou stáva zároveň aj ukazovateľom výpovednej angažovanosti hovoriaceho. Prvé z použitých príkladov svedčia o zhovievavosti hovoriaceho k spomínanej povahovej vlastnosti (*ten robote neublíži, robota mu nevoní*), ostatné frazeologizmy sú však v hodnotení „prísnejšie“, negatívny postoj hovoriaceho je tu zrejmy (*je lenivý ako voš; ten vie iba pupok váľať...*). Tieto príklady zároveň súvisia s ďalšou, širšou výrazovou kategóriou frazeologizmov, a tou je **expresívnosť**.³⁹ Aj V. M. Mokijenko zdôrazňuje **expresívnosť frazém**. V rôznych typoch frazeologizmov však badať v expresívnosti veľké rozdiely: niektoré sú nositeľmi silnej expresivity (*vidím ti až do čriev*), v iných je tento prvok nebadateľný (*mocný ako buk*).

Naša jazykoveda prijíma niektoré atribúty ako zásadné: sú to **nadslovnosť** (viacslovnosť), **ustálenosť**, **obraznosť** (sémantická transformovanosť alebo figuratívnosť) a **expresívnosť**.⁴⁰

K menovaným vlastnostiam treba pridať aj atribút **anomálnosti frazémy**, pretože práve túto vlastnosť považujú niektorí autori za jej najvšeobecnejšiu črtu. Anomálnosť sa prejavuje v porušení pravidel-

³⁸ Pojem archiséma používa F. Miko v publikácii *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989.

³⁹ Kralčák, L: *Obraznosť vo frazeológii a niektoré špecifické typy frazém*. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 226 – 235.

⁴⁰ Tieto atribúty pomenúva J. Mlacek v štúdií K metodologickým zmenám v slovenskej frazeológii. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 282 – 287.

ných paradigmatických a syntagmatických vzťahov slov pri ich vstupe do frazeologizmu. Prejavuje sa v syntaktickej ustrnutosti a v neúplnosti paradigmatických foriem frazém, resp. v defektности pravidelnej paradigmy komponentov, nemodelovosti, t. j. v nemožnosti vytvárať nové frazémy pomocou analógií, resp. odvodzovaním. V štruktúrno-sémantickej oblasti sa anomálnosť prejavuje v nerozložiteľnosti (segmentovateľnosti, dekompozícii) frazémy. Ani význam frazémy sa nedá odvodiť zo súčtu významov jej komponentov, isté komponenty frazém (napr. archaizmy, nekrotizmy) fungujú len v oblasti frazeológie. **Anomálnosť má množstvo podôb realizácie.** Z povahy a rozsahu anomálnosti frazémy možno odvodzovať mieru idiomatičnosti výrazu. Peter Ďurčo však upozorňuje, že anomálnosť možno chápať dvojako: „Ak si všimáme frazému ako kombináciu prvkov, alebo ako produkt kombinácie, ukazujú sa tu analógie s pravidelným jazykom, ak berieme frazému ako hotový útvar, môže sa javiť oproti tzv. pravidelnému jazyku ako anomálny tvar.“⁴¹

Po výpočte základných a druhotných vlastností frazémy možno dospieť k jej definícii: **frazéma (frazeologizmus) je základná jazyková jednotka frazeologického systému jazyka. Je to špecifický typ ustálenej jazykovej jednotky vyznačujúci sa expresívnosťou a obraznosťou, ktorého zložky sa úplne alebo aspoň čiastočne desémantizovali.**⁴² Pohľad na frazeologizmus sa však líši podľa toho, z akej jazykovej perspektívy je hodnotený (lexikologická prax napríklad medzi základnými jednotkami frazeologizmov uvádza ekvivalentnosť so slovom, čím však zužuje svoj záujem o frazeologizmy s vetnou či súvetnou konštrukciou). Súčasný výskum však potvrdzuje tézu, že širšie chápanie frazeologizmu je prístup oprávnený, pretože takéto chápanie dovoľuje skúmať frazeologickú jednotku ako špecifický jazykový jav, ako jazykový prvok odlišný od iných jazykových jednotiek.

⁴¹ Ďurčo, P.: Metodologické problémy všeobecnej frazeológie. In: *Frazeologické štúdie I.* Bratislava: Stimul, 1996, s. 99.

⁴² *Frazeologická terminológia.* Red. P. Ďurčo. Bratislava: SAV, 1995. (dostupné aj na http://www.juls.savba.sk/frazeologicka_terminologia/)

Na záver kapitoly ešte pripomenieme, že vždy treba mať na pamäti prvoradú **pomenováciu funkciu frazeologizmu**. Nemožno preto v súvislosti so vznikáním a uplatňovaním frazeológie počítať s jedným princípom; **frazému možno vymedziť istým súborom či konfiguráciou vlastností**: v zhrnutí viacerých teórií sa ako dominantné princípy fungovania frazém ukazujú nasledujúce princípy:

princíp jazykovej ekonómie (1. frazéma pôsobí ako akási výpovedná skratka, ukazuje zároveň aj pomenovanie, aj hodnotenie; 2. používajú sa na ňu už hotové jazykové jednotky, 3. pôvodné parémie sa elidovaním (vypúšťaním) zužujú, pričom prichádza k vzniku vlastnej frazémy – napríklad v oblasti knižnej frazeológie);

princíp druhotnosti frazeologického pomenovania (frazémy sa vyskytujú popri už existujúcich lexikálnych pomenovaniach, sú teda pomenovaním druhotným, nadstavbovým);

princíp funkčnej separácie (frazéma sa od iných pomenovacích jednotiek zásadne líši);

princíp príznakovosti (tradičný princíp, ktorý sa opiera o expresivitu frazém, vypovedá o nesystémovosti či nesystematickosti súboru frazeologických pomenovaní).⁴³

K menovaným princípom však ešte možno priradiť aj princíp analógie a idiomatickosti, funkčnej separácie tvarovosti, transpozície a emancipácie (podľa Dolníka) alebo princíp motivácie a lexikálno-syntaktického paralelizmu (Furdík). Tento výpočet sa vo svetle novších výskumov nijako nespresnil, no je dobré evidovať aspoň fakt, že **niektoré princípy sa viažu s funkčnými a významovými vlastnosťami frazém, iné sa zasa týkajú formálnej či výrazovej stvárnenosti frazémy**.⁴⁴

⁴³ Mlacek, J.: *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok: KU, 2007, s. 37 – 53.

⁴⁴ Mlacek, J.: Z metodologických otázok vymedzovania frazeológie. In: *K aktuálnym otázkam frazeológie*. Zost. E. Krošláková a L. Kralčák. Nitra: FF UKF, 2001, s. 15.

3.1 Štylistická hodnota frazém

Medzi základné vlastnosti frazeologickej jednotky patrí jej expresívnosť (hovorili sme o nej na s. 29). Frazeologické jednotky netvoría zanedbateľný počet jednotiek slovnej zásoby (ich počet sa uvádza do desaťtisícov) a ich história siaha až do predpisovného obdobia. Tieto fakty hovoria o ich silnej výpovednej hodnote, ktorá slúžila (a slúži) nielen na pomenovanie, ale zároveň aj na hodnotenie či na sprostredkovanie aktuálneho postoja hovoriaceho k danej skutočnosti. Ak F. Miko nazýva expresívnosť „soľou frazeológie“, zároveň uvádza, že táto vlastnosť môže byť aj prekážkou, ktorá obmedzuje výber istého frazeologického obratu.

Pri výbere pomenovania máme vždy možnosť voľby medzi niekoľkými možnosťami. Už sám frazeologizmus často ponúka niekoľko sémanticky príbuzných variantov, ktoré možno zaradiť pod jednu archisému. **Pojem archiséma zahŕňa význam frazeologickej jednotky, prípadne interpretáciu, parafrázu či opis tohto významu.**⁴⁵ Napríklad pod archisému „hlúpy človek“, „lakomec“ či „zlé zaobchádzanie“ možno nájsť niekoľko frazeologických jednotiek, ktoré sa môžu odlišovať nielen syntaktickou konštrukciou, ale aj stupňom expresivity:

- **hlúpy človek** – *prázdna hlava, dubová hlava, dutá hlava, košom (vrecom) udretý, sprostý ako tĺk (basa, trúba, baran, poleno); kurací mozog, nevie do troch narátať; hlavu má iba na to, aby mal kde kloúk nosiť; tomu Pán Boh (veľa) rozumu nenadelil; stratiť (potrať) rozum; nemať za groš rozumu; nemať rozumu, ani čo sa pod necht vojde; ten nadarmo v školských laviciach gate dral;*
- **lakomec** – *trásie sa za korunou (za grajciarom); zhrňa len do svojho vrecka; myslí len na svoje brucho (črevo, žalúdok); za korunu by si dal koleno vrtať; za korunu by hnal voš na tretiu dedinu; ťažká hus na šklbanie; bude za groš čertovi dieťa kolísať; byť hladný na groš; za korunu by aj vlastnú mať predal, za groš by aj do ohňa skočil;*
- **zlé zaobchádzanie** – *zachovať sa (správať sa) macošsky, zaobchádzať s niekým ako so špinavou handrou (so smradľavým vajcom, so špinavým psom, so všivavým, s handrou); urobiť si z niekoho rohožku; nestlať namätko.*

⁴⁵ Miko, F.: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989, s. 46.

Všimnime si, že z vymenovaných frazeologizmov možno vyčleň- niť tie, ktoré majú zvýšenú expresivitu, a tie, ktoré sú vo vyjadrení ušľachtilejšie, jemnejšie, miernejšie. Expresívnejšie frazeologizmy sú pejoratívne a ironické, menej expresívne by sme mohli nazvať aj eufe- mistickými frazeologickými vyjadreniami. Expresívnejšie vyjadrenia sa snažia o istý pátos, kým miernejšie zachovávajú istú ušľachtilosť výrazu (a snažia sa o jemný humor). F. Miko píše, že „pejoratívnosť zvratu sa zakladá zrejme na expresívnosti kľúčových slov“, najčastej- šie sú to slová z okruhu žalúdok, brucho, nos, nohavice, zuby, papri- ka, drevo,⁴⁶ pripájame ešte ústa, zadok, čert, smrad, chliev, pes a pod.

vidieť niekomu do žalúdka (do karát, do čriev), dostať frčku do nosa, ryť nosom do zeme, spočítať niekomu všetky zuby, mať niečoho plné zuby, držať jazyk za zubami, srdce mu spadlo do nohavíc (do gatí), strkať sa niekomu do zadku, ústa (hubu) si púšťať na špacír a pod.

Pri tejto diferenciácii nám pomôže poznanie termínu kľúčové slo- vá. Kľúčové slová sú oporné slová frazeologizmu, ktoré majú domi- nantné, rozhodujúce postavenie pri významovej a konštrukčnej výs- tavbe frazeologizmu (hovorili sme o nich na s. 20). Podľa kľúčových slov by sme takto mohli rozdeliť aj uvádzané frazeologizmy, kde cel- kom evidentne pociťujeme iný stupeň expresivity. Porovnajme tie, ktoré sú umiestnené vľavo, s tými, ktoré sú za symbolom vpravo:

- **hlúpy človek –**

*Pán Boh mu veľa rozumu nenadelil ∩
sprostý ako baran, kurací mozog, deravá hlava*

- **lakomý človek –**

*je hladný na groš ∩
myslí len na svoje črevo (brucho, žalúdok), bude za groš čertovi dieťa kolísať; za korunu by aj vlastnú mať predal;*

- **zlé zaobchádzanie –**

*zachovať sa macošsky, nestlať (niekomu) namätko ∩
správať sa k niekomu ako k psovi, ako k všivavému, spraviť si z niekoho rohožku.*

⁴⁶ Miko, F.: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989, s. 32.

Je tu zrejmé, že expresivita zasahuje silu výpovede a nemožno ju jednoznačne zatradiť, pretože má moc plasticky vypovedať o istej vlastnosti, o istom jave. „Práve menej ušľachtilé zvraty akoby boli viac frazeologizmami, akoby lepšie plnili svoju funkciu. Ako keby boli silnejšie, ostrejšie, živšie, šľavnatejšie, teda účinnejšie.“⁴⁷ Treba však upozorniť na nebezpečenstvo jednostranného chápania tejto výpovede. Ide o to, že v zmysle tohto tvrdenia by sa nám potom frazeologizmy s dysfemizmami či vulgarizmami mohli zdať únosnejšie ako tie jemné, napríklad: *navzdory osudu, s vetrom opreteký, vyfarbiť sa, zatínať zuby, zložiť ruky do lona, zimomriavky mu behajú po chrbte* a pod. Expresiu však treba chápať ako vyjadrovaciu sebareflexiu, ako realizáciu podstaty konkrétnej osobnosti. V spoločenskej sfére (vo sfére mediálnej, no hlavne v školskej praxi) nesmie táto dimenzia podliehať len osobnostným potrebám temperamentu hovoriaceho, pretože zvyčajne sa expresivita neprejaví iba v lexikálnej oblasti, ale súvisí aj so zvýraznenou gestikuláciou, zvýšenou intonačnou aktivitou či so stavbou vety.

Paradoxne sa s používaním frazém otvára otázka protikladov „expresívneho“ a „kultúrneho“. F. Miko tento jav nazýva „ustavičný zápas dvoch tendencií: objektivizujúcej kultúry výrazu a subjektívizujúcej tendencie po expresívnom sebauplatnení“.⁴⁸ Pravdou však je, že kultivovanosť výrazu bez akejkoľvek účasti hovoriaceho a aj prehnaná expresivita bez kultúry sú javy nežiaduce. Optimálnou snahou je nájsť správny pomer medzi týmito dvoma tendenciami. Frazeologizmy sú cenným materiálom, ktorý sa nám ponúka v „hotovom stave“ a umožňuje ozvláštniť výpoveď či priblížiť obrazom istý jav. Má podobnú funkciu ako metafora v umeleckom texte, ibaže metafora je výsledkom imaginácie autora a svedčí o jeho vlastnej invenčnosti. Ani hovorové či nespisovné prvky frazeologizmu nie sú prekážkou jeho použitia v prehovore či texte. Ján Horecký⁴⁹ delí oblasť celonárodného dorozumievania na tri sféry:

⁴⁷ Miko, F.: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989, s. 33.

⁴⁸ Miko, F.: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989, s. 34.

⁴⁹ *Z teórie spisovného jazyka*. Zborník referátov a diskusných príspevkov. Red. J. Kačala, Bratislava: Veda, 1979.

1. spisovná sféra – spisovná forma sa tu plne rešpektuje;
2. sféra tzv. štandardu – spisovná sféra je prestúpená hovorovými prvkami, ktoré ju však nenarúšajú;
3. sféra subštandardu – do spisovného vyjadrovania sa dostávajú krajové prvky, prvky nižšieho hovorového štýlu, slang a argot.

F. Miko zaraďuje krajové, slangové a argotové frazeologizmy do sféry subštandardného vyjadrovania (*zavesiť niekomu, je šibnutý, švacnúť niekomu jednu, bolo z toho haló...*). Z hľadiska frazeológie je ale najpoužívanejšou sférou sféra štandardného vyjadrovania, ktorá okrem spisovných slov používa aj prvky hovorové, ktoré sú vo frazémach a parémiách bohato zastúpené (J. Horecký túto sféru nazýva sférou rečového štandardu). Do sféry nespisovného vyjadrovania zahŕňa všetky frazeologizmy, v ktorých sa jednotlivé komponenty vyznačujú veľkou obscénnosťou, až vulgárnosťou. Neexistujú však pevné hranice medzi jednotlivými sférami; najvýraznejší tu zostáva protiklad spisovnosti – nespisovnosti, no ostatné „medzisféry“ sú v pohybe, preskupujú sa a prvky slovnej zásoby prechádzajú dosť dynamicky pohybom zdola nahor. V praxi to znamená, že v slovnej zásobe súčasníka subštandardné vyjadrovanie prechádza do sféry štandardu a štandard sa neraz zamieňa za spisovnú sféru. Túto tendenciu ako dôsledok spoločenského uvoľnenia po demokratizačných snahách pociťujeme od konca 20. storočia. To, čo by sme pred niekoľkými desaťročiami odsúdili ako jazykovo neprípustné, stalo sa nielen súčasťou aktívnej slovnej zásoby, ale aj súčasťou literárneho jazyka (knihy P. Pišťanka, Matkina, D. Taragela...). Tieto tendencie, ktoré sú vo svetovej umeleckej sfére už celkom legitímne a charakteristické pre postmoderné pôsobenie, zrušili jazykové tabu a zaktivizovali práve túto nižšiu sféru slovnej zásoby. Dalo by sa hovoriť o rozšírení aktívnej slovnej zásoby smerom nadol, no dianie v jazyku, v literatúre, ale aj v prirodzených jazykových situáciách nasvedčuje tomu, že tu nejde o rozširovanie slovnej zásoby, ale iba o posunutie vyjadrovacej škály smerom nadol, pričom sa do tohto rozmedzia „nezmestila“ práve tá sféra, ktorá bola považovaná za nositeľa kultúrnosti, teda spisovná sféra.⁵⁰

⁵⁰ Magalová, G.: *Frazeológia (nielen) pre žurnalistov*. Nitra: UKF, 2008, s. 18.

3.2 Združené pomenovania a frazeologizmy

Ak sme v predchádzajúcom výklade hovorili v súvislosti s frazeologizmami o viacslovnosti a obraznosti, treba sa pristaviť aj pri problematike združených pomenovaní v slovenčine. Združené pomenovania sú viacslovné pomenovacie jednotky, z ktorých mnohé sa vyznačujú vysokou mierou obraznosti. Názory jazykovedcov o ich začlenení do frazeológie sa však líšia. J. Mlacek⁵¹ vysvetľuje, že tu ide o dva protichodné názory: prvý z nich tieto pomenovacie jednotky do frazeológie začleňuje, druhý však k tejto problematike pristupuje diferencovane. Podľa ich významu delí združené pomenovania na dve skupiny. Prvú tvoria združené pomenovania s nepreneseným významom, druhú združené pomenovania s preneseným významom. Tie prvé sa za súčasť frazeologizmov nepokladajú, no združené pomenovania s preneseným významom sa do frazeológie začleňujú, pretože majú istú mieru obraznosti a expresívnosti. V našej jazykovede je tento diferencovaný prístup rozšírenejší. Vysvetlíme si oprávnenosť tohto prístupu na príkladoch.

Združené pomenovania s preneseným významom sú obrazné: *Achillova päta*, *deravá hlava*, *panický strach*, *tvrdý oriešok* (tvrdohlavý človek), *kalich horkosti*, *pravá ruka* (spoľahlivý človek), *levová jama* (nebezpečné miesto) a pod. Sem patria aj ľudové názvy niektorých rastlín, ako napríklad *pastierska kapsička*, *vlčí mak*, *žabie očko*...

Združené pomenovania s nepreneseným významom sú neobrazné: *zasadacia miestnosť*, *panelový dom*, *žiacka knižka*, *cestovný príkaz*, *dialničná nálepka*, *oxid uhličitý*, *podstatné meno*, *vojenská jednotka* ...

Obidve skupiny slovných spojení sa však nelíšia iba obraznosťou. Združené pomenovania s nepreneseným významom (neobrazné, nefrazeologické) vznikajú cieľenou činnosťou, teda výraz sa hľadá alebo utvára pre potrebu pomenovať čo najvýstižnejšie (najpresnejšie). Medzi touto skupinou združených pomenovaní je veľa terminologizmov (*oceľová konštrukcia*, *bloková polymerizácia*, *oxid uhličitý*, *prídavné meno a pod.*). Združené pomenovania s preneseným významom sú obrazné a nevznikli so zámerom terminologického označenia istého javu;

⁵¹ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1984, s. 40 – 41.

majú svoju históriu, počas ktorej sa zaužívali a stali sa súčasťou slovnej zásoby.

Odlíšiť tieto dve skupiny združených pomenovaní možno však ešte aj inak. Združené pomenovania nefrazeologickej povahy totiž možno v mnohých prípadoch univerbizovať, tzn. z viacslovného spojenia možno spraviť jednoslovné pomenovanie: *zasadacia miestnosť* – *zasadačka*; *diplomová práca* – *diplomovka* a pod. Aj keď túto schopnosť všetky nefrazeologické slovné spojenia nemajú (nedá sa univerbizovať napríklad združené pomenovanie *oblúčková lampa, šicí, resp. šijací stroj*), frazeologická teória s istotou tvrdí, že medzi obraznými združenými pomenovaniami s preneseným významom nenájdeme žiadne, ktoré by sa univerbizovať dalo. Aj toto tvrdenie však má isté trhliny, v praxi sa celkom bežne stretávame s univerbizovaným fraeologizmom *jóbovka*, ktoré vzniklo z frazémy *Jóbova zvesť*. Tento fakt zároveň potvrdzuje správnosť tézy, ktorá sa na združené pomenovania pozerá diferencovane a podľa spomenutých kritérií ich delí na združené pomenovania nefrazeologickej povahy (neobrazné, najčastejšie terminologické) a na obrazné združené pomenovania, ktoré tvoria súčasť frazeológie.

4. DELENIE FRAZÉM

Klasifikácií frazeologického materiálu je niekoľko a každá z nich vystihuje inú stránku frazeologizmov. Počet týchto triedení nie je ustálený, pretože sa v ňom odzrkadľujú iné prístupy, iné pohľady na frazeologické jednotky. J. Mlacek uvádza nasledujúce delenie:⁵²

1. vecnovýznamová alebo sémantická klasifikácia
2. konštrukčná klasifikácia
3. funkčná klasifikácia
4. klasifikácia podľa pôvodu
5. slovnodruhovú klasifikácia
6. klasifikácia podľa vzťahu k spisovnému jazyku
7. klasifikácia podľa bázy, na ktorej vznikajú
8. klasifikácia podľa vzťahu medzi ustálenosťou a variantnosťou
9. štylistická klasifikácia
10. komplexné alebo kombinované klasifikácie.

Nie všetky druhy uvedených klasifikácií majú kľúčový význam pre frazeológiu, ale dokumentujú celostný pohľad na frazeologický fond. Pre našu potrebu je nutné podrobnejšie rozobrať len niektoré z nich, ostatným sa preto budeme venovať len okrajovo.

4.1 Sémantická klasifikácia frazém

má medzi ostatnými triedeniami rozhodujúce postavenie a vo frazeológii sa vyčlenila ako prvá. Vychádza z pomeru medzi lexikálnym vyjadrením a významovou platnosťou frazeologickej jednotky. Všíma

⁵² Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1984, s. 68 – 69.

si, akou mierou súvisí význam celej jednotky s významami jednotlivých slov vo frazeologizme. V. V. Vinogradov vyčleňoval tri typy: frazeologické zrasty, frazeologické celky a frazeologické spojenia. Novšie klasifikácie uvádzajú štyri až päť typov.

Podstatný význam pre frazeológiu má triedenie frazeologizmov zo sémantického hľadiska a spolu s konštrukčným triedením má kľúčové postavenie medzi ostatnými klasifikáciami. Zakladateľmi sémantickej kategórie sú Ch. Bally a V. V. Vinogradov. Toto triedenie vychádza z pomeru medzi lexikálnym vyjadrením a významovou platnosťou frazeologickej jednotky. Vypovedá o tom, do akej miery význam celej frazeologickej jednotky súvisí s pôvodnými významami jej jednotlivých slov.

Ako prvé táto teória vyčleňuje **frazeologické zrasty** (zrasteniny). Zaužívaný je aj pojem *idióm*, avšak tento pojem sa u nás ustálil pre tie typy frazeologizmov, ktoré sú typické pre istý jazyk a sú doslova nepreložiteľné do iného jazyka. Frazeologický zrast je taký typ frazeologizmu, v ktorom jednotlivé slovné komponenty stratili svoj pôvodný význam. Celý výraz má potom význam len ako celok a jednotlivé slová nemožno zamieňať inými (ani synonymnými) výrazmi. Jednotlivé slová s ich prvotným významom nie sú kľúčom k pochopeniu celého zvratu, no majú najvyšší stupeň spätosti. Niekedy sa dokonca slovné komponenty frazeologických zrastov prestávajú pokladať za slová. Niektorí frazeológovia pokladajú túto skupinu frazeologizmov za pravé frazeologizmy. Väčšina z nich býva ekvivalentná so slovom:

streliť capa (povedať hlúposť); *mucha mu sadla na nos* (je mrzutý); *vyjsť na psí tridsiatok* (schudobnieť); *nosiť parohy* (mať nevernú ženu); *hrach na stenu hádzať* (robiť zbytočnú robotu); *navliecť niekomu drevenú košeľu* (pochovať) a pod.

Frazeologické celky sú také ustálené zvraty, ktorých význam len sprostredkovane súvisí s významom jednotlivých zložiek.⁵³ Znamená to, že niektoré slovné komponenty frazeologického celku si zachovali svoj pôvodný alebo príbuzný význam, no ostatné sú nositeľmi pre-

⁵³ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1984, s. 70.

neseného významu, preto frazeologický celok nestráca nič zo svojej obraznosti. Slová tu nie sú v takom tesnom spojení ako vo frazeologických zrastoch, a preto možno niektoré z nich synonymicky obmieňať:

trafiť kliniec po hlavičke (uhádnuť, povedať pravdu); *vodiť* (niekoho) *za nos* (klamať, zavádzať); *pozrieť sa niekomu (niečomu) na zuby* (zúbky) (preveriť si niečo/niekoho); *pozerať na svet cez ružové okuliare* (byť naivný, dôverčivý); *zuby mu klepli naprázdno* (nedočkal sa odmeny); *chodiť spať so sliepkami* (zavčasu si líhať do postele) a pod.

Vo frazeologických zrastoch a frazeologických celkoch vidí frazeológia ako veda jadro svojho výskumu a pokladá tieto frazeologické skupiny za vlastné (pravé) frazeologické jednotky preto, lebo často mávajú jednoslovné ekvivalenty.

Tretiu skupinu v rámci sémantického triedenia tvoria **frazeologické spojenia**. Do tohto typu patria také ustálené zvraty, v ktorých jeden komponent má tzv. frazeologicky viazaný význam, kým ostatné členy majú svoj pôvodný lexikálny význam. V slovnom spojení *biele víno* je slovo *víno* vo svojom pôvodnom lexikálnom význame, kým slovo *biele* je iba obrazné (v skutočnosti ide o odtieň žltozelenej farby). Slovo *biely* je inak nefrazeologickej povahy, napríklad v spojení so slovami *biela farba*, *biela krieda*, *biele steny*. Do tejto kategórie frazeologizmov patria spojenia *slepá ulička*; *biela káva*; *slepé črevo*; *špinavý blond*; *volať na ratu* a pod.

Toto triedenie obohatili viacerí autori o ďalšie skupiny frazeologických jednotiek (frazeologické výrazy, frazeologické združeniny, repliky-klišé), no okrem posledných z nich (budeme sa im venovať v nasledujúcich kapitolách) boli prijaté iba s istými odbornými výhradami. Treba však povedať, že sémantické hľadisko malo vo frazeológii dlho dominantné postavenie. V súčasnosti sa už pokladá iba za jedno z mnohých, čo si vynútil prirodzený vývin frazeológie ako vedy.

4.2 Konštrukčná klasifikácia frazém

akcentuje typ syntaktickej realizácie frazeologickej jednotky. Všíma si hlavne to, či má frazeologizmus formu vety alebo formu syntag-

my. Podľa toho sa frazeologizmy v staršej frazeológii delili **na frázy, frazeologické zvraty, frazeologické výrazy (úslovía) a minimálne frazeologické jednotky**. Mlacek⁵⁴ však vydeľuje 6 základných konštrukčných typov frazém, ktoré rozširujú predchádzajúce delenie:

1. frazémy so stavbou syntagmy
2. frazémy so stavbou vety alebo súvetia
3. minimálne frazémy
4. subfrazémy
5. jednoslovné frazémy
6. frazeologizované konštrukcie (syntaktické frazémy).

Frazémy so stavbou syntagmy tvoria jadro frazeológie, pretože je v nich najzreteľnejší lexikálno-syntaktický synkretizmus: majú stavbu syntagmy a zároveň figurujú ako jednotky s pomenovacou platnosťou. Tieto frazémy delíme na frazémy so stavbou neslovesnej syntagmy a frazémy so stavbou slovesnej syntagmy. Tvoria veľmi početnú a pestrú skupinu frazém, patria sem aj ustálené prirovnania so slovesom. Medzi slovesnými syntagmami môžeme nájsť dvojslovné alebo viacslovné syntagmy:

streliť capa; hovoriť do vetra; udrieť kliniec po hlavičke; vyjsť na psí tridsiatok; maľovať čerta na stenu; kúpiť mačku vo vreci; merať cestu; hádzať flintu do žita, spievať ako slávik...

Neslovesné syntagmy sú zväčša spojenia substantíva so zhodným či nezhodným prívlastkom, ale patria sem aj konštrukcie s funkciou adverbiálnou a konštrukcie prirovnávacie, ktoré v syntaktickom ponímaní plnia úlohu príslovkového určenia:

- neslovesné syntaktické konštrukcie so zhodným prívlastkom: *Achillova päta; čierna ovca; modrý pondelok; figu borovú; na staré kolená; slepá viera; husársky kúsok...*
- neslovesné syntaktické konštrukcie s nezhodným prívlastkom:

⁵⁴ Mlacek, J.: *Toary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul, 2001, s. 21.

hromada nešťastia; chlap na mieste; jablko sváru; údolie slz; krst ohňom; žaba na prameni...

- neslovesné ustálené prirovnania: *oči ako trnky; hlas ako hrom; ruky ako lopaty; rovný ako svieca; múdry ako Šalamún;*
- neslovesné syntagmatické komponenty s adverbialným významom: *krok za krokom; deň čo deň; noc čo noc; z rúčky do rúčky; sčista-jasna; všetci do nohy; z nohu na nohu...*

J. Mlacek dokazuje, že „v slovenskom jazyku existujú frazémy, ktoré korešpondujú so všetkými typmi syntagmy“.⁵⁵

Medzi **frazémy s vetnou alebo súvetnou stavbou** zaraďujeme medzi ne všetky konštrukcie so stavbou jednoduchej vety (jednočlennej a dvojčlennej), jednoduchého súvetia priraďovacieho i podraďovacieho, ako aj všetky formy zloženého súvetia:

zuby mu cvakli naprázdno; rozum sa mu čistí; nielen chlebom je človek živí; vrana k vrane sadá, rovný rovného si hľadá; kto hľadá, nájde; ako kto seje, tak žne; ja pán, ty pán, kto bude kravy pásť?; ohýbaj ma, mamko, pokiaľ som ja Janko, keď ja budem Jano, neohneš ma, mam; čo na srdci – to na jazyku a pod.

Tieto frazémy majú síce komunikatívnu funkciu, ale nezriedka sa stáva, že svojím umiestnením v istom kontexte plnia funkciu nominatívnu (pomenováciu). Často sa s takýmito prípadmi stretávame v publicistike, kde frazeologizmus s vetnou alebo súvetnou konštrukciou nahrádza jeden vetný člen. Ponúkame niekoľko príkladov z tlače:

Kto sa hanbí, má prázdne gamby, platí dnes azda v oveľa menšej miere než kedykoľvek predtým; Starí ľudia nenadarmo hovorievali: Čo z peknej misky, keď je prázdna; Postoje typu „Keď zdochla moja koza, nech zdochne aj susedova“, sú, žiaľ, pre našu dobu typické; Niektorí politici sú kam vietor, tam plášť.“⁵⁶

⁵⁵ Mlacek, J.: *Toary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul, 2001, s. 24.

⁵⁶ Príklady vyberáme zo štúdie J. Nižníkovej K syntaktickej typológii frazeologických jednotiek. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 294 – 299.

Takéto frazeologické konštrukcie majú podobu ustálenej (frazeologizovanej) hlavnej vety v determinatívnej syntagme, pričom zostávajúca vetná konštrukcia nemá frazeologickú podobu. Voláme ich frazeotextémy⁵⁷ (o frazeotextémach sme hovorili na s. 22, tento pojem nahradil starší pojem frázy). Výskyt frazeotextém v publicistike je pomerne častý.⁵⁸

Minimálne frazémy sú také spojenia, ktoré sú zložené z jednej plnovýznamovej a z jednej neplnovýznamovej zložky. Podľa toho, aké slovné druhy zastupujú plnovýznamový či neplnovýznamový komponent, dajú sa deliť na množstvo podtypov (napríklad typ, v ktorom sa spája substantívum s predložkou, typ, v ktorom sa spája substantívum s časticou a iné). Ilustratívne uvádzame niektoré z nich:

- spojenie predložky a podstatného mena: *bez debaty; do úmoru; po lopate; po meči; za dievčaťa; do chlapa; poza bučky; po hrob; od kolisky...*
- spojenie predložky a prídavného mena alebo príslovky: *po dobrom; po zlom; vo veľkom; po starom, od mala; po poriadku; za čerstva; za horúca; za slobodna...*
- častice a podstatného mena: *ani chýru; ani krok; ani mak; ani slova; až hrôza...*
- spojky a príslovky: *ako naschvál; ako naprotiveň; ako náročky...*
- častice a predložky s podstatným menom: *ani za hrst', ani na krok, ani po masle, ani za svet, ani o vlas, ani o milimeter...*
- spojky a predložky s podstatným menom: *ako na dôvažok; ako na potvoru; ako na povel...*

Existujú aj minimálne frazémy len s neplnovýznamovými komponentmi:

ako áno, ako až-až,

⁵⁷ Mlacek, J.: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul, 2001, s. 55.

⁵⁸ Magalová, G.: *Frazeológia (nielen) pre žurnalistov*. Nitra: UKF, 2008, s. 60 – 84.

Subfrazémy sú svojím zložením ešte menšie ako minimálna frazéma. V zložení subfrazémy sa však nevyskytuje žiadne pôvodne plno-významové slovo, pričom takéto spojenie má aj svoju výpovednú a aj funkčnú platnosť:

len aby; že či, no len no; no zbohom; no nazdar...

Sem patria aj jednotky, ktoré sú zložené z neplnovýznamových slovných komponentov, ale majú aj pomenovaciu platnosť:

ešte-ešte, ledva-ledva, len-len, už-už a iné.

Na označenie minimálnych frazeologických jednotiek sa používa aj termín **jednovrcholové frazeologizmy**.

Za typické **jednoslovné frazémy** možno pokladať frazémy typu:

vystreliť si (strieľať si) z niekoho; natrieť niekoho (niekomu niečo); zavesiť niekomu (niečo); podkúriť niekomu...

Takéto frazémy sú špecifické z viacerých hľadísk. Sémantický posun je tu zaznamenaný len pri slovesách. „Táto sémantická transpozícia je však podmienená tým, že dané sloveso sa osobitne či anomálne dopĺňa mennými zložkami (či aspoň jednou mennou zložkou) v presne určenom tvare, pričom spomínaný posunutý význam platí, len ak sa splní uvedená podmienka.“⁵⁹ Znamená to teda, že ak sa povedzme s tvarom slovesa *vystreliť si* spojí menná zložka z *pušky*, z *pištole*, nenastane žiadny významový posun a sloveso nemá obrazný význam. V spojení s vlastným podstatným menom (alebo so slovnými druhmi, ktoré toto podstatné meno nahrádzajú) sa frazeologická platnosť ukazuje celkom zreteľne (*vystreliť si z Joža; strieľať si z riaditeľky; vystreliť si z nej/z nich*).

Frazeologizované konštrukcie nepatria do lexikálnej frazeológie, ale reprezentujú frazeologické spojenia, ktoré do frazeológie patria svojím atypickým syntaktickým spôsobením, tvoria teda súčasť syn-

⁵⁹ Mlacek, J.: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul, 2001, s. 66.

taktickej frazeológie. Typická pre tieto konštrukcie nie je len zvláštnosť pri spájaní slov v konštrukcii, ale aj prítomnosť tautológie (tautológia je opakovanie toho istého slova v rôznych obmenách).⁶⁰ Navyše všetky tieto konštrukcie majú nielen zreteľný významový posun, ale aj vysokú mieru ustálenosti a expresívnosti:

ako číta, tak číta... (stále číta); *ako kope, tak kope...* (stále kope); *sused sem, sused tam*; *dom na dome*; *kameň na kameni...*

Do tohto výpočtu treba zaradiť aj také konštrukcie, v ktorých tautológia chýba, no všetky ostatné znaky frazeologizovanej konštrukcie možno nájsť:

čo múdrejší; čo schopnejší...

Prehľad konštrukčných typov frazém zosystematizoval doterajšie frazeologické výskumy, no samotní autori nepokladajú naznačené výskumy za ukončený proces.

4.3 Klasifikácia frazém podľa ich funkcie

vyčleňuje niekoľko druhov frazém. Frazémy **s nominatívnou (poimenovacou) funkciou** zahŕňajú všetky frazémy, ako ich vyčleňuje konštrukčná klasifikácia, okrem frazeotextém (teda frazeologizmov, ktoré majú vetnú alebo súvetnú stavbu). Delíme ich na niekoľko podtypov:

1. frazeologizmy, ktoré sú ekvivalentné so slovom (*čertovo futro* – prešibanec, huncút; *do poslednej litery* – všetko, presne; *pritiahnúť si opasok* – uskromniť sa; *porátať (niekomu) rebrá* – zbiť, zmlátiť (niekoho); *previesť niekoho cez lavičku* – oklamať a pod.
2. frazeologizmy, ktoré nie sú ekvivalentné so slovom, možno ich vyjadriť iba syntagmaticky, teda slovným spojením (*tancovať na ten-*

⁶⁰ Findra, J. – Gombala, E. – Plintovič, I.: *Slovník literárnovedných termínov*. Bratislava: SPN, 1987, s. 365.

kom ľade – púšťať sa do riskantných situácií; *stislo mu srdce* – náhle pocítil úzkosť, žiaľ; *dostať sa do slepej uličky* – ocitnúť sa v bezvýcho- diskovej situácii a pod.

3. frazeologizmy, ktorých význam možno priblížiť len voľným opi- som: *šedá eminencia* – ten, kto všetko riadi, ale zostáva nenápadný, v úzadí; *píliť pod sebou konár* – škodí si nepremysleným, nerozum- ným správaním, zbavovať sa istoty, pripravovať si záhubu; *dva ko- húty na jednom smetisku* – dvaja ľudia, ktorí majú záujem o tú istú vec, konkurujú si, sú nepriatelia.

Medzi tieto frazeologizmy patria i zámenné jednotky (*ten alebo onen* – hocikto; *tak či onak* – v každom prípade...). Pomenovací proces je pri nich abstraktnejší, nejde tu o priame pomenovanie.

Triedenie frazeologizmov podľa funkcie pozná **aj frazeologizmy s komunikatívnou alebo výpovednou funkciou**. Sú to jednotky, kto- ré majú vetnú stavbu. Môžu to byť príslovia či porekadlá (*Dotiaľ chodí džbán po vodu, kým sa nerozbije; Kto druhému jamu kope, sám do nej padá; Od roboty kone kapú; Vrana vrane oči nevykole; Lacné mäso – riedka po- lievka; Nikto múdry z neba nespadol...*), ale aj také konštrukcie, ktoré nie sú ani porekadlom, ani príslovím (*ani muče by neublížil; aj keby klince z neba padali; otvorili sa mu oči; má malú dušičku...*).

V slovenskej frazeológii sa vyčleňuje aj skupina frazeologizmov **s nominatívno-komunikatívnou funkciou**, ktoré sa pri konštrukč- nom triedení vyčlenili ako premenlivý typ. Ide o tie jednotky, ktoré môžu vystupovať v rôznych variáciách a raz majú formu frazeotex- témy a inokedy sa používajú ako zvrat alebo frazeologický výraz (úslovie). Je to dosť ohraničený typ frazeologizmov, pretože k takejto variantnosti dochádza iba zriedkavo:

Nemaľuj čerta na stenu – maľovať čerta na stenu; Hlavou múr neprebiješ – ísť hlavou proti múru a pod.

Frazeologizmy, ktoré nemajú výraznú nominatívnu ani komuni- katívnu funkciu, tvoria poslednú skupinu v triedení podľa funkcie. Ide o výrazy citoslovcové alebo modálne (*beda-prebeda; nevidali-neslý- chali; ešteže čo; bolo-nebolo a pod.*).

4.4 Klasifikácia frazém podľa pôvodu

Každá národná frazeológia delí frazeologický fond na **domáci a prevzatý**. Toto delenie nemá zásadný význam, pretože aj prevzaté frazeologizmy ľahko vstupujú medzi domáce, a ak sú výstižné a pochopiteľné, stávajú sa súčasťou národného frazeologického fondu. O zaradení frazeologizmu do jednej zo spomínaných skupín preto často nerozhoduje jeho pôvod, ale napríklad prítomnosť takeého slovéneho komponentu vo frazeologizme, ktorý označuje cudzie reálie (napr. *pes breše, a karavána ide ďalej*). Takéto frazeologizmy sa ľahko identifikujú ako prevzaté. No mnohé iné, ktoré sme prevzali, dnes už ako prevzaté nepocítujeme; dostali sa do nášho jazykového povedomia veľmi ľahko, hoci ich nájdeme aj v iných jazykových kultúrach. E. Smiešková píše: „Slovenská frazeológia obsahuje okrem jadra, ktoré nesie pečať roľníckeho, dedinského spôsobu života väčšiny našich predkov, aj frazeologické spojenia prevzaté a prisvojené prostredníctvom vzdelania (sem patria napr. kalky z latinčiny alebo frazeologizmy biblického pôvodu) a styku alebo spolužitia s inými kultúrnymi národmi, najmä s blízkymi slovanskými susedmi. To sú takzvané **europaizmy**. Sú podobné alebo totožné v mnohých jazykoch (o niektorých možno uvažovať, že vznikli nezávisle od seba na základe rovnakých alebo podobných spoločenských pomerov alebo rovnakých kultúrnych vzorov), upotrebujeme ich ako svoje vlastné a sú spoločným dedičstvom.“⁶¹ Aj J. Mlacek upozorňuje, že sa „ťažko určuje hranica medzi jednotkami prevzatými a domácimi“⁶²; takáto situácia je aj vo fonde frazeologických neologizmov. Vo frazémach *sedím na konári a je mi dobre* je zrejma motivácia frazémy Jakubiskovým filmom, takisto ako frazeologizované spojenie *pásla kone na betóne* evojuje novelu Milky Zimkovej.

Omnoho konštruktívnejšie je delenie frazeologizmov podľa **pôvodu a motivácie**. Potom možno vyčleniť napríklad frazeologizmy motivované gréckymi a rímskymi dejinami (internacionálne frazémy), gréckou či rímskou mytológiou, frazeologizmy motivované biblic-

⁶¹ Smiešková, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1977, s. 4.

⁶² Mlacek, J.: *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok: KU, 2007, s. 214.

kými a kresťanskými prameňmi alebo frazeologizmy ľudovej proveniencie. K nim možno radiť aj frazeologizmy motivované súčasnou dobou.

1. Frazeologizmy motivované starovekými gréckymi a rímskymi dejinami a grécko-rímskou mytológiou (internacionálne frazémy), napríklad: *sizyfovská práca* (namáhavá práca, ktorá nemá zmysel a nepomôže pri nej nijaké chytráctvo); *rozŕať gordický uzol* (vyriešiť zdanlivo neriešiteľnú situáciu rúznym činom); *panický strach* (veľký, neprekonateľný strach); *Achillova päta* (slabé miesto); *prekročiť Rubikon* (urobiť rozhodný čin); *Pandorina skrinka* (zhubný dar alebo semenisko zla);

2. Frazeologizmy motivované biblickými a kresťanskými prameňmi, napríklad: *stáť ako Lóthova žena* (nehybne stať); *správať sa ako farizej* (byť ľstivý, neúprimný, klamár); *umývať si ruky ako Pilát* (zdanlivo sa zbavovať viny, neuznať si vinu); *Judášov bozk* (neúprimný prejav priateľstva, zradné gesto); *predať niekoho za tridsať strieborných* (podľa zradíť); *neveriaci Tomáš* (ten, kto neverí ani tomu, čo je zjavné); *Sodoma a Gomora (alebo sodoma a gomora)*⁶³ (miesto zlých mravov a nerestí); *hlas volajúceho na púšti* (úsilie, ktoré nemá ohlas, tiež nesebecké úsilie);

3. Frazeologizmy motivované dejinnými udalosťami všeobecnospoločenského významu, napríklad *Kolumbovo vajce* (ľahké riešenie zdanlivo neriešiteľnej situácie); *kráľovská odmena* (bohatá odmena); *objaviť Ameriku* (objaviť čosi už dávno objavené); *tu sú levy* (neprebádané, neznáme miesta); *hurónsky rev* (hrozný, neviazaný krik); *babylon* (neporiadok, chaos, zmätok); *bartolomejská noc, krištáľová noc, noc dlhých nožov* (násilná, rýchla akcia);

4. Frazeologizmy motivované literárnymi postavami alebo výrokmi historických postáv, napríklad *človek-milión* (všedný, ničím nezaujímavý človek); *kocky sú hodené* (je rozhodnuté); *nerušte moje kruhy* (nechajte ma na pokoji); *je čosi zhnité v štáte dánskom* (výrok vyjadrujúci nevôľu, nespokojnosť so súčasným stavom vecí); *suchá ratolesť* (bezvýznamný človek, človek bez budúcnosti);

⁶³ Kol. autorov: *Pravidlá slovenského pravopisu*. Tretie, upravené a doplnené vydanie. Bratislava: VEDA, 2000, s. 64.

5. Frazeologizmy motivované ľudovými tradíciami a ľudovou slovesnosťou. Túto skupinu frazeologizmov triedi Jozef Mlacek⁶⁴ vo svojej frazeológii na niekoľko skupín: na frazeologizmy prevzaté z rozprávkového sveta a z ľudovej slovesnosti, na frazeologizmy zo života a skúsenosti ľudu, na frazeologizmy, ktoré súvisia s rozličnými remeslami a výrobnou činnosťou ľudí, na frazeologizmy, ktoré vznikli pri rozličných záujmových činnostiach ľudí a pod. Vidíme však, že tieto skupiny tvoria jednoliatu množinu, ktorá obsahuje frazeologizmy úzko späté s ľudovými tradíciami a zvyklosťami našich predkov. Pôvod frazeologizmov je tu časovo identický, zhodný pri všetkých spomenutých frazeologizmoch, ide tu len o inú motiváciu vzniku (napr. frazeologizmy vzniknuté pri hrách, pri práci, pri rôznych spoločenských udalostiach a pod.). Pre našu potrebu teda budeme pokladať všetky tieto frazeologizmy za frazeologizmy jednej skupiny. Patrí sem veľké množstvo frazeologizmov, ktoré sú nevyčerpatelným žriedlom výskumu nielen ich lexikálneho významu, ale aj kultúrno-spoločenského a historického, napr.: *mať na rováši* (byť dlhý, ale tiež previniť sa); *zodrať si ruky po lakte* (veľmi tvrdo pracovať); *prísť o vienok* (prísť o poctivosť); *šit' horúcou ihlou* (robiť narýchlo a nedôkladne); *mlátiť prázdnu slamu* (robiť zbytočnú robotu); *za siedmimi horami, za siedmimi dolinami (dolami)* (v nedohľadne); *úder pod pás* (nečakaný úder, podraz); *liezť niekomu do revíru (do kapusty)* (rušivo zasahovať do cudzích vecí); *otlíkať si jazyk na niekom* (ohovárať niekoho); *udrieť klíncec po hlavičke* (pomenovať problém veľmi presne, náhle vyriešiť problém); *hrať s otvorenými kartami* (poctivo sa zachovať, neklamať).

6. Frazeologizmy motivované vývojom vedy, techniky a rôznych oblastí spoločenského života. Tieto frazeologizmy sú v jazyku najmladšie a najlepšie dokumentujú fakt, že každá doba, každá vývojová etapa spoločnosti tvorí svoje frazeologizmy, ktorými obohacuje už existujúci frazeologický fond: *byť (vrčať) ako pokazený gramofón* (donekonečna opakovať to isté); *ide to ako na bežiacom páse* (veci sa vyvíjajú veľmi rýchlo); *chodiť ako agent s teplou vodou* (byť neodbytný); *zavolať niekoho na koberec* (vyčítať niekomu niečo z pozície nadriadeného); *pozerať na svet cez ružové okuliare* (byť optimistom alebo naivným člove-

⁶⁴ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1984, s. 84 – 85.

kom); *boj o kreslo* (boj o dobrú pozíciu); *prehltnúť horkú pilulku* (prežiť, prijať nepríjemnú výčitku); *isť plnou parou vpred* (konať s veľkým osobným nasadením).

Tento výpočet frazeologických skupín nemožno pokladať za úplný. Každá zo spomínaných skupín by sa totiž dala ešte triediť na podskupiny (napr. skupina ľudových frazeologizmov podľa motívu ich vzniku alebo skupina biblických frazeologizmov podľa toho, či sú situované do obdobia Starého zákona alebo Nového zákona). Pre našu potrebu sú však spomenuté skupiny frazeologizmov najpodstatnejšie a dostatočne vypovedajú o dobe svojho vzniku.

V súvislosti s metodickým nasmerovaním tohto materiálu je vhodné upozorniť aj na iné osobitosti pri práci s frazeologizmami. Je to najmä potreba prihliadať na vekový aspekt. Mám tu na mysli usmernenie F. Mika, ktorý vo svojej publikácii *Frazeológia v škole* (1989) radí, aby sa vo vyučovaní frazeológie postupovalo so zreteľom na vek od domácej frazeológie k prevzatej, od bežnej hovorovej ku knižnej a podobne. Je to len konkrétna modifikácia Komenského zásady postupovať od známeho k menej známemu; v súvislosti s používaním (a aj poznávaním) frazém toto platí dvojnásobne. Učiteľ bude oveľa úspešnejší, ak bude vychádzať z rečovej reality žiakov (slangové vyjadrenia) a postupne bude pred nimi otvárať svet nových možností, ktoré sa ponúkajú pri čítaní textov umeleckej i vecnej literatúry. Spojenia, ktoré patria do kategórie tzv. „kultúrnej frazeológie“, vyžadujú primerané historické, biblické či spoločenské vedomosti, ich začleňovanie do vyučovacieho procesu teda vyžaduje oveľa väčší časový rozptyl a širšiu základňu vlastnej lektúry.

4.5 Slovnodruhovú klasifikácia frazém

Táto klasifikácia je iba druhotnou klasifikáciou, nepatrí teda k tým najpodstatnejším, ktoré uvádzame na prvých miestach. Triedi frazémy podľa slovných druhov, z ktorých sa skladá. Takéto delenie sa však nedá aplikovať na všetky frazeologizmy. Svoje jednoznačné opodstatnenie má táto klasifikácia iba pri tých frazeologizmoch, ktoré majú jednoslovný (alebo syntagmatický) ekvivalent. Ostatné jed-

notky, ktoré túto schopnosť nemajú, sa zaraďujú podľa špeciálnych kritérií.

K jednotlivým slovným druhom sa frazémy nezaraďujú podľa svojho lexikálneho obsadenia, pretože frazéma zvyčajne obsahuje slová z niekoľkých slovných druhov:

mať plné ruky práce (verbum + adjektívum + substantívum + substantívum); *vodiť (niekoho) za nos* (verbum + pronominum/substantívum + prepozícia + substantívum); *chodiť s bubnom na zajace* (verbum + prepozícia + substantívum + prepozícia + substantívum) a pod.

Pod jednotlivé kategórie slovnodruhového rozlíšenia sa teda zaraďujú podľa svojho celkového významu. Ak majú frazeologizmy jednoslovný ekvivalent, potom ich radíme pod takú slovnodruhovú príslušnosť, akú má príslušný ekvivalent, napr.: z *ničoho nič* (znenazdajky – adverbium); *brúsiť si zuby na niečo* (túžiť po niečom – verbum); *ôsmy div sveta* (vzácnosť – substantívum).

Ak však frazeologizmus nemá svoj jednoslovný ekvivalent a má svoj syntagmatický (niekoľkoslovný) ekvivalent, jej slovnodruhovú príslušnosť určujeme podľa toho vetného člena, ktorý je v danej syntagme nadradený. Pre ilustráciu podčiarkneme nadradené vetné členy, ktoré zaraďujú frazeologizmus pod slovnodruhovú príslušnosť:

hladný ako vlk (veľmi hladný – adjektívum);
víta mu niečo v hlave (znepokojuje ho čosi – verbum);
posledný mohykán – (jediný zástupca svojho druhu – substantívum);
vo dne v noci – (neustále – adverbium).

Tieto skupiny frazeologizmov – teda skupiny substantívne, adjektívne, verbálne a adverbálne – pokladáme za hlavné skupiny v slovnodruhovom delení frazeologizmov. J Mlacek v Slovenskej frazeológii⁶⁵ rozlišuje aj ďalšie slovnodruhové rozlíšenia (číslovkové, číslovkovo-menné, časticové, predložkové, spojkové a citoslovné), no na všetky takéto frazeologizmy nemožno použiť rovnaké kritériá,

⁶⁵ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1977, s. 88.

o akých sme hovorili vyššie. Napríklad frazeologická jednotka *raz-dva* je síce zreteľne svojou príslušnosťou číslovková, no jej jednoslovný význam je adverbiálny: *raz-dva* (= rýchlo, teda adverbium). Aj frazeologizmus *len tak-tak* je výraz obsahujúci partikuly, ale jeho ekvivalent je zreteľne adverbiálny (= napochytr, ledva, teda adverbium) a pod. Zostaneme teda pri konštatovaní, že triedenie frazeologizmov podľa slovnodruhovej príslušnosti je klasifikácia, ktorá podlieha mnohým určeniam a pre túto nejednoznačnosť sa jej vo frazeológii nevyčleňuje veľký priestor.

4.6 Klasifikácia frazém podľa vzťahu k spisovnému jazyku

Delenie frazeologizmov podľa vzťahu k spisovnému jazyku sa opiera o delenie slovnej zásoby na spisovnú a nespisovnú. Je však otázne, či je toto delenie dostatočne exaktné a konštruktívne. Nejde tu totiž o mechanické vyčlenenie dvoch skupín frazeologizmov na základe výskytu spisovných či nespisovných slov (tvarov), z ktorých sa frazeologizmus skladá. Napokon – hranica medzi spisovnými a nespisovnými slovami nie je nijako presne vymedzená. Spisovné slová tvoria všetky lexikálne prostriedky spisovného jazyka v celom jeho štylistickom rozvrstvení. Spisovnosť sa vníma iba v opozícii k nespisovným slovám, ináč sa uvedomuje veľmi ťažko. Spisovné slová nájdeme v kodifikačných príručkách a sú charakterizované základnými kritériami spisovnosti: zrozumiteľnosť (komunikatívnosť), ústrojnosť (systémovosť), ustálenosť, funkčnosť a reprezentatívnosť. Spisovné slová možno ďalej deliť na bezpríznačné (neutrálne, nociónálne) a príznakové (napríklad eufemizmy, pejoratíva, hovorové slová, poetizmy, vulgarizmy a pod.). Hranica medzi spisovnou a nespisovnou vrstvou slov nie je stabilná, pretože jedným zo zdrojov obohacovania spisovného jazyka sú aj nespisovné jazykové útvary.

Je teda zrejmé, že ak sa kritérium spisovnosti a nespisovnosti nedá vymedziť celkom exaktné na lexikálnej úrovni, o to ťažšie bude toto kritérium aplikovať na frazeologizmy, ktoré sú nositeľom historicity, národnostných špecifík a kultúrnosti každého národa a v oveľa väčšej miere sa v nich premieta aj jazykový úzus doby, v ktorej vznikli.

Medzi nespisovné frazeologizmy teda nebudeme počítať automaticky tie, ktoré majú niektorú slovnú zložku archaickú alebo je v nich použitý archaický tvar. Pre ilustráciu: známe porekadlo *my o vlku a vlk za humny* poznáme dnes už aj v spisovnej podobe *my o vlkovi a vlk za humnami*. Hoci archaické tvary nahradili novšie, ktoré majú svoju podporu v súčasných kodifikačných príručkách, nemožno hovoriť o nespisovnosti pôvodného porekadla, lebo aj tento archaický tvar je významovo a komunikatívne zreteľný pre používateľov jazyka. Vo všeobecnosti by sa dalo povedať, že medzi spisovné frazeologizmy radíme tie, ktoré majú spisovné slová a spisovné tvary a sú významovo a komunikačne zreteľné. Špecifickú skupinu frazeologizmov tvoria v tomto rozvrstvení frazeologizmy s toponymami (toponymum je geografický názov, teda vlastné meno neživého, prírodného alebo človekom vytvoreného objektu, ktorý je v krajine, v teréne pevne fixovaný). Ak sa vo frazeologizme použije toponymum, je to preto, že toponymum je nositeľom istého príznaku, ktorý je vo všeobecnosti známy. „I tu však je podmienkou ustálenosť, všeobecná zrozumiteľnosť v povedomí používateľov, a to aj v takom prípade, v ktorom je frazeologizmus úzko spätý s istým regiónom.“⁶⁶ Autor tohto citátu J. Hladký tento typ frazeologizmu dokumentuje na dvoch príkladoch:

mať hubu (ústa) ako frašťačka frálka (o žene, ktorá sa rada háda);
dostať sa do Leopoldova (dostať sa do väzenia).

Takto podobne môžu fungovať aj názvy iných oblastí a sídiel (*dostať sa do Pezinka, dostať sa do Sokoloviec, je to hotový Pezinok...*), ktoré synekdochicky pomenúvajú psychiatrické liečebne.

Použitie toponyma vo frazeologickej konštrukcii má však svoje úskalia. Ide tu o aplikovanie požiadavky všeobecnej zrozumiteľnosti pre používateľov jazyka. Toponymá môžu pomenovať geografický názov, ktorý sa vo všeobecnosti spája s istým atribútom – vo verejnosti dostatočne známym (*dostať sa do Pezinka*). Iný druh toponým

⁶⁶ Hladký, J.: O príznaku expresívnosti v neštandardizovanej geonymii. In: *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Tyrnaviensis. Séria A – philologica*. Trnava: PdF TU, 2001, s. 16.

však môže pomenúvať lokalitu, ktorá takýto všeobecne známy atribút nemá a súvislosť s použitím toponyma v jeho posunutom význame vie dešifrovať len istý okruh obyvateľov, ktorí sú úzko spojení so spomínaným regiónom (*mať hubu ako frašťačka frálka*). Navyše sa tu často vyskytujú názvy archaické, známe len úzkemu okruhu ľudí (Frašták je archaický názov mesta Hlohovec). Využitie takýchto frazeologických jednotiek je preto obmedzené. Ich výskyt v publicistike možno zaznamenať skôr v regionálnych periodikách, kde nevznikajú nejednoznačnosti pri dešifrovaní významu. Periodiká s celoslovenskou pôsobnosťou sa však prihovárajú širokej verejnosti, použité výrazivo tu preto musí byť dostatočne zaužívané, aby bolo ľahko dešifrovateľné širokému okruhu čitateľov. Hoci sa takýchto frazeologických jednotiek netreba ani v publicistike emocionálneho typu vzdať, treba vždy prihliadať na pôsobnosť periodika, tému i žáner. V pedagogickej praxi sa však práve frazeologizmy viažuce na región môžu spolupodieľať na regionálnej výchove žiakov a sú cenným materiálom poznania rodného kraja, jeho nárečia, zvykov a histórie. Ak má škola vytvorený mediálny krúžok či vydáva svoj školský časopis, vytvorená rubrika s týmto zameraním podnieti „redaktorov“ k návšteve starších krajín a prirodzene vytvorí podmienky na terénne jazykovo-folklórne bádanie.

Medzi nespisovné frazeologizmy radí J. Mlacek nárečové frazeologizmy a slangové frazeologizmy.⁶⁷ Nárečové frazeologizmy vytvárajú niekoľko podskupín. Prvou podskupinou sú nárečové frazeologizmy, ktoré sú iba hláskoslovnou, tvarovou alebo syntaktickou variáciou známeho spisovného frazeologizmu, napr.:

Kde nič nie je, ani smrť neberie – dze ňet, aňi šmerc ňebere (Markušovce, okr. Spišská Nová Ves);

Chudobný ako kostolná myš – chudobni jak koscelna miš (Brezina pri Trebišove).

Tieto frazeologizmy možno označiť ako nárečové varianty spisovných frazeologizmov.

⁶⁷ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1977, s. 92.

Ďalšou podskupinou nárečových frazeologizmov sú frazeologizmy, ktoré vyjadrujú rovnaký obsah ako spisovný frazeologizmus, ale požívajú na jeho vyjadrenie iné slová, napr.:

Vyšť na psi tridsiatok – vlnšť na mind'ari (Dolná Lehota), *vlnšť na mizér* (Svätoplukovo, okres Nitra);

Trieť biedu – aj vo Viadni ľud'e biadni (Sirk pri Revúcej), *bieda psotu nahaňa* (Žakarovce pri Gelnici), *bida bidu najdze, chodž i slunko zajdze* (Žalobín pri Vranove nad Topľou).

Treťou podskupinou sú frazeologizmy, ktoré obsahy a pojmy vyjadrujú miestnymi skutočnosťami a pojmy, čím sa stávajú zreteľné len úzkemu okruhu prijímateľov (ľudí z jedného regiónu):

Neni nad neho a nad Škrabákove prasa (Hlohovec);

Bieda biedu nájde, keď aj slnko za Maguru zájde (Krivá);

Čo vizváňáž jak pozbanksí zvonár? (Nitriansky Hrádok).

Tieto frazeologizmy – frazeologizmy druhej a tretej podskupiny – sú vlastné nárečové frazeologizmy a J. Mlacek ich nazýva **synonymickými frazeologizmami**. Upozorňuje na odlišnosti medzi nárečovou a ľudovou frazeológiou. Ide o dva pojmy, ktoré sa často zamieňajú, hoci každý z pojmov vyjadruje čosi iné.

Nárečová frazeológia vyjadruje fakt, že frazeologizmus obsahuje také jazykové prvky, ktoré charakterizujú určitý dialekt, teda územný variant národného jazyka. Jednoducho povedané – takýto frazeologizmus obsahuje lexikálne (gramatické, syntaktické) prvky, ktoré sú charakteristické pre dané nárečie. Porovnajme:

Chudobnému aj z hrnca vykypí – toto porekadlo má na Orave podobu *chudobniemu najskuor z hrnca vikipí*; *chudobniemu aj z hrnčeka vivre*.

O človeku, ktorý už dlho nebude žiť, sa frazeologicky povie, že *nebude dlho kašu dúchať*. Tento frazeologizmus má niekoľko nárečových variantov, napríklad pri Revúcej má podobu *už nebude dlho kašu dúchať*. V tomto prípade ide o nárečový frazeologizmus.

Pojem ľudový frazeologizmus nehovorí o územnom začlenení frazeologizmu do určitej nárečovej lokality, ale vyjadruje fakt, že frazeologizmus súvisí so životom ľudu, vypovedá o jeho živote a spôsobe myslenia vo všeobecnosti. Väčšina ľudovej frazeológie sa pôvodne vyskytovala v podobe nárečovej frazeológie, až neskôr sa prispôbovala zákonitostiam spisovného jazyka. Tomuto procesu hovoríme **štandardizácia** (pospisovnenie) ľudovej frazeológie. Pri tomto procese prichádzalo aj k čiastočným posunom v sémantickej oblasti výpovede.

Frazeologické synonymá definuje frazeologická terminológia ako dve alebo viaceré frazémy, ktoré vyjadrujú približne rovnaký vecný význam a patria aj z hľadiska svojho kategoriálneho významu (podľa slovnodruhovej klasifikácie) do rovnakého typu. Vznikli osobitnou frazeologizáciou (obraz každej z nich vychádza z odlišnej vnútornej formy, čím sa odlišujú napr. od lexikálnych variantov tej istej frazémy). Neexistuje medzi nimi absolútna totožnosť, tzv. absolútna synonymia, hoci ich sémantika je príbuzná. Synonymický rad frazém má v porovnaní so synonymickým radom slov isté špecifiká. Pri frazeologických synonymách nemožno totiž vyčleniť nejakú frazeologickú dominantu, pretože „každá frazéma tohto radu je svojím spôsobom príznaková. V istom zmysle dominantou synonymického radu je opis, interpretácia významu vyjadreného frazémami synonymického radu“.⁶⁸ J. Mlacek a P. Ďurčo nazývajú skupinu synonymického radu frazém pojmom **frazeologické hniezdo**, F. Miko nadradený sémantický pendant (teda vlastný význam frazémy) pomenúva ako archisému. Pod archisému „dostať sa do zlej situácie“ radí napríklad tieto frazeologizmy:

dostať sa do zlej situácie

dostať sa do úzkych; dostať sa do závozu; dostať sa do slepej uličky; dostať sa do kaše (do bryndze); dostať sa z blata do kaluže; dostať sa z dažďa pod odkvap

Frazeologické synonymá sa však aj pri celkovej blízkosti svojich významov odlišujú, a tak možno deliť na:

⁶⁸ Jankovičová, M.: Významové vzťahy vo frazeológii a ich odraz v slovníku frazeologickej terminológie. In: *Frazeologické štúdie 1*. Bratislava: Stimul FF UK, 1996, s. 67.

1. **ideografické synonymá**, ktoré sa odlišujú istými zložkami významu, sémami, napr.:
odísť k Abrahámovi – odísť do večných lovišťa; položiť niekoho na lopatky – dať niekomu mat; vyprášiť niekoho – spočítať niekomu všetky kosti...
2. **štylistické frazeologické synonymá**, ktoré sa odlišujú svojimi štylistickými vlastnosťami, napr.:
odísť na druhý svet – zatriať krpami; najesť sa do prasknutia – dobre si pomastiť črevá...

Vo frazeologickej terminológii online⁶⁹ sa hovorí o rovnakoštruktúrnych a rôznoštruktúrnych frazeologických synonymách.

Druhou oblasťou nespisovnej frazeológie je **slangová frazeológia**. Slangové frazeologizmy sú stálou súčasťou lexiky bežne hovorených prejavov v určitom okruhu používateľov istej sociálnej sféry. V porovnaní s ľudovými frazeologickými jednotkami ich charakterizuje vyšší stupeň expresívnosti, ale užší okruh pôsobnosti a menšia miera zrozumiteľnosti. Tá vyplýva zo svojráznosti podávateľa a z jeho úsilia o individuálnu rečovú seberealizáciu. Slangové frazémy sú menej ustálené ako pravé ľudové frazémy.⁷⁰ **Slangové frazémy** sú frazémy, ktoré používajú príslušníci rôznych sociálnych skupín, pričom môže ísť o vekovo, pracovne alebo záujmovo odlišené skupiny. Najdynamickejší je žiacky a mládežnícky slang, no poznáme aj vojenský, športový alebo železničiarsky slang. Prakticky každá sféra ľudskej činnosti má svoje špecifiká, ktoré sa prejavujú aj v oblasti výrazových prostriedkov. Pri vzniku takýchto frazém je v popredí individuálna tvorivosť a posilnený komický prvok novovzniknutého útvaru, v súčasnosti dosť bohato ovplyvnený angličtinou:

kockaté hlavy (študenti matematiky), *neoxiduj* (neotravuj), *mať zarača* (domáce väzenie), *mať to v paži* (nezáleží mu na tom), *to je haluz!* (to je bláznivé) – od toho odvodené slangové slovo *haluziť* (rozprávať nezmysly), *nehejtuj* (z angl. hate = nenávidieť, vyjadriť odpor, vo vý-

⁶⁹ http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/

⁷⁰ Patáková, M.: Frazémy v bežne hovorených prejavoch. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 312.

zname nevyjadruj nesúhlas), *soráč* (skomolenina, zloženina angl. *sorry* a slovenského prepáč), *byť kúľ(ový)* (z angl. *cool* chladný, svieži, ale aj drzý; vo význame byť módny, svojský, uznávaný)...

Takýto novovzniknutý útvar sa však frazeologizmom nestáva vždy. Je ním až vtedy, keď ho prijme širšie spoločenstvo danej society. Vtedy sa stáva súčasťou tzv. subštandardnej frazeológie a po istých (potrebných) premenách môže prejsť až do frazeológie spisovného jazyka. Stáva sa však, že novotvar zanikne skôr, ako sa začne používať alebo sa používa len v úzkom kruhu spriaznencom. Je teda zrejmé, že aj táto oblasť jazyka veľmi dynamicky reaguje na vonkajšie podnety tak, ako na ne reaguje sféra spisovného jazyka. F. Miko vidí rozdiely medzi slangovými frazeologizmami a ľudovými frazeologizmami v tom, že slangové frazémy nemajú charakter prísloví a porekadiel a ani nie sú výsledkom poznania a životnej skúsenosti a múdrosti celých generácií:

dať si šlofika; nemá to grády; mám to na saláme, už je z toho na vetvi; cvakať; nemať ani háka.

V súčasnosti sa do popredia dostáva aj problematika internetového slangu. **Internetový slang** je definovaný ako slang používaný pri neformálnej komunikácii používateľov internetu. Zahŕňa rôzne výrazy, skratky, skomoleniny a aj grafické značky so špeciálnym významom (smajlíkov – emotikony). Skratky bývajú odvodené zväčša z angličtiny (*pls* = *please* = prosím; *4Y* = *for you* = pre teba, *NP* = *no problem* = nie je problém...). Niektoré bežné hovorové tvary sa tiež stali podkladom pre vznik internetového slangu a naopak: niektoré zasa boli prevzaté z internetového slangu do hovorovej reči. Často je tento slang vytváraný novotvarmi (skomoleninami) pôvodných anglických výrazov:

jj (áno); *lol* (z angličtiny skrátené *lotoflaugh* – veľa smiechu); *omg* (z angličtiny skrátené *o my God*); *sk8t* (skejt – číslo zastupuje anglickú číslovku); *s5* (*späť*, číslo zastupuje slovenskú číslovku); *w8* (*wait*, čakaj – číslo zastupuje anglickú číslovku).

4.7 Klasifikácia frazém podľa bázy vzniku

Táto klasifikácia hodnotí frazeologizmy podľa toho, či základom pre vznik frazeologizmu bolo konkrétne slovné spojenie alebo sama konštrukcia spojenia (teda jej príznakový syntaktický charakter). Podľa toho hovoríme o lexikálnych frazeologizmoch alebo o syntaktických frazeologizmoch.

Lexikálne frazeologizmy sú tie, ktoré svoju ustálenosť prezentujú v lexikálnej rovine. Frazeologizmus vzniká spojením istých slov, ktoré sú nemenné (alebo čiastočne nemenné). Aj tieto frazeologizmy síce majú svoju syntaktickú zložku, tá je však nepríznaková (tzn. frazeologizmus má jednoduchú a ničím neobyčajnú konštrukciu vety alebo slovného spojenia), napríklad:

Nevedel, kam z konopí; ísť s bubnom na zajace; triafať do čierneho; mútiť vodu; byť s niekým jedna ruka; hádzať hrach na stenu a pod.

Treba dodať, že lexikálnymi frazeologizmami sú poväčšine všetky frazeologizmy, ktoré sme v predchádzajúcich kapitolách rozoberali alebo na ktorých sme ilustrovali danú problematiku. Nemožno tiež povedať, že by lexikálne frazeologizmy nemali svoju syntaktickú formu, ktorá by bola záväzná, a tým aj pre ne charakteristická. Ide tu však o to, že zmena syntaktickej podoby frazeologizmu znamená cudzorodý prvok v jeho vnímaní a prispieva k nejasnosti, a tak stavbu týchto konštrukcií nemožno ľubovoľne meniť. Porovnajme:

*chodí spať so sliepkami – chodí spať so sliepkou
trafila kosa na kameň – trafili kosy na kamene*

Podstata lexikálneho frazeologizmu teda spočíva v lexikálnych vlastnostiach jednotlivých komponentov.

Syntaktické frazeologizmy sú príznakové nie lexémami (slovami), ale svojou syntaktickou formou. J. Mlacek⁷¹ uvádza príklady z umeleckej literatúry:

⁷¹ Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1984, s. 75.

A ako pchá, tak pchá do seba šúlky – z hlíny. (Zechenter-Laskomerský)
Iba pod verandou na lavičke sedí stavec, v ruke kravský roh, a čo pidlikuje
po ňom pilníčkom, to pidlikuje. (Moric)

Pán brat sem, pán brat tam, kdeže som ja s vami húsence pásol? (Kalinčiak)

Tieto frazeologizmy nie sú ustálené svojou lexikou, ale syntaktickou formou. Výrazy typu *ako pchá – tak pchá*; *čo pidlikuje – to pidlikuje* možno aktualizovať rôznymi inými slovesami, ak zachováme syntaktickú konštrukciu s výrazmi *ako – tak*: *ako ťahá – tak ťahá*; *ako spieva – tak spieva*, *ako sľubuje – tak sľubuje...*

4.8 Klasifikácia frazém podľa vzťahu medzi ustálenosťou a variantnosťou

Ak sme v predchádzajúcich kapitolách vyčlenili ustálenosť ako jednu zo základných vlastností frazeologizmov, treba povedať, že sa táto vlastnosť nedá aplikovať na všetky frazeologizmy v plnej miere. Znamená to, že oproti skupine frazém, ktoré nepripúšťajú žiadne zmeny, stojí skupina takých frazeologických spojení, ktoré poznáme v rôznych variáciách. Samozrejme, ani tieto variantné spojenia nemožno ľubovoľne zamieňať, takže ich variantnosť má len obmedzenú podobu, aj tieto zmeny sú viac-menej ustálené. Klasifikácia podľa vzťahu medzi ustálenosťou a variantnosťou frazeologizmov delí tieto jednotky takto:

Petrifikované, zmeravené frazémy. Patria sem jednotky, pri ktorých nemožno nahrádzať nijakú lexému vo frazeologizme inou (ani synonymnou), nemožno vložiť medzi slová frazeologizmu iný komponent a nemožno ani zmeniť jeho syntaktickú podobu. V takýchto slovných spojeniach bývajú slová ustálené aj morfológicky, tzn. dané slovo sa nijako tvarovo nemení a ani neohýba. Sú to jednotky s najvyššou mierou ustálenosti. Vo frazeológii sú pomerne vzácne, ich počet nie je veľký, uvedieme aspoň niektoré:

márna sláva; Sodoma-Gomora, pomaly d'alej zájdeš; ani chýru-ani slychu;
tuhý tabak; ja nič, ja muzikant; biela vrana; ani peši, ani za vozom a pod.

Paradigmatické formy a paradigmatické rady frazém. Do tohto typu sa zaraďujú také frazeologizmy, v ktorých aspoň jeden člen sa ohýba podľa potrieb jeho zapojenia do daného kontextu (tzv. neúplná paradigma). Týmto komponentom, ktorý sa čiastočne prispôbuje kontextu, býva obyčajne ten komponent frazeologizmu, ktorý je najdôležitejší: ak ide o slovesný frazeologizmus, je to sloveso; ak ide o substantívny frazeologizmus, je to substantívum. Súvisí to s potrebou slovenčiny ako flektívneho jazyka, ktorý sa vyznačuje tendenciou vyjadrovať vzťahy medzi slovami častým skloňovaním a ohýbaním. Neraz sa stane, že pod týmto tlakom slová vo frazeologizme menia slovosled alebo sa medzi ne vloží istý slovný komponent z kontextu, do ktorého sa frazeologizmus zapája. Počtom frazeologizmov je táto frazeologická skupina omnoho bohatšia ako predchádzajúca. Uvedieme príklady:

*mútiť vodu – mútila vodu – nemúťte vodu – nemusíte mútiť vodu...
 priťahnuť opasok – priťahoval si opasok – museli sme popriťahovať opasky – priťahnite opasok (remeň)...
 prevracať kabát – prevracajú kabáty – prevrátili kabáty – neprevracaj kabát – neprevráti kabát...*

Paradigmatické rady tvoria také frazeologizmy, v ktorých sa istá lexéma opakuje, čím frazeologizmus charakterizuje istú bezvýznamnosť alebo časovú súslednosť:

žena ako žena; rok čo rok; hodina čo hodina; minúta čo minúta; chlap ako chlap; týždeň čo týždeň...

Pod pojem **varianty frazeologizmov** zahŕňame rozličné formy frazeologizmov, ktoré si zachovávajú svoj význam (sémanticky sú celkom alebo čiastočne zhodné), no odlišujú sa rôznymi morfológickými, syntaktickými alebo lexikálnymi vlastnosťami. Ako sme hovorili, málokteré frazeologizmy sú celkom ustálené (petrifikované), väčšina z nich sa prispôbuje kontextu.

Morfológické varianty sú dôkazom flektívnosti nášho jazyka. Morfológické varianty hovoria o premenlivosti tvarov niektorých zlo-

žiek frazeologizmu (spravidla sú to ohybné slová, predovšetkým substantíva a verbá). Paradigmatická forma frazeologizmu je charakteristická pri tej frazéme, ktorá umožňuje frazeologizmus použiť v rôznej paradigme tvarov. Frazeologizmus *skryť hlavu do piesku* (v nebezpečenstve sa vyhnúť zodpovednosti, nechcieť vidieť skutočný stav veci) sa môže vyskytovať v rôznej slovesnej paradigme: *skryl hlavu do piesku* – *skrývaš hlavu do piesku* – *skryl si hlavu do piesku*. Morfológické varianty si všímajú existenciu jedného frazeologizmu v niekoľkých morfológických (tvaroslovných) možnostiach, napr.:

my o vlku a vlk za humny – *my o vlkovi a vlk za humnami*; *slúžiť čertu* – *slúžiť čertovi*; *loviť v mútnej vode* – *loviť v mútnych vodách*; *bojovať s veterným mlynom* – *bojovať proti veterným mlynom* – *bojovať s veternými mlynmi* a pod.

Do skupiny variantov patria okrem morfológických variantov aj syntaktické a lexikálne varianty. **Syntaktické varianty** vznikajú čiastočnou prestavbou jeho konštrukcie, zmenou slovosledu alebo modálnymi modifikáciami, prípadne existenciou kladnej a zápornej formy frazeologizmu. Príklady:

Nič mu nechýba, len vtáčie mlieko – *má všetkého okrem vtáčieho mlieka* (má všetkého nadostač); *bez jednej lastovičky bude leto* – *jedna lastovička leto nerobí* (bez jednotlivca sa kolektív zaobíde, mienka jednotlivca vo vzťahu k ostatným nerozhoduje).

Tieto príklady dokumentujú variant, ktorý vzniká prestavbou vetnej konštrukcie. Na nasledujúcich príkladoch uvidíme, ako vzniká syntaktický variant v slovoslede a existenciou zápornej a kladnej formy frazeologizmu:

Byť všetkými masťami mazaný – *byť mazaný všetkými masťami*; *mohol by ho na chlieb natierať* – *na chlieb by ho mohol natrieť (natierať)*;
Mať prázdno pod klobúkom – *nemať prázdno pod klobúkom*; *pchať prsty do niečoho* – *nepchať prsty do niečoho*; *mať srdce na mieste* – *nemať srdce na mieste*.

Za **lexikálne varianty** pokladáme tie varianty, v ktorých máme možnosť meniť jednotlivé lexikálne jednotky, pričom nenarušíme pôvodnú sémantiku frazeologizmu. Musí ísť pritom o ustálené zložky frazeologizmu zachovávajúce jeho význam:

Spať ako myš vo vreci – spať ako v oleji – spať ako v mlieku; ani chýru, ani slychu – ani chýru, ani šľaku – ani stopy; už je hore znakom – už je hore bradou – už je hore koncom (je mŕtvy).

Existujú však i také varianty frazeologizmov, kde sa prelínajú viaceré zo spomínaných možností (hovoríme o komplexných variantoch frazeologickej jednotky). Vidíme, že problematika syntaktických konštrukcií zďaleka nie je vyčerpaná a je takisto predmetom výskumu súčasnej frazeológie. Aktualizáciám frazém sa budeme ešte venovať i v ďalších kapitolách.

4.9 Štylistická klasifikácia frazém

Štylistické hľadisko sa pri klasifikácii frazeologizmov uplatňuje vo frazeologickej teórii dosť nejednotne. J. Mlacek⁷² delí podľa tohto kritéria frazeológiu na hovorovú a knižnú. **Knižná frazeológia** sa uplatňuje najmä v tých štýlových oblastiach, v ktorých je častejšia písaná ako ústna podoba prejavu (publicistický, čiastočne umelecký štýl; administratívny štýl sem možno zaradiť len v obmedzenej frekvencii, pretože je preň charakteristická jednoznačnosť, neikonickosť vyjadrovania). Oblasť knižnej frazeológie tvoria poväčšine prevzaté frazeologizmy, no v súčasnosti s rozšírili aj o niektoré domáce frazeologizmy, zväčša prevzaté zo sféry právnej a administratívnej.

Do **hovorovej frazeológie** patria domáce frazeologizmy, ktoré tvoria jazykovokultúrne dedičstvo národa a zahŕňajú hlavne ľudový a národný frazeologický fond. Medzi knižnými a hovorovými frazémami nie je presne vymedzená hranica, často sa stáva, že napríklad cudzí (prevzatý) frazeologizmus sa po čase udomácni a nepôsobí

⁷² Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1977, s. 100.

knižne. Takéto presuny sú možné a výrazne k týmto pohybom prispieva aj oblasť médií. Klasifikácia z hľadiska štylistického preto nemôže byť pre frazeologizmy určujúca v takej miere ako ostatné.

Delenie frazeologizmov zo štylistického hľadiska na knižnú a hovorovú frazeológiu nie je jediné. Marie Čechová⁷³ hovorí o frazeológii ľudovej a tzv. kultúrnej frazeológii. Pojem **kultúrna frazeológia** zahŕňa tie frazeologizmy, ktoré sú súčasťou kultúrnej histórie a kultúrneho života. Radí sem frazeologizmy antické, kresťanské, ale aj neskoršiu frazeológiu stredovekú a novovekú, a to cudzojazyčnú, prekladovú a aj pôvodnú. Tieto frazémy nazývame aj **internacionálne frazémy**. „Pod frazeologickými internacionalizmami chápeme tie frazémy, ktoré sa vyskytujú vo viacerých svetových a nesvetových jazykoch, príbuzných i nepríbuzných a ich prameňmi sú kresťanské dejiny (predovšetkým Biblia), staroveké grécke a rímske dejiny a literatúra, grécka a rímska mytológia (antika), celosvetové (staršie i novšie) dejiny spoločnosti a svetová literatúra.“⁷⁴

Hranica medzi ľudovou (tradičnou) frazeológiou a frazeológiou kultúrnou nie je ostrá, pretože s ľudovou (tradičnou) frazeológiou sa stretávame nielen v oblasti bežnej komunikácie, ale vo všetkých komunikačných sférach, dokonca aj v oblasti odbornej. Aj tu platí, že kultúrnu frazeológiu netvorí súbor určitých frazém, ktorý je uzavretý, ale ide o množinu, ktorá sa neustále obohacuje: obmieňajú sa frazémy staršie alebo sa tvoria nové. Medzi kultúrne frazeologizmy tak možno zaradiť tradičné citátové frazémy latinského, antického alebo kresťanského pôvodu, stretneme sa však aj francúzskymi pojmami:

a priori; de iure; summa summarum; pars pro toto; par excellence; faux pas; enfant terrible a pod.

Marie Čechová v súvislosti s cudzojazyčnými frazémami spomína aj výskyt anglicizmov v najnovších frazeologických spojeniach. Nie-

⁷³ Čechová, M.: Tzv. Kulturní frazeologie v současné komunikaci. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: Katedra slovenského jazyka FHV VŠPg, 1993, s. 40.

⁷⁴ Skladaná, J.: Textotvorné potencie frazeologických internacionalizmov. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 54, 2003, č. 1 – 2, s. 53.

ktoré skutočne obohatili v posledných desaťročiach oblasť kultúrnej frazeológie (*boom; fair play; happy end, overtime; who is who*), väčšina z nich však prenikla do slangovej frazeológie, o ktorej sme sa zmienili v predchádzajúcich kapitolách.

4.10 Kombinované alebo komplexné klasifikácie frazém

V predchádzajúcich kapitolách sme dokumentovali fakt, že pri delení frazeologizmov nestačí vychádzať iba z jednej klasifikácie. Problematika členenia frazeologického materiálu je mnohostranná a vyžaduje si participáciu viacerých prístupov. Snahy niektorých jazykovedcov – frazeológov viedli k tomu, aby sa pri klasifikácii uplatňovalo také hľadisko, ktoré by v sebe skĺbilo niekoľko spomínaných triedení. Triedenia, ktoré prihliadajú nie na jednu, ale na viacero vlastností frazém, by tak boli nositeľmi väčšej objektivity. Treba však povedať, že aj tento pohľad má pri práci s frazeologickým fondom svoje metodické a praktické obmedzenia. V prvom rade je to fakt, že pri takýchto kombinovaných klasifikáciách sa porušuje všeobecná zásada klasifikovania, ktorá hovorí, že klasifikácia by mala vychádzať z jednotného kritéria alebo aspoň z homogénnych kritérií. Počet týchto klasifikácií nie je veľký. V prvom rade treba spomenúť staršie delenie frazeologizmov na **jednovrcholové, dvojvrcholové a viacvrcholové**. Toto rozdelenie vychádzalo z niekoľkých princípov: bralo do úvahy slovnodruhovú klasifikáciu, sémantickú a aj syntaktickú klasifikáciu. Aj keď sa napokon neprijalo, práve táto klasifikácia pripravila pôdu pre vznik teórie minimálnej frazeologickej jednotky.⁷⁵ Ďalšia kom-

⁷⁵ Minimálna frazeologická jednotka je ustálené slovné spojenie, ktoré sa skladá z jedného pôvodne neplnovýznamového a z jedného pôvodne plnovýznamového slova (*do nohy; za dievčaťa; ani za mak; do vôle...*). Keďže tieto jednotky nemajú syntagmatickú stavbu, niektorí bádatelia ich odmietli považovať za frazeologizmy. Ich konštrukčná stránka však dovoľuje prijať i fakultatívne zložky (*do grajciara – do posledného grajciara; do litery – do poslednej litery*). Formy s fakultatívnym členom sa však už za frazeologizmy pokladajú. Práve ich existencia dokazuje, že ak je za frazeologizmus pokladaný variant s fakultatívnym členom, zostáva ním aj po vypustení fakultatívneho člena.

binovaná klasifikácia delí frazeologické jednotky podľa ich vzťahov k danému kontextu. **Hovoríme o kontakto-
vých (dištančných) frazeologizmoch.** Ak frazeologizmus svojou stavbou umožňuje, aby sa medzi jednotlivé komponenty frazeologizmu prijali slová z kontextu, ide o kontakto-
vú frazeologickú jednotku. Ak sa však frazeologická jednotka napája vždy rovnakým spôsobom a nemožno medzi jej jednotlivé slovné komponenty vkladať iné, ide o nekontakto-
vú (dištančnú) jednotku.

Príklady na nekontakto-
vé frazeologizmy:

ani chýru-ani slychu; Sodoma-Gomora; márna sláva; bez ladu a skladu; do roka a do dňa.

Príklady na kontakto-
vé frazeologizmy:

vyhodiť niekomu niečo na oči (podľa kontextu možno miesto neurči-
tých zámen doplniť vyhovujúce substantíva, napr. vyhodil Janovi na
oči jeho nepekné správanie); *chrániť niekoho ako oko v hlave; miešať sa
niekomu do remesla; vykrútiť niekomu krky* a pod.

Na toto triedenie nadväzuje **triedenie frazeologizmov podľa ich
okolia.** Pri tomto postupe sa robí presný výpočet možností kontexto-
vého zapojenia všetkých druhov frazeologizmov. (Iné možnosti má
typ *vyhadzovať niekomu niečo na oči*, kde možno dve zámená nahradiť
dvoma inými slovami, iné zasa typ *robiť niečo na kolene*, kde sa dá za-
meniť len jeden slovný ekvivalent.) Pri tejto klasifikácii sa musí pri-
hliadať na konštrukčné triedenie a aj slovnodruhovú triedenie.

5. OSOBITNÉ SKUPINY FRAZÉM

Frazeologizmy sú veľmi rozmanité a rôznorodé. V minulosti sa predmet frazeológie chápal zúžene a všimal si tie zložky frazeológie, ktoré dnes nestoja v centre jej záujmu. Sú to **paremiologické útvary**, ktoré sa najprv pokladali za základné jednotky celej frazeológie.⁷⁶ Neskôr sa prejavili opačné tendencie, ktoré ich chceli z frazeologického fondu úplne (alebo čiastočne) vylúčiť.

Najreprezentatívnejšie z týchto útvarov – príslovia, porekadlá a pranostiky – síce zostali vo sfére frazeológie, ale vyčleňujú sa ako osobitné druhy frazém v rámci paremiológie. **Paremiológia** je odvetvie folkloristiky, ktoré skúma pôvod, vývin a spôsob existencie parémii (prísloví, porekadiel, pranostík, hádaniek...), no týmto pojmom sa označuje aj súhrn všetkých parémii. Na rozdiel od frazeológie paremiológia sleduje nielen jazykové, ale aj folklórne a literárne vlastnosti parémii. Predmet paremiológie sa tak neprekrýva iba s frazeológiou, ale aj s folkloristikou či kulturológiou. Na rozdiel od frazeológie si však paremiológia všima iba také útvary, ktoré majú povahu žánru (malé folklórne útvary), neskúma všetky frazeologické žánre, celý paremiologický rad. Do frazeológie možno začleniť porekadlá, príslovia, pranostiky, okrídlené výrazy či povrávky, no nemožno tam začleniť napríklad ľudové hádanky alebo anekdoty, ktoré už majú jasné žánrologické začlenenie. Paremiológia zasa za predmet svojho výskumu nepovažuje tie útvary ľudového alebo folklórneho pôvodu, ktoré

⁷⁶ Autorom najvýznamnejšej zbierky slovenských paremiologických útvarov je Adolf Peter Zátarecký. Jeho dielo *Slovenské príslovia, porekadlá a úslovia* (1. vydanie v r. 1897) nadväzuje na Bernolákov *Slovár* (1825 – 1827) a na zbierky F. Šujanského. Obsahuje okolo 13 000 základných a variantných jednotiek a je výsledkom jeho tridsaťročnej zberateľskej práce. Zo Zátareckého zbierky čerpajú aj novšie frazeologické slovníky (Tvrdý, P.: *Slovenský frazeologický slovník*. Trnava, 1931; Smiešková, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava, 1974; Kol. autorov: *Slovník slovenského jazyka I. – IV*. Bratislava, 1959 – 1968.

nemajú povahu osobitného žánru, ktoré sú iba bežným jazykovým výrazom. Predmet frazeológie sa s predmetom paremiológie teda neprekrýva úplne.

Porekadlá sú stručné, výstižné, zvyčajne obrazné výpovede ľudovej múdrosti a skúsenosti. **Príslovia** majú podobnú charakteristiku, no na rozdiel od porekadiel majú svoj didaktický zámer, a to poväčšine explicitne vyjadrený. Ponúkame pár známych prísloví:

Bez práce nie sú koláče; Kto druhému jamu kope, sám do nej padne; Čí chlieb ješ, toho pieseň spievaj; Čo sa za mladi naučíš, na starosť akoby si našiel; Koho chlieb ješ, toho pieseň spievaj; Ako si ustelieš, tak si ľahneš.

Porekadlá sa od prísloví často odlišujú iba tým, že tu didaktické hľadisko nie je v popredí, resp. nie je explicitne vyjadrené. Je to ustálené konštatovanie alebo hodnotenie konkrétnej situácie, ktoré má obrazný charakter. Ponúkame pár príkladov na porekadlá:

Sobota – dievčenská robota; Od roboty kone kapú; Hore hľadel – spadol do jamy; Vrana vrane oči nevykole; V starom súdku dobré vínko býva; Chcel sa prežehnať – vykľal si oko; Povedz pravdu – prebijú ti hlavu; Nešťastie nechodí po horách, ale po ľuďoch.⁷⁷

Hranica medzi prísloviami a porekadlami nie je dosť výrazná. Niektorí autori preto vyčleňujú tzv. **prechodné príslovno-porekadlové jednotky** (príslovno-porekadlové výroky), iní zdôrazňujú odlišnosť týchto dvoch konštrukcií prítomnosťou iných prvkov. Porekadlové konštrukcie sa napríklad vyčleňujú aj svojou schopnosťou začleniť sa do kontextu, kým príslovia takúto schopnosť nemajú (napríklad porekadlo *hore hľadel – spadol do jamy* možno v kontexte prispôbiť žiadanému tvaru *hore hľadela (hľadeli) – spadla (spadli) do jamy; pred vozom mu idú kolesá* (hovorí bez predošlého rozmýšľania) – *pred vozom jej idú kolesá a pod.*).

⁷⁷ Uvedené príslovia a porekadlá sme čerpali z knihy Dobšinský, P.: *Slovenské obyčaje, povery a čary*. 1. vydanie. Bratislava: Edícia Pramene, 1993.

Pranostiky sú ustálené folklórne výroky, ktoré sa ako výsledok dlhodobej skúsenosti ľudu týkajú vecí v prírode, striedania počasia, ročných období, prác na poli a pod. Považujú sa tiež za tematicky vymedzený druh príslovia alebo porekadla, vyjadrujúci pozorovanie javov v prírode, predpovede, prognózy o počasi a časovom cykle.⁷⁸ Vyznačujú sa však nižšou mierou frazeologizovanosti a majú významovú platnosť: keď sa v pranostike hovorí o Vianociach, nejde o nejaký prenesený význam, skutočne sa myslí na Vianoce:

Katarína na ľade – Vianoce na blate; Na Hromnice zadúva ulice; Margita volá žencov do žita; Svätý Martin chodí na bielom koni; Pred Dzurom môžeš trávu kliešťami ľahať zo zeme – nevyjde, po Dzure ju môžeš mlatkom biť – vyjde.

Pranostiky sú pozoruhodné aj z jazykového hľadiska. Zachovali sa v nich archaizmy, dialektizmy, a to v rovine morfolologickej (tvary *na Tri krále; krčí rameny; toho roku bude mnoho mrkve...*) a aj v rovine lexikálnej:

Žofka nasype do žochka (žoch – vrece); Na svätého Vavrinca ide švábka do hrnca (švábka – zemiaky); Svätá Margita velí: Ľudia, okopávajte zeli (zeli – kapusta)...⁷⁹

Blízke porekadlám a prísloviám sú aj **povrávky**. Sú to ustálené výroky, ale na rozdiel od predchádzajúcich útvarov nemajú zovšeobecňujúci charakter:

Čo aj nič nebudeme mať, len nech sme zdraví; Dobre je, keď na nás neprší; O tom už aj vrabce na streche čoirikajú...

⁷⁸ Mistrík, J. a kol.: *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993, s. 334.

⁷⁹ Ukážky sme čerpali z knihy Habovštiaková, K. – Krošláková, E.: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1996, s. 22.

Okrídlené výrazy vznikli z citátov historických alebo literárnych postáv. Najčastejšie sú to dvojslovné pomenovania, ktoré sú názorné, metaforické. Ich odlíšenie od citátov sa stalo východiskom pre zaradenie medzi frazeologizmy. Závisí teda od kontextu, či ide o citát, alebo o okrídlený výraz. Ak sa takýto útvar nachádza v pôvodnom kontexte, ide o citát; ak ho však použijeme v inom (prenesenom) kontexte, ide o okrídlený výraz. Spojenie *kocky sú hodené (aleai acta est)* poznáme ako Caesarov výrok po prekročení riečky Rubikon. Ak informujeme o tejto skutočnosti, ide o citát. Ak tento výrok použijeme v inom kontexte (povedzme ako titulok k politickému komentáru, ktorý analyzuje schválenie istého zákona), ide o okrídlený výraz. Iné príklady:

gordický uzol; panický strach; nerušte moje kruhy; Potemkinove dediny; trójsky kôň; Kolumbovo vajce; preťať gordický uzol; človek-milión...

V odbornej literatúre sa stretne aj s pojmom **citátové frazémy** (citátové spojenia). Sú to frazémy prevzaté z cudzích jazykov, ktoré sa aj v prijímajúcom jazyku vyjadrujú vo svojej pôvodnej (cudzojazyčnej) podobe. Vyskytujú sa vo všetkých jazykoch. Vznikali v priebehu dejín, mnohé z nich pochádzajú ešte z antiky. Najznámejšie sú v latinčine, hoci poznáme citátové spojenia aj z iných jazykov (francúzština, angličtina a i.). Do tohto pojmu nepatria frazémy, ktoré majú cudzojazyčný iba nejaký prvok, iba jeho istú časť, patria sem jednotky, ktoré sú prevzaté z iného jazyka ako celok. Môžu to byť jednotky, ktoré už v pôvodnom jazyku mali platnosť frazémy (*cum grano salis* – so štipkou soli, tzn. *vtipne*; *last but not least* – posledný, no nie bezvýznamný; *vox populi, vox Dei* – hlas ľudu, hlas boží), alebo jednotky, ktoré boli v pôvodnom jazyku nefrazeologickými (napr. odbornými) výrazmi a až v prijímajúcom jazyku sa frazeologizovali (napr. *corpus delicti* – usvedčujúci dôkaz, pôv. právnický termín; *persona non grata* – nežiaduca osoba, pôv. výraz z diplomatickej terminológie). Niektoré z bežnejších citátových frazém sa často uplatňujú aj v kalkovanej podobe (*in medias res* – k veci, bez úvodu; *alter ego* – druhé ja; *bona fide* – s dobrým úmyslom).⁸⁰

⁸⁰ Mlacek, J. – Ďurčo, P. a kol.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava: SAV, 1995. Dostupné aj na www.juls.savba.sk/frazeologicka_terminologia/

K spomínaným typom parémii možno pridať aj ďalší osobitný (a osobitý) druh – **wellerizmus**. Ide o typ parémie, ktorá sa v slovenskej jazykovede dlho pokladala za cudziu, nedomácu zložku. Pojem wellerizmus je inšpirovaný anglickou literatúrou, jeho pôvod treba hľadať v jednej z Dickensových postáv (Sam Weller z knihy *Kronika Pickwickovho klubu*). Wellerizmus má záväznú dvojčlennú štruktúru, skladá sa z vlastnej výrokovkej časti (*factum*), a uvádzacej vety (*dictum*), v ktorej sa určujú okolnosti platnosti samotného výroku. Sám výrok môže už byť hotovým iným útvarom (napr. prísloviím alebo prirovnaním) alebo aktuálnou myšlienkou. Druhá časť jeho výstavby máva podobu súvetia, a to priradovacieho, alebo podradovacieho. Základné schémy wellerizmu sú takéto: „To a to“, ako povedal ten a ten, keď „to a to“. Alebo: „To a to“, (ako) povedal ten a ten, a urobil „to a to“. V štúdií z roku 1986 apeluje J. Mlacek na odbornú verejnosť, ktorá takéto útvary pokladala za aforizmus: „Wellerizmy prestávajú v súčasnosti byť v slovenčine iba záležitosťou prekladových textov. Čoraz častejšie ich nachádzame – často však pod nesprávnym druhovým označením aforizmus – aj v rozličných rubrikách a knihách malých originálnych útvarov.“⁸¹ Citovaný autor v štúdií uvádza niekoľko príkladov zo Zátureckého zbierky Slovenských prísloví, porekadiel a úsloví:

„Kebych ja bol boháčom, nuž by som vždy len za pecou ležal a masť chlípal,“ riekol pastierik.

V súčasnej komunikácii sa tento žáner uplatňuje najčastejšie na vyjadrenie humorných alebo sebaironizujúcich výpovedí, napr.:

*Uvidíme, (ako) povedal slepý hluchému, a pobrali sa na farebný film.*⁸²

Do oblasti paremiológie patrí aj **gnóma**, ktorá sa podobá prísloviu. Je to výstižná životná múdrosť, ktorá býva sformulovaná v umelec-

⁸¹ Mlacek, J.: Wellerizmy, problematika ich vymedzenia a prekladania. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 37, 1986, č. 2, s. 157 – 165. O wellerizme ako paremiologickom útvare autor píše aj v publikácii *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul, 2001.

⁸² http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/

kých textoch, a to vo verši alebo v próze. Má všeobecnú platnosť, vždy v nej prevažuje didaktický zámer, poučenie (gréc. gnóme = výrok). Poznáme aj tzv. gnómičné príslovie: *Pomaly ďalej zájdeš. Pravda oči kole.*

Sentencia (z lat. sententia = mienka, úsudok) je gnóme podobná. Je to stručne, výstižne a duchaplné formulovaná myšlienka alebo mravná zásada vyjadrujúca životnú skúsenosť, životnú pravdu, poučenie. Má charakter všeobecne platného nadčasového súdu. Ak je vyjadrená ustáleným veršom alebo rytmizovanou prózou, ide už o gnómu. Sentencie sa často stávajú zdrojom nových prísloví a frazém, ale samy stoja na hranici frazeológie. Príklady:

*Všetci vieme, čo sme dnes, ale nevieme, čo budeme zajtra. (W. Shakespeare), Pamätajte si, kto píše pre hlupákov, vždy nájde široký okruh čitateľov. (L. N. Tolstoj).*⁸³

Gnómy sa podobne ako sentencie a aforizmy stávajú často zdrojom nových prísloví a frazém, ale samy stoja iba na hranici frazeológie.

Teoreticko-frazeologická časť tohto materiálu pokračuje ďalej praktickou časťou, ktorá zasahuje do oblasti didaktiky slovenského jazyka a literatúry. Zaradili sme ju s úmyslom priblížiť budúcim učiteľom slovenského jazyka a literatúry na 2. stupni ZŠ možné postupy práce s frazeologizmami, a to nielen ako súčasť jazykovej zložky predmetu, ale aj jej literárnej časti. Vytvárame tým prirodzený priestor pre pochopenie fungovania frazeologizmov ako živého jazykového materiálu, ktorý veľmi citlivo reaguje na všetky zmeny v spoločnosti, v kultúre, reaguje i na technický progres a ilustruje dobový kolorit spoločnosti v jej mnohorozmernosti.

Predložený materiál sme profilovali prednostne pre 2. stupeň ZŠ. Neznamená to však, že z neho nemožno vybrať vhodné postupy práce i pre nižší stupeň či vyšší stupeň vzdelávania. Ide len o ukážky úloh, ktoré sa môžu aplikovať na iné texty v rôznych kombináciách metodických postupov. Práve preto sa môže stať publikácia aj malou pomôckou pri práci učiteľa slovenského jazyka v tej oblasti, ktorú súčasná škola neprávom obchádza.

⁸³ http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia/

6. MOŽNOSTI VYUČOVANIA FRAZEOLÓGIE NA ZÁKLADNÝCH ŠKOLÁCH

V školskej praxi sa na hodinách slovenského jazyka oblasť frazém obsiahne teoreticky i prakticky len minimálne (alebo takmer vôbec). Ak sa problematike frazeológie nevenuje dostatočná pozornosť na hodinách slovenského jazyka, celkom prirodzene možno učivo presunúť do oblasti literatúry. Pri práci s umeleckým textom má žiak najväčšiu šancu stretnúť sa s frazémami, práve tu sa dá tesnejšie posilniť puto medzi teoretickým poznaním jazyka a jeho prirodzeným bytím v textoch literárnej a aj neliterárnej podoby. Tento názor preferuje aj I. Gejgušová: „Nemôže však probíhať (výučba frazeologickej problematiky – pozn. GM) jen izolovaně v hodinách jazykové či komunikačně-slohové výuky. Svě významné místo má také v literární výchově nejen proto, že se tak realizuje integrace jednotlivých složek k předmětu, ale také proto, že umělecká literatura, zvláště literatura pro děti a mládež a její žánry řazené k lidové slovesnosti nebo v ní nalézající inspirační zdroj, představuje bohatou zásobnicí frazeologismů.“⁸⁴

Treba povedať (a možno to bude znieť až kacírsky), že teoretická oblasť poznania frazeológie žiakmi na základnej škole nie je až taká podstatná. Podstatný je samotný proces jej (s)poznávania, odhaľovania jej podstaty a fungovania v komunikačných situáciách. Frazeológia je oblasť jazyka, ktorá žiakom 2. stupňa ZŠ, ktorí už sú intelektuálne schopní vnímať svet v širších súvislostiach, najlepšie ukáže živosť a životnosť prirodzeného jazyka, jeho spätosť s ktoroukoľvek jeho oblasťou. Postupné odkrývanie frazeológie, jej tajomstiev, skrytých zmyslov im totiž ponúka možnosť „vylúštiť tajničku slov“ a spoznať pritom mnoho ďalších súvislostí. Tieto skutočnosti môžu pomôcť

⁸⁴ Gejgušová, I.: Frazeologie v literární výchově na 2. stupni základní školy. In: *Slovo o slove*. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej univerzity. Prešov: Pedagogická fakulta PU, 2004, s. 109 – 110.

dobre zorientovanému učiteľovi vzbudiť záujem o jazyk v celej jeho šírke (a obhájiť tézu aj o zmysluplnosti a opodstatnenosti poznania teoreticko-jazykových východísk od neoblúbených ortografických noriem až po syntaktické zákonitosti).

Ak sme aj vyslovili tézu o „nepodstatnosti“ vysvetľovania teoretickej databázy frazeologickej problematiky, neznamená to, že sa bez poznania teoretickej databázy fungovania frazeológie môžu zaobiť samotní učitelia slovenčiny na základnej škole. Bolo by to viac ako neprofesionálne. Poznanie frazeologickej odbornej problematiky je základom pre iné kreatívne činnosti s jazykom, veď práve frazeológia buduje v jazyku prirodzený most medzi teoretickým a praktickým.

Prax ukazuje, že sa väčšina slovenčinárov spolieha len na oklieštenú ponuku prísloví a porekadiel; v tomto smere sú zostavené aj učebnice slovenského jazyka pre 5. – 9. ročník. Našou ambíciou v tejto časti nášho učebného textu však nie je opisovať jednotlivé učebnice s ich ponukou frazeologickej problematiky na jednotlivých stupňoch vzdelávania a v jednotlivých ročníkoch, ale vytvoriť praktické návrhy, ako pracovať s frazeologickým materiálom na hodinách literárnej výchovy. V odborných časopisoch u nás i v zahraničí nájdeme dostatok impulzov a aj erudovaných analýz súčasného stavu vyučovania frazeológie na školách (J. Palenčárová, E. Liptáková, I. Gejgušová, J. Kesselová, M. Čechová, P. Odaloš, D. Baláková...). Nie je ťažké dostať sa ani k početným bakalárskym, diplomovým či rigoróznym prácam, ktoré sú dostupné online a spracúvajú problematiku praktického využitia frazeologického materiálu pod vedením skúsených odborníkov. Cenné sú aj časopisecké analýzy praktických učiteľov či metodikov.⁸⁵ To všetko vie rozhladený učiteľ zužitkovať. My ponúkame

⁸⁵ Marcinková, H.: Tvorivý prístup k vyučovaniu frazeológie v slovenskom jazyku na 1. stupni základnej školy. In: *Frazeológia ako intenzifikačný faktor komunikácie*. Red. K. Vrlíková. Nitra: Vysoká škola pedagogická Nitra, Fakulta humanitných vied, 1994, s. 49 – 57; Dujavová, A.: Práca s frazémami na hodinách slovenského jazyka. *Naša škola*, 7, 2003/2004, 5, s. 16 – 19; Palenčárová, J. – Kesselová, J. – Kupcová, J.: *Učíme slovenčinu komunikačne a zážitkovo*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo – Mladé letá, 2003; Palenčárová, J.: Frazeologické jednotky na 1. stupni ZŠ. *Slovenský jazyk a literatúra v škole*, 51, 2004/2005, 5 – 6, s. 137 – 148. <https://theses.cz/id/1zxcgg/>

súbor návrhov práce pre 2. stupeň ZŠ, ktoré sú viazané na aktuálnu ponuku umeleckých textov v širokej škále ich žánrového rozptylu.

V našich školách spojivo medzi teoretickou rovinou problematiky a jej praktickým využitím často absentuje. Práca s frazémami ponúka žiakovi priestor, kde sa môže sám presvedčiť, že frazéma nie je iba príslovie či pranostika, nie je to iba múdroslovie, ktoré treba s námahou dešifrovať, ale že sem patria aj také výrazy, ktoré sa v bežnej reči používajú a ponúkajú čosi špecifické, čo sa vyskytuje iba v našom národnom jazyku. Je navyše veľmi zábavné pokúsiť sa o doslovný preklad domácej frazémy do cudzieho jazyka, kde bude kalkovaná frazéma pôsobiť bez druhotnej sémantiky, teda stane sa nezmyselným spojením slov. Tak sa dá demonštrovať téza o desémantizácii komponentov frazémy a poukázať na jazykové špecifiká určitého národa. Možno však medzi paremiologickými útvarmi hľadať aj také, ktoré nájdeme tak v slovenčine, ako aj v angličtine, češtine, ruštine či nemčine. Tak sa dá v praktickej rovine poukázať na rôznorodosť frazeologického materiálu, ponúknuť doklad o istom všeobecnom kultúrnom myšlienkovom úze európskych národov. Žiaci tak postupne začínajú chápať, prečo je náročné nájsť jednoznačné definície, poznávajú zložitost' práce jazykovedcov/frazeológov.

Práca s frazémami v škole otvára viacero možností uplatniť medzi-predmetové vzťahy v rôznych kombináciách: medzi domácim a cudzím jazykom, medzi slovenským jazykom a literárnou zložkou, medzi slovenským jazykom a históriou, medzi slovenským jazykom (literatúrou) a etikou (náboženstvom)... Oblasť poznávania frazeologizmov sa teda neviaže iba na oblasť jazyka či literatúry – a tým je vzácna.

Pri manipulácii s konkrétnymi textami z literatúry pre deti a mládež, ktoré sú tematicky a žánrovo vhodné pre 2. stupeň ZŠ a pre nižšie stredné vzdelávanie (ISCED 2), navrhujeme didaktické postupy/ možnosti, ako sa dá ponúknutý materiál využiť niekoľkorakovým spôsobom. Zameriame sa nielen na oblasť literatúry, slovenského i cudzieho jazyka, ale formuláciou úloh sa dotýkame aj otázok etiky, náboženstva či histórie. Prvotne nám, pravdaže, ide o návrhy postupov, ako sa dá v textoch metodicky využiť frazeologický potenciál, aby sme nezostali len na úrovni konštatovania, že sa v tom či onom texte frazémy vyskytujú alebo nevyskytujú.

Vyberali sme texty z aktuálnejšej ponuky beletrie pre deti a mládež (porovnáваме to so súčasnými čítankami pre 2. stupeň ZŠ a s čítankami pre osemročné gymnáziá). Do ukážok sme však zaradili aj niektoré ukážky z publicistiky, aby sme ukázali extenziu používania frazém vo viacerých štýloch. Žánrovo sme sa nepridžžali len rozprávky (tá napokon na 2. stupni ZŠ okrajovo figuruje iba v 5. ročníku), ale zaradili sme sem aj žáner povesti, poviedky či spoločenskej prózy, úryvky z dievčenských románov, prózy pre chlapcov, sci-fi príbeh i báseň. Všade tam sa dá demonštrovať prítomnosť frazeologizmov, no cieľom ponúkaného výberu nie je iba číra demonštrácia tohto faktu. Ponúkame (budúcim) slovenčinárom návrhy krokov, úloh, ktoré sa dajú využiť rôznorodým spôsobom na hodinách literárnej výchovy, slovenského jazyka, ale aj ako motivický materiál zaradený do iných vyučovacích jednotiek. Nepracujeme s prekladom zahraničných autorov, vybrali sme iba texty slovenskej proveniencie.

K dispozícii je 25 ukážok textov. Úlohy k nim nie sú orientované iba na oblasť frazeológie, ale aj na iné oblasti výučby na 2. stupni ZŠ. Niektoré z nich sa dajú kombinovať, dopĺňať inými (aktuálnymi) úlohami z jazyka či literatúry, možno ich aplikovať na iný umelecký text a podobne, tvorivému učiteľovi preto slúžia len ako ukážka možných pracovných postupov. Pod úlohami je zaradená posledná časť publikácie, ktorú sme nazvali Pomôcka pre učiteľa. Nečakajte v nej jednoznačné riešenia ponúkaných úloh. Zostavili sme ju „úsporne“, takže v Pomôcke nenájdete riešenia všetkých úloh, ktoré sú pod jednotlivými textami zostavené. V niektorých prípadoch ponúkame iba pár odporúčaní a je možné, že žiaci vyriešia úlohu inak, ako je v Pomôcke naznačené. Vždy je však možná učiteľova „konzultácia“ s teoretickým frazeologickým kompendiom, ktoré tvorí prvú a podstatnú časť tejto publikácie.

Za samozrejmé považujeme, že pri práci s konkrétnou ukážkou textu bude mať učiteľ k dispozícii knihu ako celok, nielen oxeroxovaný úryvok. Tento fakt je dôležitý z niekoľkých príčin. Ak sa niektorá z úloh zaoberá možným žánrologickým zaradením textu, fažko by žiak mohol túto úlohu jednoznačne správne určiť, ak by mal k dispozícii len úryvok. Z úryvku síce možno dedukovať niektoré znaky (učiteľ môže očakávať aj čiastkové odpovede týkajúce sa žánrového

zatriedenia, napr.: „zo znakov, ktoré sú k dispozícii, by sa dalo o texte povedať, že by to mohol byť žáner XY“), no z čiastkového textu nie je možné určiť žáner presne. Na to treba poznať extenziu celého textu, členenie knihy na menšie časti a pod. Ak sa konkrétna kniha, z ktorej úryvok používame pri analýze, nachádza fyzicky na hodine, je možné nechať ju v triede na polici či vo vitríne niekoľko dní či týždňov. Čítaný úryvok môže motivovať žiakov k čítaniu celého príbehu, čo je, samozrejme, naším ďalším želateľným cieľom: aby sa stala „lákadlom“, ktoré nenásilne vedie žiakov k aktívnym čitateľským návykom.

V záverečnom zozname odbornej literatúry je zasa možné vyhľadať rozsiahlejšie zdroje o frazeologickej problematike, ktoré sa nevmestili do koncepcie tohto textu. K dispozícii je tiež sumár umeleckých textov z oblasti literatúry pre deti a mládež, ktoré sme na tento účel použili (alebo odporúčame použiť), nájdete ho pod názvom Knížne prameňe. Sú nielen pomôckou, ale aj návrhom na mimočítankové čítanie, ak nejaký úryvok vzbudí u detského recipienta záujem o prečítanie celej knihy (to je, mimochodom, náš ďalší želateľný cieľ). Úlohy, pri ktorých riešenie neponúkame, sú zväčša jednoduchého charakteru a slovenčinári si s nimi ľahko poradia aj bez pomôcky.

Hlavným zámerom našej viacdimenzionálne smerovanej publikácie je prepojenie teórie s praxou. Učitelia vedia, že zvládnuť teoretickú základňu problematiky fungovania akejkoľvek vednej disciplíny je len jednou z podmienok ich úspešnosti. Ďalšou – oveľa podstatnejšou – je naučiť sa narábať s teoretickým aparátom, premostiť odborné, vedecké poznatky s podmienkami v konkrétnej škole, v práci s konkrétnymi žiakmi. Ak je cieľom vysokoškolského vzdelávania naučiť študentov vyjadrovať sa odborne, tak želateľným efektom ich pedagogickej úspešnosti na základných školách je transformácia konkrétneho odborného výkladu do „iného, opisnejšieho, konkrétnejšieho jazyka“, a to takým spôsobom, aby sa o problematike hovorilo zaujímavo, podnetne, pričom by učiteľov výklad nemal stratiť nič z aktuálneho odborného smerovania. To si už žiada veľkú dávku talentu, kreativity. Študent má pri vstupe do praxe neraz pocit, že ho na univerzite nič nenaučili, a to práve pre toto nové poznanie: že jeho práca bude úspešná, ak si čím skôr nájde NOVÝ vyjadrovací aparát, ktorému sa počas teoretickej prípravy na univerzite venoval len okrajovo.

Pri práci s frazeologizmami sa nám ponúka cenný materiál. Umožní nám spontánne (a hravo) poukázať na historické, kultúrne a jazykové spojivo medzi jazykovou teóriou a jej praktickým využitím v jazyku. Žiaci sa na základnej škole stretnú s frazeologickým pojmoslovím len okrajovo, do popredia teda môže vstúpiť prvok kreativity, ktorý učiteľovi umožní o jazyku a jeho histórii hovoriť pútavo, v príbehoch, obrazoch, v súvislosti s bežným životom a jeho poznávaním.

Čitateľská gramotnosť je vo výskume PISA definovaná ako „spôsobilosť porozumieť písanému textu, používať písaný text a premýšľať o ňom, je to schopnosť porozumieť a používať napísané pre vlastné ciele a na ďalšie vzdelávanie. Je predpokladom rozvíjania čitateľových vedomostí a potenciálu, ktorý mu umožní aktívne sa zapojiť do života v spoločnosti“ (Čitateľská gramotnosť PISA SK 2003). S tým všetkým oblasť frazeológie úzko súvisí. Stretnutie s ňou sa nemusí zužovať len na poznanie niekoľkých malých folklórnych útvarov paremiologickej povahy. Umelecký text, ktorý je nasmerovaný detskému recipientovi, používa celú škálu frazeologických útvarov a celkom prirodzene umožní poznanie javu v celej jeho šírke: od subfrazém či minimálnych frazém až po paremiologické útvary. Dokladuje, že aj ten najmenší frazeologizmus dokáže odkryť kúsok špecifika, istej nuansy vlastnej iba nášmu jazyku.

Poznanie/poznávanie frazeologického fondu nie je vec samoúčelná. Pomôže (budúcemu) učiteľovi zorientovať sa vo vedomostnom rozptyle svojich žiakov, odhaliť ich čitateľské (a jazykové) charakteristiky či kultúrny záber a zároveň ponúka možnosť obohatiť ich slovnú zásobu. Téza, ktorá hovorí, že stupeň ovládania jazyka sa u jednotlivca najlepšie overí stupňom poznania jeho frazeologického fondu, je dnes aktuálna viac ako inokedy.

7. UKÁŽKY TEXTOV S NÁVRHOM ÚLOH VHODNÝCH PRE 2. STUPEŇ ZŠ

„Novodobá Popoluška,“ zachichotala sa mi do tváre spokojne Žela, keď som jej otrčila knihu pred oči. Poriadne schladila moje nadšenie. Žela vie, ako mi skaziť náladu. V knižnici som márne zháňala *Fontánu pre Zuzanu*. Nakoniec mi knihovnička povedala, že ju nemajú, a ja som prišla o to, na čo som sa tak veľmi tešila. A Žela sa divila, prečo ma to tak zobralo, veď som už *Fontánu* niekoľkokrát videla v televízii. Lenže film nie je kniha, telku nemožno stopnúť. V knihe môžeš dookola čítať tie isté krásne pasáže a predstavovať si, že práve ty si tou krásnou hrdinkou. Ale *Serenáda pre Martinu* sa mi tiež pozdávala, asi aj preto, že Martinke hrozilo prepadnutie z tej nechutnej matiky. Lenže, milá moja, ty aspoň nemáš brata biffoša, s ktorým by ťa každý porovnával, ako sa to posledné roky stáva mne: samé Tomáško toto, Tomáško tamto... Vtom mi došlo, že keď je už doma Žela, musí byť doma aj on. Chodí na to isté gymnázium, ale je ešte len druhák. Alebo možno išiel preč s otcom. Lenže poznáte to, spomeniete čerta a čert za humnami. Začula som zvonku hlasy a vedela som, že už je to tu. Chvíľu som ešte otáľala, ale potom som sa rozhodla, že to už nebudem oddaľovať, nech to mám radšej už za sebou.

Obrázok 1. Solčanská, M.: Aprílové dievča, s. 12

1. Úryvok si najprv prečítajte. Nedočítate sa v ňom, koľko má hlavná hrdinka Biba rokov, dalo by sa to však zistiť. Podľa čoho? Vysvetlite svoje tvrdenie.

2. Čo ste spozorovali na úrovni jazyka textu? Používa autorka slang (slangové frazeologizmy)? Nájdite slangové výrazy v texte.
3. Zamyslite sa nad týmito spojeniami: *spomeňte čerta a čert za humnami (za dverami)*; *Tomáško toto, Tomáško tamto...* Sú obidve spojenia prísloviami alebo porekadlami? Vysvetlite svoje tvrdenie.
4. O čom toto spojenie *spomeňte čerta a čert za humnami (za dverami)* vypovedá? Vysvetlite jeho význam. Poznáte nejaké frazeologické vyjadrenie, ktoré by sa k situácii v texte takisto hodilo, pretože má približne rovnaký význam ako *spomeňte čerta a čert za humnami (za dverami)*?
5. Vysvetlite, ako chápete spojenie *novodobá Popoluška*.

Otec si ma konečne všimol, odtrhol sa od novin (jeho veľká láska – politika) a vyslovil už tradičnú vetu: „Čo bolo v škole?“

„Dostala som trojku z matiky.“ A je to vonku! To, čo bude nasledovať, už dôverne poznám: prednáška o tom, že nemám ani štipku zodpovednosti, cieľavedomosti, že nemám žiadne povinnosti a jediné, čo odo mňa otec chce, je, aby som sa učila... Ale nič. Dnes fakt nič nebude? Pozerala som prekvapene na otca.

Aj on na mňa len hľadel a nakoniec povedal: „Kto chce kam, pomôžme mu tam.“ To je všetko? Nič viac? Niežeby som túžila opäť si vypočuť tú starú známu pesničku (podobnosť s Pirohou čisto náhodná), ale mierne ma to vyviedlo z miery. Pozrela som na Tomáša, ktorý bol tiež prekvapený, a keďže otec sa opäť zahľadel do novin, radšej som zmizla v útrobách nášho domu, aby si to predsa len nerozmyslel.

Obrázok 2. Solčanská, M.: Aprílové dievča, s. 13

1. Úryvok si najprv prečítajte. Nájdite v texte porekadlo a vysvetlite ho.
2. Kam by ste zaradili spojenie *zmizla som v útrobách nášho domu*? Ide o frazeologizmus alebo metaforu? Vysvetlite to.
3. Frazeologické spojenie *vypočuť si starú známu pesničku* a *vyviedlo ma to z miery* nahraďte inými, významovo podobnými slangovými výrazmi.
4. Skúste vetu *Niežeby som túžila opäť si vypočuť tú starú známu pesničku, ale mierne ma to vyviedlo z miery* zmeniť tak, aby ste frazeologizmy nahradili neexpresívnymi slovami.

„Je tu niekde napísané tvoje meno? Nie je! Tak sa netvár, že ti to tu patrí!“ odsekla som dúfajúc, že môj hlas znie sebaisto.

„Meno tu síce nemám,“ skľabil sa Ksicht, „ale všetci vedia, že tu sedávam ja. Ale vieš čo? Že som džentlmen, sadnem si vedľa teba. Pokojne si tu sed.“ Ksicht sa usadil vedľa mňa. „Nemáš niečo na jedenie? Ešte som neobedoval.“

Pohľadovo som sa k nemu otočila chrbtom. S takýmto pakom sa nemienim vôbec baviť. Jednu hodinu vydržím a potom, potom už nikdy viac!

„Čau, Silva!“ vykrikoval Ksicht, „kde fa čapli dnes?“

„Na prváckom vecku,“ odpovedala čudesne zmalovaná osoba. Deviatka, ktorú sa boja aj naši chalani.

„Ti už načisto šibe,“ poznamenal Ksicht. „Vypalovať pri tých drobcoch. Ved' tí fa nabonzujú ako prví!“

„Náhodou boli zlatí, jeden si dokonca aj potiahol.“

„Ty si fakt už dočista vygumovaná.“

„Hlavne že ty si Einstein!“

„Bony dnes nepríde?“

„Viem ja? Nejak o sekať dobrotu, myslím, že ho trochu prikvačil foter, stopol mu vreckové, či čo.“

Do triedy vošli ďalšie tri osoby. Snažila som sa nepozerať ich smerom, vytiahla som knihu a snažila sa čítať. Nahlúple rozhovory ostatných ma však vyrušovali. Rozoberali všeličo, krčmu na sídlisku, nákupné centrum, predavačky v trafikách a hlavne sobotňajšiu diskotéku. Bola tam zvláštna zostava, dvaja piatáci, tri šiestačky, traja deviatáci, dve neidentifikované osoby a ja.

Obrázok 3. Futová, G.: Poškoláci, s. 7

1. Prečítajte text. Aký žáner úryvok reprezentuje? Svoj názor vysvetlite.
2. Zaradte do tabuľky slová z úryvku podľa ich charakteristiky:

	slangové slová	slová vzniknuté z neslovenského (cudzieho) slovného základu	neutrálne slová (neexpresívne) slová
príklad:	chalani, šibe ti...	džentlmen	knih, hlas...

Jej slová sa ma najprv dotkli, potom som sa zahanbila. Ja som si predsa o Silve myslela to isté. A pravdupovediac, myslím si to trochu ešte stále.

„Silva, nevzrušuj sa,“ ozval sa Ksicht. „Myslíš, že to urobila kvôli tebe? Alebo kvôli mne či niekomu z tejto triedy? Ani náhodou. Chránila predovšetkým svoj zadok, lebo dvojka zo správania by jej riadne narušila imidž. Chápeš? Aj keď myslím, že je takým miláčikom učiteľov, že by sa jej to prepieklo.“

„Hlavne Machovcovej,“ uchechtol sa Mastniak.

„Ty si fakt myslíš, že som, aká som, kvôli učiteľom?“

„Hej,“ Ksicht na mňa pozrel tak odporne, až som zaťala zuby. „Si z nich úplne posra...“

„Dobrý deň,“ do triedy vošla telocvikárka.

Ksicht nedopovedal, odvrátil sa odo mňa, akoby som sa mu úplne hnusila.

Obrázok 4. Futová, G.: Poškoláci, s. 27

1. Prečítajte úryvok a podčiarknite expresívne slová z radu nasledujúcich slov:
zahanbiť sa – zadok – miláčik – imidž – prepieklo sa ti to – uchechtol sa – úplne posra...
2. Myslíš si, že vulgárne slová v umeleckom texte majú svoj význam? Patria tam? Ak áno, vysvetli prečo. Ak nie, vysvetli prečo.
3. Skús nahradiť obrazné (frazemologické) spojenie *jej slová sa ma najprv dotkli* z prvej vety úryvku neobrazným spojením.

- A psov? Prečo nemáte v meste psov?

Robo položil kamarátovi ruku na koleno a opravil ho: - Nemáme... Nie nemáte. Musíš si už zvyknúť na to, že tento svet je aj tvoj. Budeš v ňom žiť. Žiješ v ňom.

- No dobre. A kde sú psi? Mne by sa jeden zišiel. Mal som predtým takého čierneho bundáša.

- Môžeš ho mať aj teraz.

- Naozaj?! To je fantázia! - Daňo radostne vyskočil.

- To nie je fantázia, ale skutočnosť. Stačí zájsť do rezervácie priateľstva ľudí a zvierat. Tam sa ti oňho postarajú, môžeš sa tam s ním chodiť hrať, cvičiť si ho.

- To nie je ono. - Daňo si zasa sadol. - Mój Axel býval so mnou. Ba niekedy so mnou aj spával.

- Ale to je hrozne nehygienické! - zhrozil sa Robo.

- Možno, ale je to fajn...

- Slovo fajn sa už nepoužíva. Ale študoval som dejiny, viem čo to značí...

- Ja viem, ja viem, - vzdychol Daňo. - Vy sa vyjadrujete tak spisovne, tak presne, až to bučí...

Robo sa udivene pozrel na kamaráta. Presný jazyk a bučanie si nevedel dať dokopy.

Obrázok 5. Stoličný, P.: Tarzan v Atlantíde, s. 26

1. Aký žáner literárneho textu reprezentuje tento úryvok?
2. Vysvetlite rozdiel v pravopise a význame zvieracieho podstatného mena psy – psi. Sú tu dodržané pravopisné pravidlá?

3. „*Vy sa vyjadrujete tak presne, až to bučí.*“ Vysvetlite výrok inými slovami a povedzte, akú jazykovú zvláštnosť použil autor na zintenzívnenie opisovaného javu.
4. Medzi aké jazykové zvláštnosti by ste zaradili výrok: *To je fantázia!*?
5. Skúste zvolanie *To je fantázia!* použiť vo vete, kde bude mať svoj prvotný, neprenesený význam.
5. Z odpovedí Roba skúste uhádnuť, v akom svete sa ocitol Daňo.

ma rozčuľovalo, ako sebavedome odkrýva moje motívy. Akoby mi videl do hlavy.

Nebojím sa. Vôbec sa nebojím. Pokojne sem napíšem, že Machová je svinská krava.

Dúfala som, že ten lístok potom zlikvidujem, že mi Ksicht odpíše a ja ten zdrap papiera znesiem zo sveta. Ak by sa toto dostalo Machovej do rúk, rovno ma rozštvrtí.

Papierik bezpečne skončil v Ksichtových rukách. Usmial sa, ale ne-súhlasne pritom pokrútil hlavou. Potom lístok poskladal a vložil si ho do vrecka. Prižmúrenými očami ma pritom sledoval.

Tvárila som sa, že nič. Že mi je úplne jedno, kde ten lístok skončí a čo sa s ním stane. Žalúdok sa mi však začínal chvieť. Ja som taká krava! Nechať sa takto vyprovokovať. Muscla som zošalieť. Prestala som sledovať jeho lavicu a oprela si hlavu o ruku. Učiteľka rozprávala niečo o behu, ale veľmi som ju nevnímala. Do chrbta mi niečo ťuklo. Obzrela som sa. Papierik. Nenápadne som si ho prisunula a rýchlo ho zodvihla. Chystala som sa na pocit úľavy, ale ten debil mi poslal úplne iný zdrap.

Obrázok 6. Futová, G.: Poškoláci, s. 29

1. V nasledujúcom rade slovných spojení sú niektoré, ktoré medzi frazeologizmy nepatria. Podčiarknite iba tie, ktoré frazeologizma-mi sú a vysvetlite ich význam:

žalúdok sa mi začínal chvieť – súhlasne pokrútil hlavou – pocit úľavy – vidieť (niekomu) do hlavy – znesiem (niečo) zo sveta

2. Do akého žánru by ste zaradili úryvok tohto textu?
3. Nahradzte sloveso *rozštvrtí* niekoľkými slangovými výrazmi s podobným významom.
4. Skúste pantomimicky vyjadriť slangový výraz *Tvárila som sa, že nič*.

„Keby chcela sedieť, hádam by to povedala, jazyk má,“ odvrkol povýšene. Nemohla som na neho ani pozrieť. Bol mi taký príšerne odporný, že som sa v tej chvíli začala sama sebe čudovať, čo tam s nimi robím. Bos nad všetkých bosov. Ostatní čušali, akoby sa báli čosi povedať. A možno im to len bolo jedno.

„Majte sa, idem domov,“ obrátila som sa na odchod.

„Fakt sa ponáhľaš?“ Silva ma chytila za rukáv.

„Len ju nechaj!“ zavelil Ksicht. „Musí ísť domov, vzdelávať sa, aby sa potom mohla tváriť povýšenecky!“

„Si ty normálny?“ zvrtila som sa na opätku. „Ty si fakt myslíš, že sa učím len preto, aby som niekomu dávala najavo, že som lepšia? Si fakt debil!“

„A nie? Tak prečo si aktívna a lezieš učiteľom do zadku?“ ignoroval moju nadávku.

„Ja nikomu do zadku neleziem,“ vytočila som sa znovu. „Mám rada pokoj a pohodu, učenie ma baví, a keď treba niečo zariadiť, hoci aj pomôcť učiteľom, urobím to rada, lebo to znamená zmenu. Nie každý učiteľ je otrasák, tak ako našťastie nie každý žiak je taký somár ako ty, lebo to by som už dávno musela prestúpiť na inú školu. Ak teba škola nebaví, to je tvoja vec. To ty sa tváriš, akože si niečo viac, lebo si dovoľíš mať školu v paži, ale je to tvoj problém! Nikoho iného!“

Silva sa rozchichotala. Mastniak sklonil hlavu, ale mala som pocit, že sa usmieva. Ostatní nahodili pokrové ksichty, z ktorých by mi za iných okolností prišlo do smiechu.

Obrázok 7. Futová, G.: Poškoláci, s. 22

1. V ukážke je veľa slangových výrazov, nájdite ich.
2. Vysvetlite spojenie *pokrové ksichty*. Pre slovenčinu je typický iný frazeologizmus, stačí, ak v spojení zmeníte prídavné meno. Našli ste ho? Povedzte, ako by znel anglický (nemecký) ekvivalent frazémy a opýtajte sa učiteľa cudzieho jazyka, či sa používa v danom jazyku ako frazeologizmus.
3. Skúste frazeologizmus *pokrové ksichty* vyjadriť mimicky.
4. Spojenie *mať v paži* sa dá slangovo vyjadriť aj inak. Nájdete viacej takých výrazov?
5. Myslíte si, že expresívne slová či vulgarizmy patria do umeleckého textu? Vysvetlite svoj názor a diskutujte o tom s učiteľom slovenčiny, etiky (náboženstva). Učte sa čo najpresnejšie vyjadriť svoj argument a počúvať názory ostatných.

Stále len niečo vysvetľuje a tvrdí, aký je svet grafov a čísiel zaujímavý. No iste! Nenávidím ju a ona na mne sedí. Tento pocit sa ešte upevnil, keď v posledných týždňoch zaviedla povinné poobedňajšie doučovanie pre tých, čo idú robiť prijímacie pohovory z matematiky. Tam si na mne vždy zgustne a ja sa potím pri tabuli, keď hovorí: „Lavková, ja neviem, ako chceš úspešne absolvovať prijímacie pohovory, keď nevieš vyriešiť ani taký jednoduchý príklad. Nemôžem povedať, že by si bola hlúpa, si len roztržitá, myšlienky ti neustále lietajú kade-tade.“ Ale ja ju nepočúvam – načo aj, veď stále hovorí to isté – a pozerám sa von oknom. Najviac neznášam to, že ma oslovuje priezviskom, ona vlastne nikomu nepovie menom. Taká neosobná učiteľka. Len pre ňu som rada, že už nebudem chodiť na základnú a nebudem sa musieť na ňu pozerieť. A jej bude možno tiež ľúto, že nebude mať komu držať kázeň a prehovárať mu do duše. Ale jej sa určite podarí nájsť ďalšiu obeť. Už aby to všetko bolo za mnou!

Obrázok 8. Solčanská, M.: Aprílové dievča, s. 10

1. Nájdite frazeologizmus so spojovníkom. Poznate aj iné frazeologizmy, ktoré majú spojovník? Pomôžte si aj platnými Pravidlami slovenského pravopisu, kde sa opisuje použitie spojovníka. Nájdene výrazy použite ich vo vetách.
2. Pokúste sa (písomne či ústne) vysvetliť čo najstručnejšie význam frazeologizmu *ona na mne sedí*. Koľko slov ste na to potrebovali? Dá sa každý frazeologizmus nahradiť jednoslovným frazeologizmom?
3. Skúste vysvetliť frazeologizmus *zgustne si*.
4. Čo znamená spojenie *držať kázeň*? Čím je toto spojenie motivované? Ako podľa vás vzniklo?
5. Aký slohový postup ukážka reprezentuje? Zdôvodnite to.

Monča ma už dávno prerástla o hlavu a Paľo, ktorý je ešte len štvrták, ma hádam už onedlho dobehne. Ja som v našej rodine taký krpec, čo ma neuveriteľne šťve. Už som si zvykla na to, že keď idem so Želou po ulici, každý sa pozerá len po nej. Lenže začalo sa mi to stávať aj s Mončou, a tak s ňou už radšej nebudem nikam chodiť. Dopekla, prečo je taká vyspelá a ja som v podstate len decko. Obe sestry Hanákové, samozrejme, tvrdia, že to nie je žiadna výhra. Jasné, najmä Žele sa tak dá verif... A toto všetko mi Bela závidí. V podstate je však fajn mať také super sester-nice, i keď sa neustále hádajú a ja som ako medzi dvoma mlynskými kameňmi.

Obrázok 9. Solčanská, M.: Aprílové dievča, s. 9

1. Podčiarknite expresívne výrazy v texte.
2. Vysvetlite frazeologizmus *byť medzi dvoma mlynskými kameňmi*. Porozprávajte alebo napíšte príbeh, ktorý by vystihoval význam tohto spojenia.
3. Požiadajte učiteľa dejepisu, aby vám vysvetlil funkciu mlynských kameňov v minulosti.
4. Vysvetlite pravopis slova *dopekla*. Píše sa toto slovo spolu s predložkou alebo sa píše ako predložka a podstatné meno zvlášť? Vysvetlite rozdiely a použite jednotlivé tvary vo vetách.
5. Hlavná predstaviteľka chce byť – tak ako ostatné dievčatá – *krásna ako obrázok*. Skúste nájsť tieto prirovnania v cudzích jazykoch (v nemčine, v ruštine, v angličtine...).
6. Použite slovné spojenie *nie je to žiadna výhra* vo dvoch vetách. V jednej vete by mal byť význam tohto spojenia doslovný, v druhej vete sa pokúste použiť ho ako obrazné spojenie.

Na chodníku sa zase motalo toľko ľudí, že predierať sa pomedzi roz-
tancované nohy nemalo vôbec cenu.

Najschodnejšia bola cesta po plotoch a strechách domov. Presne
tak ako vo Vlčkovciach. Ba dokonca tu, v Tabelbale, to bolo o čosi
pohodnejšie. Ploty boli z tehál, strechy neboli strmé a domy stáli tak
nahusto, že z jedného na druhý stačilo zľahka preskočiť.

Petzwall bol zvyknutý, že mačky vo Vlčkovciach idú do kolien, len čo
začujú jeho meno. V Tabelbale meno Petzwall nikomu nič nehovori-
lo. A keby aj, nebolo by to v tej haravare počuť. A hlavne - nebolo
ho komu povedať. Široko-ďaleko nebolo jedinej mačky.

Prefudnené mesto začalo Petzwalla nudiť. Okrem pouličných grilov
s voňavými kúskami škvariacimi sa na roštoch ho vlastne ani nič
nezaujalo. Bolo mu jasné, že kde sa tlačí veľa ľudí, neostáva miesto
pre mačací národ.

Obrázok 10. Naglik, H.: Ester a albatros, s. 118

1. Porovnajzte výroky:
Predierať sa pomedzi roztancované nohy nemalo vôbec cenu.
Vo výklade bolo tričko, ktoré by som si aj kúpila, no nemalo cenu.
V ktorej z týchto viet má spojenie *nemať cenu* obrazné? Ako voláme
tieto vyjadrenia?
2. Nájdite v texte ďalšie obrazné pomenovania a vysvetlite ich vý-
znam.
3. Ako by ste obrazný výraz *široko-ďaleko* vyjadrili neexpresívne?

MOJA POETICKÁ BILANCIA

Spisujem básne
inak som celkom normálny
Aj topánky mám obe rovnaké

Môj štýl je absolútne moderný
Vo váze nepripúšťa kvety
len ohňostroje na stopkách

Nenechávam sa bozkať Múzou
bolo by škoda papiera
A pri písaní používam hlavu
pretože ináč neviem
čo by som s ňou tak mohol robiť

Spisujem básne
inak som celkom normálny
Aj topánky mám obe rovnaké

Ľavé

Obrázok 11. Urban, J.: Malý zúrivý Robinson, s. 46

1. Prečítajte si báseň. Zakrúžkujte tie pojmy, ktoré sú najbližšie k vašim pocitom/náladám a myšlienkam po prečítaní básne. Vysvetlite svoj výber.
smútok – zmätok – nejasnosť – otipnosť – originalita – nezmysel – nezrozumiteľnosť – hravosť
2. Akým veršom je napísaná báseň?
3. Vysvetlite verš *nenechávam sa bozkať Múzou*. Kto je to múza (múzy)? Vedeli by ste vysvetliť, čím bol tento frazeologizmus motivovaný?

Peter zmeravel od ľaku a prebral ho len Paolov zdesený výkrik. Uvedomil si, že jeho kamarát beží po kamenných schodoch naspäť. Obrátil sa a utekal za ním. Dvere do pracovne nechali, našťastie, otvorené. Aj tie, čo viedli do priestoru pred šachtou. Keď už boli v nej, cítili sa oveľa bezpečnejšie. Škoda, že si zakryli otvor tým prekliatym čiernym igelitom, lebo beh tou tmou sa im zdal nekonečne dlhý.

KONEČNE SVETLO!

Paolo bol pri otvore prvý. Držal igelit tak, aby sa z neho dalo vyliezť na rebrík. Peter sa naň zošuchol a zišiel do jamy. Pridržal rebrík, aby Paolo mohol urobiť to isté. Obaja potom prehodili rebrík na opačnú stranu, aby mohli vyjsť hore do záhrady. Nepovedali ani slovo. Paolo, s kropajami potu na čele, zamieril k ich domu. Peter šiel za ním. Keď boli v kuchyni, napili sa vody priamo z vodovodnej batérie.

„To bolo ČO?“ vyšlo z Paola po chvíli. Na tvári mal výraz, akoby sa potreboval ospravedlniť za ten panický útek.

„Ešte si nevidel ľudskú kostru?“ zašomral Peter.

„Ale videl. V Pirátoch z Karibiku, napríklad. No toto bolo NAŽIVO!“

Peter vystrúhal posmešnú grimasu:

„Kostry - a naživo?! To je aká somarina?!“

Paolo musel uznať, že Peter mal pravdu.

Obrázok 12. Uličiansky, J.: Tajomstvo Čierneho Dvora, s. 60

1. K akému žánru by ste priradili ukážku textu?
2. Nájdite synonymá týchto slov:
kropaje – zdesený – zošuchol sa – somarina.
3. Ktoré z radu slov z predchádzajúceho cvičenia sa dá pokladať za knižné slovo? Ktoré je slangovým výrazom?
4. Vysvetlite význam frazeologizmu *panický útek* (*panický strach*). Viete, ako tento frazeologizmus vznikol?

Pomaly som sa opýtala: „Myslíš, že by ho to vôbec zaujímalo?“
„Ale áno.“
„A zas by mu nadával, že mu lezie do kapusty.“
„Na to nemá právo už nejaký ten piatok, tak keby, aspoň by ste obaja vedeli, aký je to idiot, nehodný vášho času.“
Vzdychla som si. „Aj tak nemôžem. Ako by som mohla opustiť týchto chlपáčov?“
„Povedala si, že len na mesiac.“
„Aj tak. Belkovi teraz ani nechutí jesť. Musím mu variť vývar, aby som doňho niečo dostala.“ V hrdle mi navrela guča, ktorú sa mi nedarilo potlačiť.
Denisa nechápala. „Hm. Kvôli psom obetovať životnú príležitosť...“

Obrázok 13. Šulajová, Z.: Džínsový denník, s. 11

1. Úryvok je rozhovor dvoch dievčat. Jedno z dievčat sa rozhoduje, či má odísť s kamarátom do Ameriky. Rozpráva sa o tom s kamarátkou, ktorá jej radí, aby to urobila. Príbeh zaujímavo vykresľuje vzťahy medzi dievčatami a chlapcami na prahu dospelosti. Ako sa tento prozaický žáner volá?
2. Vysvetlite, čo znamená veta: *Na to nemá právo už nejaký ten piatok...* Nahradte frazeologizmus neutrálnym, teda neexpresívnym slovom.
3. Opíšte stav hlavnej hrdinky, ktorý rozprávačka vyjadrila vetou: *V hrdle mi navrela guča, ktorú sa mi nepodarilo potlačiť.*
4. Čo znamená vyjadrenie *liezť niekomu do kapusty*?

Pohoda mimo sezóny

Korzika majiteľov obytných áut vo veľkej láske nemá, ale nenechali sme sa tým odradiť. Našťastie

Obdobie mimo hlavnej turistickéhoj sezóny nemá chybu a má svoje kúzlo. Myslí si to veľa majiteľov obytných áut, ktorí majú možnosť hrať si dovolenku flexibilne alebo sú už na dovolenke. Ak si môžu dovoliť vycestovať na dlhšie, potom si Európu bez turistov užívajú naplno. November a december sme venovali Korzike.

Obytné autá. Oprezvedľujeme sa, Korzika ešte nie je pre obytné autá dostatočne vybavená, ale majitelia kempov sa už začínajú snažiť, vysvedľovala nám blondávková policajka v prístave Bonifacio. Že ští sme totiž na mislastu policajnú staricu, aby sme sa pobežovali, že nám niekto v noci na parkoviaku gri ceste hodil kameň do boku nášho obytného

auta a poškodil karosériu... Štáva sa to? A kde máme spať, keď sú kempy zatvorené? opýtali sme sa. „Nie, takúto otázku sme tu ešte nemali, ale idiotov nájdete všade,“ ohromila nás se situácia policajka, pričom si uľavila krázaným hrlesľavým rrrr v slove crutene. „Prepovedajte pri policajných stanicách a radniarich, ak chcete mať pokoj,“ dodala.

Skryté čaro. Netušila, ako nám nahrala do karát. Po kempoch totiž vôbec nepôjdeme, voľf pohlav cestovaním obytným autom je práve v možnosti spať, kdekoľvek sa slovluku zuchoe. Bohužiaľ, vo väčšej časti Európy pribúdajú „pasce“, ako sú prakétky pri vesupe na parkoviaku, ktoré umožňujú prachod len nízkym, teda osobným autám. V okolí pláži stru-

Obrázok 14. Plus 7 dní, č. 25, 23. jún 2016, s. 50

1. Expresívne slová a frazeologizmy sa nepoužívajú iba v umeleckom štýle. Nájdeme ich aj v publicistickom štýle. Vyhľadajte všetky expresívne výrazy z ukážky z týždenníka Plus 7 dní.
2. Zamyslite sa nad touto vetou: *Osprevedľujeme sa, Korzika ešte nie je pre obytné autá dostatočne vybavená, ale majitelia kempov sa už začínajú snažiť.* Čo v tejto vete nie je úplne v poriadku?
3. *Obdobie mimo hlavnej sezóny nemá chybu a má svoje čaro.* Čo je na tejto výpovedi zvláštne?
4. Ako rozumiete výpovedi redaktorky, ktorá v reportáži píše, že im policajka *nahrála do karát*?
5. *Korzika majiteľov obytných áut vo veľkej láske nemá.* Je vo vete využitá metafora alebo metonymia? Prečo?
6. Aký slohový postup je v ukážke použitý? Zdôvodnite svoje tvrdenie.

Bez života:

Po tridsaťdňennej kolónii
nezostala na strupe ani stopa.

Vlani v decembri sa Ján Rys vybral na pravidelnú kontrolu zimujúcich netopierov do banskeho diela v Kyslíhyb-
li pri Banskej Štiavnici. Mal urobiť to, čo už veľa ráz predtým - monitoring. Zrátať kus po kuse, určiť druh a zaznamenať, čo zistil. Nič zvláštne. Keď však vchádzal do stareho banskeho diela opodiat turistického náučného chodníka v apríli tohto roku, nemohol tušiť, že tentoraz bude spisovať celkom inú zápisnicu, policajnú. Lebo to, čo tam našiel, opisala jeho kolegyňa Denisa Lobbová z Spoločnosti pre ochranu netopierov na Slovensku jedným slovom - masaker.

Romantická diera: Staré banské dielo má toho za sebou dosť. Ktosi do kameňa vyryl písmená, ktoré sa už dnes nedajú prečítať, aj stále dobre viditeľný rok - 1923. Ale aj to bolo dávno po tom, ako Barlangy, podzemný

kameňolom, opustil posledný baník. Veľmi dávno. Ako vraví geológ Peter Fuchs, v 18. a v 19. storočí tu ťažili kameň ružovočervenej farby. Neboľa to jediná podobná baňa v okolí, táto je však zvláštna tým, že ak v tých okolitých dobývali ryolit, v Barlangoch ťažili andazit. „Najskôr si ťunajú žilu ponýlili s ryolitom,“ myslí si. Po toľkom čase sa to dokazuje ťažko. Tak či onak, po žile išli dvesto rokov a vznikla tu akási „podpovrchovo-povrchová“ baňa. Vkráčate do nej pekne vystretý, po chvíli musíte ohnúť chrbát a z predklonu sa vyelobodíte až pri jazierku na konci diela. Romantická diera, ťažko to nazvať inak. A vznikla tiež len z romantického dôvodu - Banská Štiavnica potrebovala dekoratívny červenkastý kameň, z akého je postavené Trojičné námestie.

V ten deň, keď sme do Barlangov vchádzali, bola ešte romantickejšia.

Na jej okrajoch horeli kabančeky, more kabančekov, a všade šantili deti. Banskoštiavnickí školáci objavovali v rámci geologického vyučovacieho programu históriu svojho mesta. Pedagógovia im porozprávali rozprávky, aj tú, ako sa začala ťažba v okolí mesta. Napokon, tú určite poznáte aj vy - o pastierovi a jašteričke. Kde sa mu zjavila strieborná, tam bola strieborná žila, kde zlatá, tam zlatá. A tak deti hľadali, vykríkovali, pobíhali s baterkami. Nuž, a pretože je v diere využívaná akustika, Peter Fuchs im zatrdil aj na prastarom anstrálskom hudobnom nástroji didgeridoo, ktorého zvuk nám pripomínal zvuky potápajúceho sa Titanicu. Prád dierou na deti už čakal ohník, na papkeoch sa píešla slanina a špekáčiky. Tajuplná idylka mladých priekumníkov, ktorí na svoj výlet asi dlho nezabudnú. Podobný výlet však

Obrázok 15. Plus 7 dní, č. 23, 9. jún 2016, s. 66

1. Vysvetlite, čo majú spoločné tieto slová:
masaker – monitoring – geológ – dekoratívny – ryolit – andazit – akustika
2. Vysvetlite, ako vznikli z lexikálneho hľadiska tieto slová:
baník – ružovočervená – zápisnica
3. Slovné spojenie *kus po kuse* z tretej vety nahraďte neexpresívnym výrazom.
4. Skúste v nasledujúcej vete synonymne zmeniť čo najviac slov:
Tajuplná idylka mladých priekumníkov, ktorí na svoj výlet asi dlho nezabudnú.
5. Vypíšte všetky vlastné podstatné mená a zdôvodnite ich pravopis (písanie veľkých začiatkových písmen vo viacslavných názvoch).
6. Zamerajte sa na vetu: *Banskoštiavnickí školáci objavovali v rámci geologického vyučovacieho programu históriu svojho mesta.* Zmeňte slovosled vo vete a vysvetlite pravopis zloženého prídavného mena.

Nie je hus ako hus a nie je gunár ako gunár! Pánovi Pintérovi, poddanskému gazdovi v Dvoroch nad Žitavou, sa v jednom úrodnom roku taký gunár vydaril, že bol veľký ako teľa a tučný ako prasa. Celá dedina sa čudovala a ruky zalamovala nad nevidanou ozrutou:

- Veď ten musí mať pečienku ako lopata! Krk ako najhrubšie povrieslo! A stehnom z neho by si aj vola zabil!

Čo s ním? Nepatrí taký zázrak na sedliacky stôl! Komu ho predať alebo darovať? Richtárovi? Zemepánovi? Grófovi? To sú malí páni na toľkú maškrtu! Tá patrí do onakvejšej kuchyne! Pán Pintér sa rozhodol, že ho ponúkne rovno na cisársky dvor do Viedne - Márii Terézii.

Osvietená cisárovná sa potešila nevidanému daru. Viedeň sa nedá len tak z ničoho nič prekvapiť a vyniesť z rovnováhy, ale gunár z uhorských Dvorov spôsobil v meste valčíkov hotovú senzáciu. Vzácný dar, vzácna odme-

na! Mária Terézia poverila dvorného pisára, aby zoštylizoval ďakovný list, aby ho kaligraficky vycifroval a - kázala k nemu priložiť sto zlatých dukátov.

Rozkáž pán, sprav si sám! Vraví sa, že aký cisár, taký pisár a aká kráľovná, taká komorná.

Pisár si celú vec prešpekuloval a usúdil, že mu za krasopisnú unuváciu tupým brkom patrí aspoň štvrtá čiastka. Načo by bol dolniackemu parastovi toľký peniaz? Veď ten sa môže vínom umývať a klobásou utierať! Vraví komornej:

- Vyplať mi za list dvadsaťpäť zlatých dukátov a zvyšných sedemdesiatpäť pošli pánovi Pintérovi.

Ale aj pani komorná hýbala rozumom - ako krava chvostom. Hneď si strhla svoju čiastku a odovzdala list lakomému kancelárovi s päťdesiatimi zlatými dukátmi s odkazom:

- Pošli do Dvorov rýchleho posla, spofahlivého husáta, nech sa ukáže vďačnosť a štedrosť viedenského dvora!

Aj sa ukázala. Kancelár podal cisár-

Obrázok 16. Melicher, J. – Trubíni, J.: Grajciarový gunár z Dvorov nad Žitavou. Z knihy Požitavské povesti, s. 114

1. Ako už z názvu vyplýva, ide o žáner povesti. V úryvku nájdite pasáže, ktoré vám pomôžu vysvetliť, prečo ide o povesť, a nie rozprávku.
2. Vo svojom štýle autor používa veľa frazeologizmov, nájdite ich a vysvetlite ich význam.
3. Nájdite prirovnania. K niektorým z nich nájdite synonymické prirovnania, napr.: *veľký ako teľa, ako dom, ako stodola* a pod.

4. V texte sa nachádzajú aj historizmy a archaizmy. Nájdite ich a s pomocou učiteľa (učiteľky) vysvetlite ich význam. Použite Historický slovník slovenského jazyka.
5. Nájdite v texte metonymiu.
6. V úryvku sa nachádzajú aj porekadlá, vypíšte ich a vysvetlite ich význam.

Dobre pred vyše sto rokmi mali v Dolnom Ohaji blahej pamäti pána farára Podhradayho. Spomínajú ich ako veľmi starostlivého otca, ktorý sa ani od veselosti a smiechu neodfahoval. Raz pri kázni takto prekvalpili svojich neposlušných farníkov:

– Tunák, mám také videnie a vnuknutie, že vy, Ohajčania, akí ste, takí ste, ale všetci do jedného budete spasení...

Kostol prestal dýchať. Spasení? Všetci? Aj lakomí gazdovia, lumpaví paholci, klebetné baby, falošné frajerky, papuľnaté decká? To predsa nemôže byť!

– Veru, veru, tunák, vravím vám, milí veriaci, že budete po smrti spasení, ale – prepytujem – kozami! Veru, spasú vám trávu na hroboch, ak si chytré neopatríte plot okolo cintorína...

Kostol si vydýchol.

Vtedy aj na Ohaji zaviali nové vetry a po panštine bažiaci farníci vymýšľali pre novorodencov čudné mená, ktoré nemali svätého patróna. Pán farár im

sprvoti len mierne dohovárali, pekné a zvučné mená im navrhovali, zo životopisov svätých im vyberať kázali. Presviedčali ich, ako melodicky bude znieť také sväté meno v maznavej podobe pri oslovovaní detičiek. Všetko márne!

Tvrdohlaví farníci len vymýšľali a vymýšľali. Keď nič nevymysleli a pán farár nepopustili, žiadali pri krste mená, akých boli v dedine desiatky. Tie potom spôsobovali chaos v škole, pri svadbe i na asentirke. Matrika sa len tak hemžila menami, ako Mária, Anna, Ján, Jozef... V škole pri vyvolávaní žiakov sa aj traja naraz postavili. Aj v novozámockých kasárňach pri raporte.

Pán farár preto siahli po radikálnom opatrení. Začali krstiť podľa kalendára.

Prišla krstná mať s obecnou babicou na krst s novorodeniakom. Pán farár sa pýtajú:

– Tunák, je to chlapec, alebo dievča?

– Dievčatko, prosím pekne.

– Kedy sa narodilo?

– Narodila sa 27. októbra a chceli by sme jej dať meno...

Obrázok 17. Melicher, J. – Trubíni, J.: Krstili podľa kalendára. Z knihy Požitavské povesti, s. 118

1. Venujte pozornosť prvej vete z úryvku a pozorujte, ako sa archaický štýl ukazuje nielen na úrovni lexiky (zastaraných slov – archaizmov a historizmov), ale aj v syntaxi. Pokúste sa vetu „preložiť“ do súčasného jazyka. Ako by vyzerala?

2. Prečítajte si ešte raz prvú vetu úryvku spolu s druhou vetou, je tam istý nesúlad. V čom spočíva? Vedeli by ste to vysvetliť?
3. Vtip pána farára pri kázni je založený na rovnozvučnosti slov *budete spasení* a *budete spasení (kozami)*. Ako voláme slová, ktoré majú rovnakú zvukovú podobu, ale významovo sú odlišné? Uveďte ešte niekoľko takýchto príkladov.
4. Nájdite v texte frazeologizmy.
5. Vysvetlite spojenia *kostol si vydýchol*; *kostol prestal dýchať*.

Pán Beckova by rád počúval chlácholivé slová, lenže v ušiach sa mu ozval nástožčivý hlas: Do roka a do dňa...

– Čert ber tvoje reči! – skríkol. – Nebojím sa noci ani pekla. Hor sa ďalej na lov!

Vyskočil na koňa a vrhol sa do húštin. Len štekot psov naznačoval, kadiaľ sa ženie šialený poľovník. Tak prehlušoval ten strašný hlas, čo mu nedal pokoja. Spíjal sa do bezvedomia vínom a medovinou, ale keď sa prebral, znovu sa mu pred oči postavil žobrák so svojou výzvou. Čas neúprosne odmeriaval dni, blížilo sa výročie žobrákovej smrti. Beckovský pán sa prepíjal z opitosti do opitosti. Raz spal rozvalený v hradnej záhrade, v ruke zvieral čutoru s medovinou, aby len čo sa preberie, dokrmil opicu. Teplo, ktoré sálalo z jeho rozhorúčeného tela, prilákalo vretenicu. Priplazila sa a spokojne sa mu usalašila na hrudi. Stibor zalapal po dychu, chcel si uvoľniť golier a chytil hada za chvost. S hrôzou zareval. Vretenica ho uštípla do úst. Stibor zúfalo skríkol a celý šialený od bolesti kročil tak neopatrne, že spadol do priepasti.

Obrázok 18. Moravčík, Š.: Ako Stibor zahynul.
Z knihy Povesti o slovenských hradoch, s. 18

1. Vysvetlite frazeologický výraz *dokrmíť opicu*.
2. Aký druh rozprávania využíva Štefan Moravčík v tejto povesti?
3. Nájdite v texte historizmus. V Krátkom slovníku slovenského jazyka alebo v Historickom slovníku slovenského jazyka nájdite význam nájdeného slova.
4. Skúste nájsť synonymá k týmto prídavným menám a príslovkám. Pracujte najprv samostatne, potom si synonymický rad doplňte slovami, ktoré uvádza Synonymický slovník slovenského jazyka. *chlácholivé (slová) – šialený (poľovník) – neúprosne – zúfalo*
5. Slovo hrad sa objavuje a v porekadle *môj dom – môj hrad*. Vysvetlite ho a skúste ho preložiť do angličtiny či nemčiny. Preverte, či takéto porekadlo v cudzích jazykoch funguje a či váš preklad je správny.
6. Nájdite na hodinách cudzieho jazyka také porekadlá či príslovia, ktoré sú zhodné s našimi.

Maťo sa ma spýtal: – Si, alebo nie si?
– Zamilovaný?
Vopchal som si ruky pod tričko a skúsil, či mám teplé brucho: hrialo ako pahreba.
– Asi som.
– Máš sojky v hlave?
Pokrčil som pleciami, potom som ich narovnal a obzrel sa za Adelkou.
– Aké sojky?
A Maťo sa spýtal: – Už si jej to povedal?
– Nie. Čo?
– Že si do nej zamilovaný; keď si do niekoho zamilovaný, máš sojky v hlave. Opýtaj sa, koho chceš.
Nemal som v hlave nijaké sojky, ešte tak holuby alebo vrany, len som si spomenul na Adelkine ruky. Sojky si zabúdajú pierka za stuhami pofovnických klobúkov.
– Myslíš, že som slepý?
– Skús, aké mám ruky, – povedal som.
– Musíš mať na nich zimomriavky.
– Tuším mám.
– Alebo husiu kožu.
– Mám.
Ale Maťo začal snívať: – Ja už som bol zamilovaný, koľko ráz – a čo z toho? Nič! Daj si povedať. Dostal som pár pätiiek, doma bitku – a to bolo všetko. Ani jej nič nehovor!
Pokrčil som pleciami.
Maťo ožil a začal mi radiť: – Musíš si dať zmrzlinu, ináč sa tí v bruchu spraví dierka. Od horúčavy! Uvidíš!
Aby som niečo videl, musel som sa obzrieť, od stredy som sa len obzeral.

Obrázok 19. Dušek, D.: Zimomriavky (z knihy Dvere do kľúčovej dierky). Výber z antológie Prísne nepovinné, s. 87

1. Prečítajte si úryvok. Je táto próza len čírym rozprávaním?
2. Porovnajtie tieto slovné spojenia: *pokrčil som papier* – *pokrčil som pleciami*. Aký je medzi nimi rozdiel?
3. Skúste text prepísať tak, aby vznikol len dialogický text. Rozdeľte si úlohy a text si potom prečítajte ako dramatizované čítanie (alebo si zahrajte miniscénku).
4. Hlavný protagonistu použil frazeologické spojenie *mať sojky v hlave*. Vysvetlite význam tohto spojenia a k spojeniu *mať v hlave* (alebo *mať hlavu*) priradte ďalšie možné ustálené spojenia.

Strach má veľké oči, no predsa len čosi vidieť museli!
– Ale, ženičky, čerta rohatého ste vy čerta videli, – upokojujem ich so smiechom. – Ved' čertov nieta.
– Nech nevravia, ved' ho uvidia na vlastné oči! – zastali ženy pri mne a div im zuby nedrkocú od strachu. A ustavične sa obzerajú, či ho už nemajú za pätami.
– Ale choďteže, baby, – dohováram im. – Nože sa vráťte, uvidíte, že to vám iba strach namaľoval čerta na stenu.
Pozreli na mňa, akoby mi bolo preskočilo – a hybaj čo najďalej od horárne.
A ja pod'ho domov. Predsa v tom len čosi musí byť!
Prejdem zákrtu – už mám horáreň ako na dlani. Stojí tichá uprostred oplotenej záhrady.
Ste vy ale ustrašenci, prekáram v duchu ženy. A zrazu – tu ho máš, čertisko! V plote cez dieru po vylomenej doske hľadá na mňa Lizák a vyplazuje jazyk. Verte-neverte, sadol som si do škarpy a rehocem sa, až ma v boku kole. Už sa nečudujem ženám, lebo Lizák so zakrútenými rohmi, bujnu bradou a svetlami ani lampáše sa naozaj ponáša na rohatého. Stojí na zadných behoch, prednými sa o plot oplera. No, čertisko súce na vyfotografovanie!

Obrázok 20. Moric, R.: Čert. Z knihy Z poľovníckej kapsy. Výber z antológie Prísne nepovinné, s. 138

1. Akým frazeologickým útvarom sa začína úryvok?
2. Nájdite všetky frazeologické spojenia v texte.
3. V úryvku nájdete mnoho frazeologických spojení, kde sa spomína čert. Poznáte ešte nejaké? Môžu to byť slovné spojenia, ale aj porekadlá, príslovia či prirovnania.
4. Spisovateľ použil tri synonymné výrazy pojmu *žena*. Ako by ste ich definovali? Do akej časti slovnej zásoby patria?
5. Nájdite antonymá k vybraným prídavným menám. Dá sa z každého z nich vytvoriť antonymum? Ak nie, prídavné meno podčiarknite a vysvetlite, prečo to nie je možné.
tichá – veľké – zadných – oplotená

Matúš prežil svoje najkrajšie prázdniny, i keď na vozíku. S chalanmi sa navystrájali malých zbojníctiev až-až. Nikto sa na nich nehnevval, nikto ich nekarhal, boli to iba malé chlapčenské neplechty. Matúšovi rodičia boli úplne bez seba, keď videli syna v spoločnosti svojich kamošov. Čas bežal a škola sa nezadržateľne blížila. Nič sa nezmenilo okrem toho, že pán školník Straka na školské schody umiestnil dva plechy, ktoré presne vyhovovali kolesám Matúšovho vozíka. Ostatné zostalo po starom. Pani učiteľka Jamnická spolok chalanov nenazývala inak ako päťka a jeden vozík. Bolo to vskutku dojemné, ako sa o Matúša starali a pomáhali mu. Aj triedny kolektív sa viac stmelil.

Obrázok 21. Matúšková, R.: A predsa leziem po stromoch.
Z antológie Srdce šachovej dámy, s. 13

1. Nahradte frazeologické spojenia neutrálnymi:
až-až; boli úplne bez seba; zostalo to po starom;
2. Nahradte tieto slová synonymami a porovnajte svoje riešenie so Synonymickým slovníkom slovenského jazyka:
nekarhal – neplechty – chalani – stmelil sa
3. Nachádza sa v texte metonymia? Nájdite ju.
4. Poznáte nejaké poviedky či romány, kde je hlavnou postavou dieťa s hendikepom? Porozprávajte o nich spolužiakom alebo ich vyhľadajte v školskej/mestskej/okresnej knižnici, pomôžte vám radou aj knižničné pracovníčky.
5. Ak niekto niekomu prekáža, hovoríme, že je „*piate kolo u voza*“. Hodilo by sa toto spojenie aj na tento úryvok? Zdôvodnite svoje tvrdenie. Skúste frazeologizmus *byť piate kolo u voza* preložiť do cudzieho jazyka a zistite, či tam skutočne existuje.

– Vyzerám, hádam, že by som ti tu mal zomrieť? – odpovedal a opäť sa rozosmial. Blázon starý. Stál som tam pred ním ako kôl v plote, až kým deda neprešiel záchvat smiechu. Potom sa zohol po loptu a začal driblovať. Moje nervy! Ved' on strčí do vrecka aj Fera z béčky. A to ešte zďaleka nebolo nič! Taký kôš usalašil, že aj Michaelovi Jordanovi by oči vyskočili z očných jamôk.

– Dobré, nie? – opýtal sa dedo a ja som nemo prikývol.

– Chceš sa to naučiť? – pridribloval ku mne a zrazu mi už nepripadal ani taký starý.

– Jasné, – prisvedčil som.

Ak by som zmákol dedovu techniku, v tom momente by som bol v klube za eso. Dedo sa na mňa usmial a takú mi uvalil s loptou, až mi vyrazilo dych.

– Tak prestaň ignorovať moje poznámky a začni makať, – povedal a namieril si to späť k svojej lavičke.

– A čo mám akože robiť? – slušne som sa opýtal.

– Používať hlavu a nikdy sa nevzdávať! – odpovedal mi rozhodne dedo a takmer ma pri tom prepichol pohľadom.

Obrázok 22. Švecová, K.: Dedo a ja. Z antológie Skejťacke tenisky. Povedky pre deti a nástročné, s. 37

1. V ukážke je veľa slangových výrazov. Vypíšte ich.
2. Je spojenie *stál ako kôl v plote* ustáleným slovným spojením (frazeologizmom) alebo slangovým výrazom?
3. Skúste nasledujúce vety zmeniť tak, že v nej nebude ani jeden expresívny výraz (ani frazeologizmus, ani hovorové slová, ani slangové slová):
Stál som pred ním ako kôl v plote, až kým deda neprešiel záchvat smiechu. Potom sa zohol po loptu a začal driblovať. Moje nervy! Ved' on strčí do vrecka aj Fera z béčky. A to ešte zďaleka nebolo nič! Taký kôš mi usalašil, že aj Michaelovi Jordanovi by vyskočili oči z jamôk.
4. Z ukážky usúdte, čo je témou poviedky. Tipnite si, ako sa skončí. Svoj tip porovnajte s originálnym textom, ktorý iste nájdete aj vo vašej knižnici. Ako sa vám poviedka páčila?

Dvaja chlapi si spojili ruky, Najstarší si na ne sadol a pevne sa chytil mladých pliec. Raz darmo, vek je vek. Chodba im však bola chvíľami príúžka, mali čo robiť, aby prešli. I fakľa raz svietila jasným plameňom, raz zasa ledva blikotala. Spôsoboval to vzduch zo skalných puklín, vďaka ktorému chlapom nehrozilo, že sa podusia.

„Počkaj, Martin! Stoj! Ako to, že si prešiel?“

„Čože? Nerozumiem!“

„Vráť sa!“ prikázal Najstarší.

Martin sa nechápavo vrátil niekoľko krokov, ktoré ho delili od ostatných. No skupinka, ku ktorej pristúpil, sa čudovala ešte väčšmi. Dokonca aj starca zložili na zem.

„Teraz choď znovu dopredu!“ povedal Najstarší.

„Robíte si z mňa žarty? Čo ste si to zmysleli?“ namrzený Martin prešiel opäť dopredu, ako mu kázal starec. „Tak už poďte, nezdržujte!“

„Veď by sme aj chceli, ale — pozri — nemôžeme!“

Chlapi urobili pár krokov a zastali, akoby do niečoho vrazili. Chceli neviditeľnú prekážku prekročiť — bola privysoká. Skúsili ju obísť — siahala od steny k stene. Usilovali sa ju vytlačiť — držala pevne.

„Je to ako múr. Nechce nás pustiť za sebou.“

Chlapi boli ohromení. Pristavila ich nepochopiteľná záhada. Číha tu na nich nebezpečenstvo? Alebo sa im práve na tomto mieste zjaví Jasná hviezda? Ale prečo ich vodca môže ísť ďalej?

Ani Martin si nevedel záhadu vysvetliť. Skúšal sa „múru“ dotknúť rukami, no necítil nič. Niekoľko ráz prešiel sem i tam. Nijaká prekážka ho nezastavila..

Obrazok 23. Lenčová, B.: Jaskyňa dávnych predkov, s. 82

1. Aký žáner ukážka reprezentuje?
2. Aj v knihách sa sem-tam stretáme s preklepom či chybou. Akú chybu ste našli v tomto texte?
3. Vedeli by ste vysvetliť, prečo fakľa v jaskyni *raz svietila jasným plameňom, raz zasa ledva blikotala*?
4. Všimnite si slovné spojenie *vek je vek*. Podľa tohto „vzorca“ môžeme v slovenčine vytvoriť množstvo iných frazeologizmov, napríklad: *rozkaz je rozkaz; choroba je choroba; človek je človek...* Vymyslíte ďalšie takéto slovné spojenia a použijete ich vo vetách.

JEDEN KABÁT JEDNA KOŽA JEDNA TVÁR

Jeden kabát mám už niekoľko zím
proti vetru stále chodievam s ním
Má pár dier Mám ho však rád
nemusel som ho prevracať

Jednu kožu nosím už stovky dní
možno že som trochu viac zjazvený
Vpísané to nožom mám
že s kožou na trh chodievam

Snáď to stačí že už mám dost síl
Sám si poviem raz že som tu žil

Jednu tvár som získal po rodičoch
Je v nej radosť smútok hnev Všeličo
Na čele pár ostrých čiar
Nestratím dúfam svoju tvár

Obrázok 24. Hevier, D.: Hrdzovlasá, s. 94

1. O čom vypovedá autor, keď hovorí, že *nemusel prevracať svoj kabát*?
2. Ako chápete spojenie, že so svojím kabátom *chodí proti vetru*?
3. O čom vypovedá frazeologizmus *chodiť s kožou na trh*?
4. Zopakujte si, čo sú verše a čo sú strofy básne. Koľko má táto báseň (text) strof a koľko veršov?
5. Aký verš je v básni použitý?
6. Ako môžeme *stratiť svoju tvár*?
7. Pavol Habera naspieval túto pieseň so skupinou Team (zhudobnil ju Július Kinček). Vypočujte si ju a skúste posúdiť, či hudobné spracovanie posilnilo výraz básne. Prístup: <http://www.pavolhabera.info/old/Cdteam2.htm#Jeden>

V sobotu ráno sa Jurko zobudil na to, ako sestra Linda búcha dverami a púšťa vodu v kúpeľni. Čakal, že otec s mamou niečo spravia, ale ich spáľňa bola stále tichá. Alebo sa robia, že nepočujú, alebo ešte spia.

Pootvoril dvere. Inokedy by bol vyšiel na chodbu, vyčkal, kým sa Linda objaví a nahnevane povedal svoje obľúbené:

– Nedovoľuj si!

Toto slovo malo viac významov. Nerob sa. Nemachruj. Zavri zobák, ba aj Nemysli si, že ty môžeš všetko. Lenže – Nedovoľuj si! – by tentoraz akosi nesedelo. Nevidel a nevedel, čo si vlastne Linda nemá dovoľovať. Stál, mlčal, a tak prišiel útok.

Linda vyšla z kúpeľne potichu, ale pohyb jej ruky bol rázny a veľiteľský. Nazad do izbičky, naznačovala bratovi, a tak rázne vykročila proti nemu, že poslušne vošiel dnu a nebránil Linde, aby ho nasledovala.

– Čo, čo... – iba to stačil vytlačiť zo seba.

– Veľa!

– Aké veľa?

– Sadni si a počúvaj...

Sedel na posteli, Linda si prisadla na jej koniec. Potriasla hlavou, až sa jej dlhé vlasy rozsýpali. Zrazu sa posunula bližšie k Jurkovi a pohládala ho po tvári.

– Čo si..., nedovoľuj si – odtáhoval sa.

Obrázok 25. Beňo, J.: U starkej sa neplače.
Z knihy Izba snov. Bratislava: Perfekt, s. 18

1. V texte nájdite použité synonymné výrazy slova *nedovoľuj si!* Viete k nim pridať ďalšie synonymné slangové výrazy?
2. K vybraným slovám nájdite antonymá:
potichu – mlčal – spia – poslušne – rázny
3. Akými slovnými druhmi sú slová z predchádzajúcej úlohy?
4. Nájdite vety so slovesami *nesedelo*, *vytlačiť* a *robia sa*. Aké slovné spojenia sú v texte nimi vytvorené? Vytvorte súvetia, kde budú mať všetky tri slovesá svoj prvotný význam. Môžete vytvoriť podradovacie či priradovacie súvetia.

8. POMÔCKA PRE UČITEĽA

Ukážka 1

Solčanská, M.: *Aprílové dievča*, s. 12

1. Biba je 14-ročné dievča (dedukovať sa to dá na základe niekoľkých indícií: aké knihy číta, ako sa vyjadruje, jej predstavy a pod.).

2. Slang je zreteľný v lexikálnej a aj syntaktickej rovine: bifľoš, matika, telka, Tomáško toto, Tomáško tamto..., zobralo ma to...

3. Spojenie s *spomeňte čerta a čert za humnami (za dverami)* je porekadlo, nemá didaktický záber, nechce poučať, iba niečo konštatovať ako životnú pravdu. Spojenie *Tomáško toto, Tomáško tamto* možno pokladať za syntaktický frazeologizmus. Toto spojenie by sa významovo dalo opísať takto: o kom sa práve hovorí, kto sa spomína, ten sa vzápätí ukáže.

4. Synonymné porekadlo: *My o vlku a vlk za humny; kto je v reče, ten sa vleče (reg.); o kom sa reče, ten sa vleče (reg.)*.

* * *

Ukážka 2

Solčanská, M.: *Aprílové dievča*, s. 13

1. Porekadlo: *Kto chce kam, pomôžte mu tam*. Význam: keď ide človek bezhlavo za svojím cieľom, je zbytočné mu rozprávať, že robí chybu, treba prestať s ním bojovať, najlepšie je nechať ho konať a nestáť mu v ceste.

2. Spojenie *zmizla som v útrobach nášho domu* je metafora, ide o knižný výraz, ktorý často nájdeme aj v tvorbe slovenských autorov (Vajanský, Laskomerský, Vansová ...).

3. Možné variácie: *vypočuť si starú známu pesničku = trepal dokoľa to isté; opakoval sa ako starý (pokazený) gramofón; mlel donemoty to isté...; vyviedlo ma to z miery = dostalo ma to, dorazilo ma to, bola som z toho na vetvi, čumela som (civela som) ako puk (ako sova)...*

4. *Niežebý som túžila opäť si vypočuť tú starú známu pesničku, ale mierne ma to vyviedlo z miery.* Možná modifikácia vety s použitím nociónálnej (neexpresívnej) lexiky: *Niežebý som chcela opäť počuť to isté, ale prekvapilo ma to.*

* * *

Ukážka 4

Futová, G.: *Poškoláci*, s. 27

1. Expresívne slová z radu nasledujúcich slov:

zahanbiť sa – zadok – miláčik – imidž – prepieklo sa ti to – uचेhtol sa – úplne posra...

Tu je dôležité vysvetliť žiakom, že nie všetky slová, ktoré pomenúvajú povedzme intímne partie, chúlостivé situácie a podobne sú expresívne (napríklad *zadok*). Expresívne slová môžu pomenovávať úplne bežné javy a naopak – úplne bežné veci možno vyjadriť neutrálne, ale aj expresívne, ide tu o formu slova. Expresívnou formou slova sa zvyrazňuje alebo zosilnený kladný citový náboj (neutr. *medveď*, expres. *medvedík, macík, mumľoško...*), alebo negatívny citový náboj (neutr. *plakať*, expr. *rumážgať, smokliť...*).

Porovnaj: Tento chlapec *sa zasmial* (neutrálne slovo). Tento *chlapec sa uचेhtol/uškl'abil*. (slovo expresívne s negatívnym citovým nábojom). Ty si *milý* (neutr.). Ty si môj *miláčik* (expr.).

2. Vulgárne slová v umeleckom texte majú v istých prípadoch svoj význam, dôležitá je však frekvencia ich použitia. Ak sa autor

rozhodne použiť vulgarizmus s tým zámerom, aby v pásme prehovoru opísal postavu, ktorej takýto jazykový prejav zodpovedá, ide o umelecký zámer autora (povedzme vsunie ich do reči zlo-deja, asociála a pod.). Ak však autor takýto slovník používa neuvážene, nadužíva ich a vsúva ich do reči postáv kvôli módnosti, komerčnosti, hovoríme, že autor „nadbieha vkusu dnešného čitateľa“. Aktívny čitateľ tento zámer ľahko prečíta.

* * *

Ukážka 5

Stoličný, P.: *Tarzan v Atlantíde*, s. 26

5. Zvolanie *To je fantázia!* bude mať svoj prvotný, neprenesený význam napríklad v tejto vete:

„Ja by som sa chcel narodiť do takého sveta, kde by ľudia lietali a mačky hovorili ľudskou rečou.“

„*To je tvoja fantázia.*“

6. Príbeh Tarzan v Atlantíde patrí do žánru sci-fi. Hlavná postava Daňo sa ocitá v budúcnosti, keď ho lekársky tím rozmrazí (bol chorý, v čase jeho mladosti liek na jeho chorobu nebol, a tak ho dali zmraziť, aby ho v budúcnosti znova rozmrazili). Svet sa však zmenil a pokrok zmenil aj správanie ľudí, ich životy aj ich inteligenciu. Daňa vychovávajú v rodine, v ktorej majú asi rovnako starého chlapca Roba, ktorý ho má učiť všetkému, čo nový život Daňovi prináša. Robo má už v tomto veku vyštudovanú univerzitu. Situácia sa však neraz zvrtnie a mnohému „ľudskému“ a „dávno zabudnutému“ musí Daňo učiť Roba, čo sa však nestretáva s porozumením inteligenčne vysoko vyspelej spoločnosti.

* * *

Ukážka 7

Futová, G.: *Poškoláci*, s. 22

2. Pre slovenčinu je typický frazeologizmus *kamenný ksicht/kamenná tvár* (anglicky *poker face*).

3. Spojenie *mať v paži* má aj iné variácie: *mať na saláme, mať na háku, žily mi to netrhá, kašlem na to...*

* * *

Ukážka 8

Solčanská, M.: *Aprílové dievča*, s. 10

1. V texte sa nachádza frazeologizmus so spojovníkom *kade-ta-de*. Iné frazeologizmy, ktoré majú spojovník: *čo-to, trma-vrma, kde-tu, kdesi-čosi, rad-radom, hory-doly, vol'ky-nevol'ky...*

3. Slovné spojenie *zgustne si* môže učiteľka konfrontovať s opisom výrazu v Slovníku slovenského jazyka či iných slovníkoch fyzicky či online na stránke slovníky.juls.savba.sk

4. *Držať kázeň* – toto spojenie je motivované biblickou (cirkevnou) tematikou. Kázeň ako časť omše, ktorá mala najmä v minulosti veľmi autoritatívny, moralistický ráz a mala za cieľ poslucháčov vychovávať, poučať. *Držať kázeň* znamená poučať niekoho, prípadne vyčítať mu jeho prešľapy.

* * *

Ukážka 9

Solčanská, M.: *Aprílové dievča*, s. 9

4. Krásna ako obrázok – po rusky: *быть как картинка*, po anglicky: *be as pretty as a picture...*

* * *

Ukážka 11

Urban, J.: *Malý zúrivý Robinson*, s. 46

3. Múza (Múzy) boli dcéry najvyššieho boha Dia a bohyne pamäti Mnemosyny. Bolo ich deväť, každá bola bohyňou istého druhu umenia (napr. ľubostného básnictva, divadla, komédie a pod.). Viac sa dočítate v knihe V. Zamarovského Bohovia a hrdinovia gréckych bájí, s. 293). Frazéma nechať/nenechať sa bozkať múzou je motivovaná gréckymi dejinami.

* * *

Ukážka 12

Uličiansky, J.: *Tajomstvo Čierneho Dvora*, s. 60

4. Frazeologizmu *panický útek* (*panický strach*) je motivovaný gréckou mytológiou. Pan bol bohom lesov a v mytológii sa píše, že ak ho niekto vyrušil zo spánku, reval tak silno, že sa pred ním všetko triaslo. Viac o príbehu Pana sa dozviete z publikácie od Jany Skladanej Slová z hlbín dávnych vekov, s. 129 – 131.

* * *

Ukážka 14

Plus 7 dní, č. 25, 23. jún 2016, s. 50

2. „Ospravedlňujeme sa, Korzika ešte nie je pre obytné autá dostatočne vybavená, ale majitelia kempov sa už začínajú snažiť.“ V tejto vete je nenáležité spojenie „začínajú sa snažiť“. fázové sloveso *začínať* sa viaže so slovesami, ktoré vyjadrujú dej

3. *Obdobie mimo hlavnej sezóny nemá chybu a má svoje čaro.* Čo je na tejto výpovedi zvláštne?

* * *

Ukážka 17 Melicher, J. – Trubíni, J: Krstili podľa kalendára.
Z knihy *Požitavské povesti*, s. 118

2. Nesúlady medzi prvou a druhou vetou sa súčasnému čitateľovi môže zdať v použití gramatického čísla. V prvej vete sa hovorí v jednotnom čísle, v 2. vete v množnom čísle (*Spomínajú ich ako veľmi starostlivého otca...*). Učiteľka má možnosť žiakom vysvetliť, že sa v 19. a aj začiatkom 20. storočia zvyklo autoritám onikať, čím sa prejavovala zvýšená úcta. Ak sa povedzme hovorilo o farárovi, učiteľovi, ale aj o iných dospelých osobách, hovorilo sa v 3. osobe množného čísla. Tento jav sa k nám dostal z nemčiny, kde sa dodnes oniká. Žiaci si pre spestrenie hodiny môžu nacvičiť krátky dialóg s onikaním.

* * *

Ukážka 19

Dušek, D.: Zimomriavky (z knihy *Dvere do kľúčovej dierky*).
Výber z antológie *Prísne nepovinné*, s. 87

4. Frazeologické spojenie *mať sojky v hlave* znamená mať neusporiadané, „rozlietané“ myšlienky. Ďalšie možné ustálené spojenia:

mať v hlave dieru; mať v hlave galimatiáš; mať/nemať toho v hlave veľa; mať hlavu ako v úli; bzučí mu v hlave; hrmoce mu v hlave; chodí s hlavou v oblakoch; nevie, kde má hlavu...

* * *

Ukážka 21 Matúšková, R.: A predsa leziem po stromoch.
Z antológie *Srdce šachovej dámy*, s. 13

4. Frazeologizmus *byť piatym kolom na voze* má v ruštine ekvivalent *быть пятым колесом в телеге*, v angličtine *feel like a fifth wheel*, v nemčine *das fünfte Rad am Wagensein*.

* * *

Ukážka 22

Švecová, K.: Dedo a ja.
Z antológie *Skejťácke tenisky*.
Povedky pre deti a násťročných, s. 37

1. Spojenie *stáť ako kôl v plote* je ustáleným slovným spojením (frazeologizmom), nájdeme ho aj vo frazeologických slovníkoch, jeho používanie nie je viazané iba na istú skupinu obyvateľstva, je rozšírené na celom území.

4. Povedka Dedo a ja je výpoveďou chlapca, ktorý na ulici spozná deda, ktorý ho zasväčuje do tajov basketbalu. Chlapca pár týždňov na ulici trénuje, naučí ho hrať basketbal tak, že mu všetci závidia. Jedného dňa nepríde, nepríde ani o dva dni. Pri raňajkách chlapec uvidí v novinách fotku deda. Je to prezident basketbalového tímu, správa informuje o tom, že tragicky zahynul.

* * *

Ukážka 25

Beňo, J.: U starkej sa neplače.
Z knihy *Izba snov*, s. 18

4. Slovesá *nesedelo*, *vytlačiť* a *robia sa* vytvárajú frazeologické spojenia vo vetách. Príklady vytvorenia viet, v ktorých slovesá budú mať pôvodný význam (prvotnú sémantiku):

Kreslo bolo síce mäkké, ale mne sa na ňom dobre nesedelo. – priraďovacie súvetie

Nesedelo sa tam dobre, preto som sa premiestnil inde. – podraďovacie súvetie

Potrebovali sme vytlačiť dokument farebne, no nešlo to. – priraďovacie súvetie

Keď sme auto z garáže nemohli vytlačiť sami, zavolali sme pomoc. – podraďovacie súvetie

Na Liptove sa robia syrové korbáčiky, dokonca ich Liptovčania vyvážajú aj do susedných Čiech. – priraďovacie súvetie

Všetci sme netrpezlivo čakali na dni, keď sa robia skúšky na stredné školy. – podraďovacie súvetie

ODBORNÁ LITERATÚRA – MONOGRAFIE

- Buffa, F.: *Zo severošarišskej frazeológie*. Bratislava: VEDA, 1994. 171 s. ISBN 80-224-0176-5
- Čermák, F.: Frazeologie a idiomatika. In: J. Filipec – F. Čermák: *Česká lexikologie*. Praha: Academie, 1985.
- Dobšinský, P.: *Slovenské obyčaje, povery a čary*. Bratislava: Pramene, 1993. 143 s. ISBN 80-7128-006-2
- Dolník, J.: *Súčasná slovenčina a jej používatelia*. Bratislava: Stimul, 2000. 215 s.
- Doplňky k slovenskému frazeologickému slovníku*. Zostavil P. Tvrdý. Praha – Prešov, 1937.
- Frazeologické štúdie I*. Zborník. Red. J. Mlacek – P. Ďurčo. Bratislava: Stimul, 1996.
- Frazeologické štúdie III*. Ed. Jozef Mlacek – Peter Ďurčo. Bratislava: Stimul, 2003. ISBN 80-8898-37-5
- Frazeológia vo vede, vzdelávaní a kultúre*. Zborník materiálov z 2. medzinárodnej frazeologickej konferencie. Nitra: FHV VŠPg, 1993. 373 s. ISBN 80-88738-05-9
- Habovštiaková, K. – Krošláková, E.: *Frazeologický slovník. Človek a príroda vo frazeológii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1996, s. 22.
- Kol. autorov: *Bibliografia slovenskej idiomatiky, frazeológie a paremiológie*. Ed. P. Ďurčo. 2. vydanie. Bratislava: Komisia pre výskum frazeológie pri Slovenskom komitáte slavistov, 1992. 112 s.
- Kol. autorov: *Pravidlá slovenského pravopisu*. Tretie, upravené a doplnené vydanie. Bratislava: VEDA, 2000. 592 s. ISBN 80-224-0655-4
- Košková, M.: *Z bulharsko-slovenskej frazeológie*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1998. 195 s. ISBN 80-968162-1-7
- Magalová, G.: *Frazeológia (nielen) pre žurnalistov*. Nitra: UKF, 2008. 87 s.
- Miko, F.: *Frazeológia v škole*. Bratislava: SPN, 1989. 226 s. ISBN 80-08-00113-5
- Mlacek, J.: *Žurnalistická frazeológia*. In: *Frazeologické štúdie IV*. Ed. M. Jankovičová, J. Skladaná, J. Mlacek. Bratislava: Veda, 2005, s. 222. ISBN 80-224-0865-4
- Mlacek, J.: *Slovenská frazeológia*. Bratislava: SPN, 1977. 118 s. 67-345-77
- Mlacek, J.: *Tvary a tváre frazém v slovenčine*. Bratislava: Stimul, 2001. ISBN 80-88982-40-5
- Mlacek, J.: *Štúdie a state o frazeológii*. Ružomberok: Katolícka univerzita, 2007. ISBN 978-80-8084-239-0

- Mlacek, J. – Baláková, D. – Kováčová, V.: *Vývin súčasnej frazeológie: východiská, podoby, uplatňovanie, akceptácia*. Ružomberok: KU, 2009, 221 s.
- Mlacek, J. – Ďurčo, P.: *Frazeologická terminológia*. Bratislava: SAV, 1995.
- Skladaná, J.: *Slová z hlbín dávnych vekov*. Bratislava: GRAND MULTITRADE, 1999, 206 s. ISBN 80-967947-2-8
- Slovenský frazeologický slovník*. Zostavil P. Tvrđý. Druhé, doplnené vydanie. Praha – Prešov, 1933.
- Smiešková, E.: *Malý frazeologický slovník*. Bratislava: SPN, 1977. 296 s. 67-399-77
- Vaňko, J. – Kráľ, Ā. – Kralčák, L.: *Jazyk a štýl slovenskej publicistiky*. Nitra: KSJ FF UKF, 2006. 151 s. ISBN 80-8050-957-3

Články v zborníkoch a monografiách

- Baláková, D.: Somatické frazémy v slovníkoch a v texte. In: *Frazeologické štúdie III*. Ed. J. Mlacek – P. Jurčo. Bratislava, 2003, s. 12 – 23.
- Baláková, D.: K výskumu súčasnej živej slovenskej frazeológie. In: *Slovenská reč*, roč. 69, 2004, č. 4, s. 193 – 202.
- Čechová, M.: Tzv. Kulturní frazeologie v súčasnej komunikaci. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: Katedra slovenského jazyka FHV VŠPg, 1993, s. 40 – 48.
- Čermák, F.: Povaha univerzálného ve frazeologii a idiomatice. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1993, s. 45 – 52.
- Ďurčo, P.: Metodologické problémy všeobecnej frazeológie. In: *Frazeologické štúdie I*. Bratislava: Stimul, 1996, s. 99.
- Ďurčo, P.: Textotvorné využitie frazeologických jednotiek. In: *Textika a štylistika*. Bratislava: UK, 1989, s. 101 – 104.
- Ďurčo, P.: K výskumu súčasnej živej slovenskej paremiológie. In: *Studia Academica Slovaca*. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2002, s. 51 – 60.
- Ďurčo, P.: Frazeologické jednotky s numerickým komponentom. In: *Slovenská reč*, roč. 46, 1971, č. 6, s. 325 – 332.
- Gejgušová, I.: Frazeologie v literárnej výchove na 2. stupni základní školy. In: *Slovo o slove. Zborník Katedry slovenského jazyka a literatúry Pedagogickej univerzity*. Prešov: Pedagogická fakulta PU, 2004, s. 109 – 110.
- Hladký, J.: O príznaku expresívnosti v neštandardizovanej geonymii. In: *Acta Facultatis Paedagogicae Universitatis Tyrnaviensis. SériA – philologica*. Trnava: PF TU, 2001, s. 16.
- Chloupek, J.: Pochybnosti o funkčných stylech? In: *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské university*, 42. Brno, 1993, s. 29 – 40.
- Jankovičová, M.: Významové vzťahy vo frazeológii a ich odraz v slovníku frazeologickej terminológie. In: *Frazeologické štúdie. 1*. Red. J. Mlacek – P.

- Ďurčo. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK, 1996, s. 65 – 75.
- Kralčák, E.: Obraznosť vo frazeológii a niektoré špecifické typy frazém. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 226 – 235.
- Minářová, E.: Frazeologismyvestylupublicistickém, jeho proměny a funkce. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 275 – 281.
- Mlacek, J.: Žurnalistická frazeológia. In: *Frazeologické štúdie IV*. Bratislava: Veda, 2005, s. 222.
- Mlacek, J.: K metodologickým zmenám v slovenskej frazeológii. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 282 – 287.
- Mlacek, J.: Frazémy s radovými číslovkami ako svojimi zložkami. In: *Kultúra slova*, roč. 25, 1991, č. 1, s. 14 – 21.
- Mlacek, J.: Wellerizmy, problematika ich vymedzenia a prekladania. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 37, 1986, č. 2, s. 157 – 165.
- Nižníková, J.: K syntaktickej typológii frazeologických jednotiek. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 294 – 299.
- Ološtiak, M.: O relačnosti frazeologickej motivácie. In: *Sociolinguistica Slovaca* 3. Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy. Zost. S. Ondrejovič. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1997, s. 221 – 226.
- Patáková, M.: Frazémy v bežne hovorených prejavoch. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 308 – 313.
- Patráš, V.: Generačno-sociálne charakteristiky hovoriacich a individuálna/skupinová platnosť frazém v bežnej komunikácii. In: *Frazeológia vo vzdelávaní, vede a kultúre*. Nitra: FHV VŠPg, 1992, s. 314.
- Skladaná, J.: Textotvorné potencie frazeologických internacionalizmov. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 54, 2003, č. 1 – 2, s. 53.
- Skladaná, J.: Frazeologické internacionalizmy. In: *Studia Academica Slovaca* 31. Prednášky XXXVIII. letnej školy slovenského jazyka a kultúry. Red. J. Mlacek. Bratislava: Stimul – Centrum informatiky a vzdelávania FF UK 2002, s. 220 – 228. ISBN 80-88982-59-6.
- Skladaná, J.: Princípy ustálenosti a variantnosti v novších frazémach. In: *Frazeologia a jazykove obrazy sviata prežetomu wieków*. Red. W. Chlebda. Opole: Uniwersitet Opolski, 2007, s. 447 – 450.

Iné zdroje

www.juls.savba.sk/frazeologicka_terminologia
<http://olostiak.webz.cz/2sji/P11-12-FM.pdf>

Knižné pramene

- Naglik, Hana: *Ester a Albatros*. Bratislava: Združenie na pomoc detskej onkológii, 2004.
- Karpinský, Peter: *Sedem dní v pivnici*. Bratislava: Perfekt, 2011.
- Uličiansky, Ján: *Tajomstvo Čierneho Dvora*. Bratislava: Trio Publishing, 2012.
- Uličiansky, Ján: *Analfabeta Negramotná*. Bratislava: Trio Publishing, 2011
- Brat, Roman: *Zlo nemá na kúzlo*. Historiky o slušákoch a podrazákoch. Brno: Cpress, 2015.
- Šulajová, Zuzka: *Džínsový denník 5*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2015.
- Solčanská, Martina: *Aprílové dievča*. Bratislava: Ikar, 2007.
- Futová, Gabriela: *Poškoláci*. Bratislava: Mladé letá, 2010.
- Brat, Roman: *Môj anjel sa vie biť*. Bratislava: Mladé letá, 2010.
- Urban, Jozef: *Malý zúrivý Robinson*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2002.
- Skejťácke tenisky*. Poviedky pre deti a násfročných. Bratislava: Perfekt, 2013.
- Srdce šachovej dámy*. Poviedky pre deti a násfročných. Bratislava: Perfekt, 2016.
- Stoličný, Peter: *Tarzan v Atlantíde*. Sci-fi príbeh pre staršie deti. Bratislava: Libris, 1992.
- Ponechalová, Dominika: *Punková princezná sa vracia*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 2015.
- Vrlík, Peter, Mišák, Peter: *Rozprávky spod slovenskej lípy*. Marin: Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2013.
- Šurinová, Marta: *Záhada čarovného vajčka*. Bratislava: Trio Publishing, 2015.
- Melicher, J. – Trubíni, J.: *Požitavské povesti*. Martin: Matica slovenská, 1998.
- Moravčík, Š.: *Povesti o slovenských hradoch*. Martin: Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2004.
- Lenčová, Božena: *Jaskyňa dávnych predkov*. Martin: Matica slovenská, 1999.
- Hevier, Daniel: *Hrdzovlasá*. Bratislava: HEVI, 1997.
- Zamarovský, Vojtech: *Bohovia a hrdinovia antických báji*. Bratislava: Perfekt, 2002.
- Izba snov*. Poviedky pre deti. Bratislava: Perfekt, 2009.

GABRIELA MAGALOVÁ

FRAZEOLÓGIA

pre pedagogickú prax

Zodpovedný redaktor: PhDr. Jozef Molitor

Grafická úprava a zalomenie: Jana Janíková

Obálka: Mgr. Marek Petržalka

Pre Pedagogickú fakultu Trnavskej univerzity v Trnave vydalo
vydavateľstvo TYPI UNIVERSITATIS TYRNAVIENSIS,
spoločné pracovisko Trnavskej univerzity v Trnave
a VEDY, vydavateľstva Slovenskej akadémie vied,
ako 192. publikáciu.

Vytlačila VEDA, vydavateľstvo SAV.

ISBN 978-80-8082-985-8